

विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइ संयन्त्र

Complaint Response Mechanisms in Schools

तालिम पुस्तक

विद्यालयका गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रका सदस्यहरू (गुनासो सुन्ने शिक्षक, प्रधानाध्यापक/प्राचार्यलगायतका गुनासो सुनुवाइ समिति) का लागि

शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्र,
सानोठिमी, भक्तपुर

सल्लाहकार समूह

श्री बाबुराम पौडेल, महानिर्देशक, शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्र
श्री बिष्णु प्रसाद अधिकारी, उप-महानिर्देशक, शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्र

प्राविधिक समूह

श्री टंक प्रसाद गौतम, निर्देशक, शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्र
श्री खगेन्द्र बहादुर सिंह, प्रमुख, शिक्षा, युवा तथा खेलकुड शाखा, घोडाघोडी नगरपालिका
श्री नारद धमला, शाखा अधिकृत, शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्र
श्री मनुजा बराल, शाखा अधिकृत, शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्र
श्री पुरुषोत्तम आचार्य, युनिसेफ नेपाल
श्री उपमा मल्ल, युनिसेफ नेपाल
डा. आनन्द पौडेल, भि.एस.ओ नेपाल
श्री राजेन्द्र उप्रेती, एजुकेशनल पेजेज

सुभाष तथा विशेष योगदान

श्री बौद्धराज निरौला, प्रमुख, शिक्षा, युवा तथा खेलकुड शाखा, शंखरापुर नगरपालिका
डा. लक्ष्मी पौडेल, सेभ द चिल्ड्रेन इन्टरनेशनल
श्री राजन बुर्लाकोटी, युनिसेफ नेपाल
श्री सलिना तामाङ, रुम टु रिड
श्री तेजमाया डंगोल, भि.एस.ओ नेपाल
श्री कोहिनुर भारती, इन्स्टिट्युट फर लिगल रिसर्च एण्ड कन्सल्टेन्सी

लेखन/सम्पादन समूह

श्री चन्द्रिका खतिवडा, इन्स्टिट्युट फर लिगल रिसर्च एण्ड कन्सल्टेन्सी
श्री निना महर्जन, इन्स्टिट्युट फर लिगल रिसर्च एण्ड कन्सल्टेन्सी
श्री लव राज ओली, एजुकेशनल पेजेज

भाषा सम्पादन: देवमाया शर्मा

ले-आउट, डिजाइन: राजु शाक्य (शारब)

प्रकाशक: शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्र, सानो ठिमी, भक्तपुर ।

सर्वाधिकार: प्रकाशकमा

मुद्रण प्रति:

प्रकाशन मिति: २०७६

प्राक्कथन

सन् २०३० सम्म दिगो विकासका प्राप्त गर्न नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा गरेको प्रतिबद्धताअनुरूप शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रम (२०१६-२२) कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । यस योजनाले विद्यालयमा हुने लैङ्गिक शिक्षा, लैङ्गिक सम्पर्क बिन्दुको सुदृढीकरणजस्ता क्रियाकलापहरूको माध्यमबाट विद्यालयलाई लैङ्गिक मैत्री सिकाइ वातावरण भएको स्थलको रूपमा विकास गर्नुपर्ने विषयलाई समेटेको छ ।

त्यस्तै सिकाइका लागि विद्यालय सुरक्षित रहेको सुनिश्चित गर्ने र बालबालिकालाई विद्यालयमा दुर्व्यवहार गर्ने, जिस्क्याउने वा त्रसित पार्ने गतिविधिको पहिचान गरी सोको सम्बोधन गर्न शिक्षक तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरूलाई जिम्मेवार बनाइनुका साथै विद्यालयहरूमा सरोकारवालाहरूको गुनासो सुन्ने प्रणालीको सुदृढीकरण गर्ने जस्ता कार्य योजना विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमले अङ्गीकार गरेको छ ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमले परिलक्षित गरेका कार्यहरू कार्यान्वयन गर्न शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रले विद्यालयमा हुने कुनै पनि घटनालाई निश्चित विधि र प्रक्रिया अपनाई समाधान गर्न तथा त्यस्ता घटना घट्न नदिन गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ ल्याएको छ । यसले विद्यार्थीमाथि गरिने शारीरिक तथा मानसिक दण्डसजाय, लैङ्गिक हिंसा, बाल संरक्षणसम्बन्धी समस्याको न्यूनीकरणका लागि वैकल्पिक उपाय, प्रक्रिया र दायित्वबारे शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, गुनासो सुनुवाइ समिति सदस्य तथा स्थानीय तह सरोकारवालाहरूको ध्यानाकर्षण गराउँदै विद्यालयमा बालबालिकाको पहुँच, सहभागिता तथा सिकाइ उपलब्धिमा वृद्धिमा समताको विकास गराउन मद्दत गर्दछ ।

विशेषतः : विद्यालय हाताभित्र, विद्यालय आउँदा जाँदा र समुदायमा बालबालिका माथि हुने वा हुन सक्ने भेदभाव, शारीरिक, भावनात्मक तथा यौनदुर्व्यवहार, शोषण, लैङ्गिक हिंसा, शारीरिक वा मानसिक दण्ड सजाय, बुलिङलगायतका जोखिमको न्यूनीकरणमा निर्धारित संयन्त्र, विधि र प्रक्रिया अपनाउन यो गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ विकास गरिएको हो । यस कार्यविधिले स्थानीय तहहरूलाई विद्यालयमा आउन सक्ने गुनासाहरूको व्यवस्थित रूपमा कार्यान्वयनका लागि नमुना कार्यविधिका रूपमा कार्य गरेको छ ।

यस गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रले मुलतः : बालबालिकालाई बुझ्न र उनीहरूकै गुनासो तथा सुझावअनुसार विद्यालयको वातावरणको विकास गर्न मद्दत गर्दछ । जसका कारण विद्यालयको शिक्षण सिकाइ एवम् भौतिक वातावरणलाई लैङ्गिक तथा बालमैत्री बनाई शैक्षिक गुणस्तर बढाउन सघाउन पुगेको छ । यसै प्रक्रियालाई सहयोग गर्न र अभ्यवस्थित गर्न विद्यालयका प्रधानाध्यापक, लैङ्गिक सम्पर्क शिक्षक तथा गुनासो सुनुवाइ प्रक्रियामा सहभागी हुने समिति सदस्यहरूको क्षमता तथा ज्ञान अभिवृद्धि गर्न यो तीन दिने तालिम पुस्तिका तथा स्वाध्ययन सामग्री तयार पारिएको छ । यसको प्रयोगले विद्यालयमा हुने गुनासो सुनुवाइ प्रक्रियालाई थप प्रभावकारी बनाउने अपेक्षा गरिएको छ ।

यस सामग्रीको विकास गरी यो आकारमा ल्याउन संलग्न शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रको समावेशी शिक्षा शाखा तथा सहयोग गर्नुहुने युनिसेफ नेपाल, एजुकेशनल पेजेज र जिइ नेटवर्कका सम्पूर्ण सदस्यहरूलाई धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

शिक्षक तालिम तथा अन्य तालिममार्फत् यस तालिम पुस्तिकाको प्रयोग गरी विद्यालय शिक्षामा रहेका समस्या समाधानमा लाग्न सम्पूर्ण सरोकारवाला निकायहरूलाई आह्वान गरिन्छ । साथै यस सामग्रीको प्रयोगको सुनिश्चितताका लागि शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र तथा सरोकारवाला निकायहरूसँगको सहकार्यका लागि सबै विकास साभेदारहरूमा अनुरोध छ ।

शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्र
सानोठिमी भक्तपुर

तालिम पुस्तकको परिचय

यो तालिम पुस्तक विद्यालयमा रहने गुनासो सुनुवाइ समितिका सदस्यहरूलाई गुनासो सुनुवाइ पक्रियाका सन्दर्भमा आवश्यक सबै प्रकारका ज्ञान, सीप, धारणा र अभ्यास अभिवृद्धिमा सघाउने उद्देश्यले तयार गरिएको हो । गुनासो सुनुवाइ समितिमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति, स्थानीय तहको प्रतिनिधि, शिक्षक-अभिभावक सङ्घका अध्यक्ष एवम् विद्यार्थी समेतको सहभागिता भएपनि सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण र कार्यगत भूमिका भने गुनासो सुन्ने शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकको नै रहन्छ । यसै कुरालाई ध्यानमा राखी यस तालिम पुस्तकमा राखिएका सत्रहरू समितिका सबै सदस्यका लागि उपयुक्त हुने भएपनि कुनै सत्रहरूले गुनासो सुन्ने शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकलाई बढी केन्द्रित गरेको पाउन सकिन्छ ।

गुनासो सुनुवाइ समितिका सदस्यहरूका लागि तीनदिने तालिम सञ्चालन गर्ने सहजकर्ताको लागि निर्देशिकाको रूपमा यो तालिम पुस्तक निर्माण गरिएको छ । त्यसो भएतापनि विद्यालयका गुनासो सुनुवाइ समितिका सदस्यहरूले गुनासो सुनुवाइका सन्दर्भमा आफ्नो ज्ञान, सीप अभिवृद्धि गरी धारणा परिवर्तन ल्याउनका लागि समेत यो पुस्तकमा समावेश भएका स्रोत सामग्री उपयोग गर्न सक्नुहुन्छ ।

यो पुस्तकमा तीन दिनको तालिममा समेट्न सकिने विषयवस्तुहरू समावेश गरी तालिमको खाका तयार गरी सोहीअनुरूप सत्रहरू निर्माण गरिएको छ र सम्बन्धित सत्रका अध्ययन तथा स्रोतसामग्रीहरू समेत प्रत्येक सत्र लगत्तै दिइएको छ । अध्ययन तथा स्रोतसामग्रीको प्रायोग गर्दै सहजकर्ताले तालिममा प्रस्तुतीकरणका लागि आवश्यक पावरप्वाइन्ट तथा बुँदाहरू टिपिएको न्यूजप्रिन्ट पेपर तयार गर्न सक्दछन् । यसले जुनसुकै स्थानमा यो तालिम सञ्चालन गर्दा समेत समेटिने विषयवस्तु तथा ज्ञानहरू उस्तै स्तरमा आउन मद्दत पुऱ्याउनेछ भन्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

तथापि यस पुस्तकमा समेटिएका सबै विषयवस्तु तथा सत्रहरू जस्ताको तस्तै लागु नगरीकन सहजकर्ताले सहभागीको ज्ञानको स्तर हेरी आफ्नो स्व-विवेकको प्रयोग गरी सत्र एवम् सत्रका विषयवस्तुहरूमा आवश्यक परिमार्जन गर्न सक्दछन् । त्यसका साथै यो तालिम पुस्तकको समय तालिका तय गर्दा तीन दिने आवासीय तालिमको प्रकृतिअनुसार बनाइएको हुनाले गैरआवासीय प्रकृतिका तालिममा सबै सत्रहरू जस्ताको तस्तै समेट्न गाह्रो पनि हुन सक्दछ । यसकारणले पनि सहभागीअनुसार तालिमको विषयवस्तु तथा समयतालिकामा केही लचकता अपनाउनुपर्ने खाँचो पर्दछ ।

तालिमको सुरुवातकै चरणमा गरिइने तालिम-पूर्वको परीक्षणले समेत सहभागीको ज्ञान, सीप र धारणाको स्तरको भेड पाउन तथा तिनलाई पर्गेल्न सहजकर्तालाई मद्दत हुने अपेक्षा राखिएको छ, जसअनुरूप समेत सहजकर्ताले तालिमको समयतालिका एवम् समेटिने विषयवस्तुको सूचीमा परिमार्जन गर्न सक्दछन् ।

तालिम पुस्तकका प्रत्येक सत्रहरूलाई समेटेरी सिलसिलेवार रूपमा प्रशिक्षण सञ्चालन गर्नु जरुरी छ । त्यसैले प्रत्येक सत्रका विषयवस्तु, प्रशिक्षण सञ्चालन गर्नका लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीहरू तथा लाग्ने समयवधिबारे पनि सम्बन्धित सत्रहरूमा नै उल्लेख गरिएको छ । साथै ती सत्रहरू सञ्चालन गर्न सहजकर्ताले गर्नुपर्ने आवश्यक तयारी तथा सत्र सञ्चालनका क्रममा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू समेत सत्रको वर्णनमा उल्लेख गरिएको छ ।

यस तालिम पुस्तकले विद्यालयमा हुनसक्ने सम्भावित लैङ्गिक हिंसा तथा बालसंरक्षण कार्यलाई अभै प्रभावकारी बनाई गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चिततामा मद्दत गर्नेछ, भन्ने हाम्रो विश्वास छ । निर्देशिकाको व्यावहारिक कार्यान्वयनबाट प्राप्त हुने अनुभवहरूबाट सिक्दै यसलाई समय सापेक्ष रूपमा परिमार्जन गर्दै लगिनेछ ।

निर्देशिका प्रयोगका सन्दर्भमा सहजकर्तालाई केही सुझावहरू

- सहजकर्ताले प्रशिक्षणअघि नै यस तालिम पुस्तकको गहन अध्ययन गर्नु जरुरी छ । पर्याप्त तयारी बिना प्रशिक्षणमा जानुहुँदैन, पूर्व-तयारी गर्नुहोस् ।
- यस तालिम पुस्तकअनुरूप सञ्चालन हुने तालिममा विद्यालयको गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रमा विभिन्न व्यक्तिहरूको संलग्नता हुने भएकोले प्रशिक्षण सञ्चालन गर्दा उपलब्ध समयलाई हेक्का राख्दै विषयवस्तुको प्राथमिकीकरण गर्नु आवश्यक हुन्छ ।
- तालिमका सहभागीहरूको विषयप्रतिको ज्ञान र बुझाइको स्तरलाई तालिम सत्र सञ्चालन गर्नु अगावै बुझ्ने कोशिस गर्नुहोस् र आवश्यकताअनुरूप अध्ययन-सामग्री पढी थप जानकारी सङ्ग्रह गर्नुहोस् ।
- आवश्यकतानुसार मुख्य-मुख्य बुँदालाई न्यूजप्रिन्ट पेपरमा लेख्नुहोस्, जसलाई सत्र सञ्चालनको क्रममा सहभागीहरूलाई विषयबारे बुझाउन सजिलोसँग प्रयोग गर्न सकिन्छ ।
- यस तालिम पुस्तकको प्रत्येक सत्रमा एक निश्चित प्रक्रिया र विधिहरू तय गरिएको छ । खासगरी प्रशिक्षार्थीको सिकाइलाई व्यवस्थित गर्न सकियोस् भनी त्यसो गरिएको हो । सहजकर्ताले यहाँ दिइएको विधि, प्रक्रिया सञ्चालन गर्न अभ्यस्त हुनुपर्दछ र/वा त्यसको विकल्पमा अर्कै कुनै विधि वा प्रक्रिया उपयोग गर्ने हो भने त्यसबारेमा विश्वस्त हुनु जरुरी छ ।
- यस तालिम पुस्तकमा उल्लेख गरिएका सत्रको प्रक्रियाहरू स्थानीय परिवेशसँग मिल्दो भएनभएको सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । यदि कुनै विधि र प्रक्रिया व्यावहारिक नभएको पाइएमा त्यसलाई सहजकर्ताले परिवर्तन गरी उपयोगी विधि र प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्दछ ।
यस तालिम पुस्तकको प्रत्येक सत्रको लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीहरूको जोहो तालिम स्थलमा जानुपूर्व नै गर्नुपर्दछ । तालिमका सहभागीहरूको सङ्ख्याअनुसार आवश्यक सामग्री व्यवस्थापन गर्नु सहजकर्ताको जिम्मेवारी हो ।
- तालिमलाई प्रभावकारी बनाउन तालिम कक्षको भौतिक व्यवस्थापनले महत्त्व राख्दछ । त्यसैले सहजकर्ताले तालिमको व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पर्ने सबै पक्षहरूको चेकलिष्ट तयार गरी तालिम अगावै आयोजकसँग सरसल्लाह गरी सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । त्यसैगरी सहजकर्ताले तालिमका लागि चाहिने उपकरण तथा मसलन्द एवम् लजिस्टिकको अग्रिम व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।

विषयसूची

तालिम तथा सहभागीको परिचय सत्र	११	१ पहिलो दिन तालिम तथा सहभागीको परिचय सत्र
सत्र-१: बालबालिकाको हक अधिकार	१९	
सत्र-२: बालबालिकाको संरक्षणको अधिकार	२९	
सत्र-३: विद्यालयको तहमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण	४१	
सत्र-४: विद्यालयको तहमा हुन सक्ने लैङ्गिक हिंसा	५३	
सत्र-५: बालबालिकालाई विद्यालयमा दिइने दण्डसजाय एवम् बालसंरक्षणको मापदण्ड	६१	
सत्र-६: बालबालिकाको शिक्षाको अधिकार	७३	२ दोस्रो दिन गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको व्यवस्थापन
सत्र-७: गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४	७९	
सत्र-८: गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको व्यवस्था र सहभागिता	९१	
सत्र-९: गुनासो पेटिकाको सञ्चालन तथा अभिलेखीकरण	१०५	
सत्र-१०: गुनासोको सम्बोधन	११७	३ तेस्रो दिन सिफारिस, रिपोर्टिङ, गोपनीयता, मूल्याङ्कन तथा योजना निर्माण
सत्र-११: गुनासो सुनुवाइमा सिफारिस	१३१	
सत्र-१२: गुनासो सुनुवाइको रिपोर्टिङ तथा प्रतिवेदन	१३९	
सत्र-१३: गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको मूल्याङ्कन तथा योजना निर्माण	१४९	
मूल्याङ्कन तथा पृष्ठपोषण सत्र	१५७	
सन्दर्भ सामग्री	१६५	

तीनदिने तालिमको रूपरेखा

विद्यालयका गुनासो सुनुवाइ संयन्त्र (लैङ्गिक सम्पर्क शिक्षक, प्रधानाध्यापक तथा गुनासो सुनुवाइ समिति सदस्यहरू) का लागि तीन दिने तालिम

तालिमको कार्य तालिका

पहिलो दिन

क्र.सं.	समय	सत्र / कार्यक्रम	विधि / प्रक्रिया	स्रोत सामग्री	जिम्मेवारी
१.	०८:३०-०९:००	स्वागत तथा दर्ता • सहभागीहरूको उपस्थितिको दर्ता, • स्टेसनरी तथा स्रोतसामग्री (गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को प्रति, गुनासो सुनुवाइसम्बन्धी अन्य हातेपत्र, पम्पलेटलगायतका) वितरण		उपस्थितिको दर्तापत्र / रजिस्टर, स्टेसनरी, स्रोतसामग्री	आयोजक
२.	०९:००-१०:३०	उद्घाटन तथा परिचय सत्र • गुनासो सुनुवाइ संयन्त्र तथा तालिमको उद्देश्यमाथि प्रकाश, • तालिमको औपचारिक उद्घाटन, • अतिथिबाट मन्तव्य, • सहभागीहरूको परिचय, • अपेक्षा तथा तालिमको सफलताको लागि प्रतिबद्धता सङ्कलन, • समूह विभाजन तथा कार्यविवरण (प्रतिवेदन, मूल्याङ्कन, व्यवस्थापन, मनोरञ्जन तय • सहभागीहरूको तालिम पूर्व-परीक्षण	औपचारिक मन्तव्य, परिचय खेल, मस्तिष्क मन्थन	उद्घाटन सामग्री, मेटाकार्ड	आयोजक, स्रोतव्यक्ति, सहभागी
३.	१०:३०-१०:४५	चिया विश्राम			
४.	१०:४५-१२:१५	सत्र-१: बालबालिकाको हकअधिकार • बालबालिकाका हकअधिकारको अवधारणा, • बालबालिकाका विशेष अधिकार, • संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ का प्रावधानहरू, • नेपालको संविधान तथा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ का मुख्य प्रावधानहरू	मस्तिष्क मन्थन, छलफल, तथा प्रस्तुति	ल्यापटप, एल.सि.डी. प्रोजेक्टर, पावरप्वॉइन्ट प्रस्तुति,	स्रोतव्यक्ति, सहभागी

५.	१२:१५-१३:००	खाना विश्राम				
६.	१३:००-१४:३०	सत्र-२: बालबालिकाको संरक्षणको अधिकार <ul style="list-style-type: none"> बालबालिका विरुद्ध हुने हानीहरू (भेदभाव, परम्परागत हानिकारक अभ्यास, बेवास्ता, हिंसा, शोषण, दुर्व्यवहार) नेपालको कानूनमा बालसंरक्षणको व्यवस्था, विद्यालयमा बालसंरक्षणका सवालहरू बालसंरक्षणको मापदण्ड 	मष्तिष्क मन्थन, छलफल, तथा प्रस्तुति	ल्यापटप, एल.सि.डी. प्रोजेक्टर, पावरप्वार्डिन्ट प्रस्तुति,	स्रोतव्यक्ति, सहभागी	
७.	१४:३०-१६:००	सत्र-३: लिङ्ग, लैङ्गिकता तथा सामाजिक समावेशीकरण <ul style="list-style-type: none"> लिङ्ग र लैङ्गिकताको अवधारणा तथा भिन्नता, नेपाली समाजमा व्याप्त विभेदपूर्ण धारणाहरू, विद्यालयमा लैङ्गिकतामा आधारित पूर्वाग्रहपूर्ण सोच, लैङ्गिक समता, समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको अवधारणा, विद्यालयमा लैङ्गिक समता तथा सामाजिक समावेशीकरणको आवश्यकता 	समूह कार्य तथा प्रस्तुतीकरण, छलफल	न्यूजप्रिन्ट, मेटाकार्ड, मार्कर	सहभागी	
८.	१६:००-१६:१५	चिया विश्राम				
९.	१६:१५-१७:००	सत्र-४: विद्यालयको तहमा हुनसक्ने लैङ्गिक हिंसा <ul style="list-style-type: none"> लैङ्गिक हिंसाको अवधारणा तथा स्वरूपहरू, लैङ्गिक हिंसाका सन्दर्भमा विद्यमान कानुनी प्रावधानहरू, विद्यालयमा लैङ्गिक हिंसा तथा दुर्व्यवहारका स्वरूपहरू(बालबालिकामासम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ६६ अनुसार)र त्यसबाट संरक्षण विद्यालयमा लैङ्गिकताका आधारमा हुने हिंसाको स्थिति तथा तथ्याङ्क 	मष्तिष्क मन्थन, छलफल, तथा प्रस्तुति	ल्यापटप, एल.सि.डी. प्रोजेक्टर, पावरप्वार्डिन्ट प्रस्तुति,	स्रोतव्यक्ति, सहभागी	
१०.	१७:००-१७:१५	दिनको समीक्षा	व्यक्तिगत		सहभागी	

दोस्रो दिन

क्र.सं.	समय	सत्र / कार्यक्रम	विधि / प्रक्रिया	स्रोत सामग्री	जिम्मेवारी
१.	०८:४५-०९:००	पहिलो दिनको पूनरावलोकन • पहिलो दिनको प्रतिवेदन तथा मूल्याङ्कनको प्रस्तुति	प्रस्तुतीकरण	प्रतिवेदन तथा मूल्याङ्कनको प्रति	सहभागी
२.	०९:००-१०:३०	सत्र-५: विद्यालयमा दिइने दण्डसजाय एवम् बालसंरक्षणको मापदण्ड • विद्यालयमा अनुशासनको अवधारणा तथा उपादेयता (अनुशासनको तथा दण्डसजायबीच भिन्नता) • विद्यालयमा अनुशासनका नाममा दिइने दण्डसजाय तथा तिनका असर • दण्डसजायका वैकल्पिक उपायहरू र त्यसको प्रयोग • विद्यालय शान्तिक्षेत्रको अवधारणा	व्यक्तिगत अनुभवको आदानप्रदान, मष्तिष्क मन्थन, छलफल	न्यूजप्रिन्ट, मेटाकार्ड, मार्कर, बालसंरक्षण मापदण्ड (मस्यौदा) को प्रति	स्रोतव्यक्ति, सहभागी
३.	१०:३०-१०:४५	चिया विश्राम			
४.	१०:४५-१२:००	सत्र-६: बालबालिकाको शिक्षाको अधिकार • नेपालमा बालबालिकाको शिक्षाको स्थिति, • नेपालको संविधानमा शिक्षाको अधिकार, • अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन, २०७५ का प्रावधानहरू, • शिक्षाको अधिकार सम्बन्धमा अन्य कानूनमा भएका व्यवस्थाहरू	मष्तिष्क मन्थन, छलफल, तथा प्रस्तुति	ल्यापटप, एल.सि.डी. प्रोजेक्टर, पावरप्व्वाईन्ट प्रस्तुति,	स्रोतव्यक्ति, सहभागी
५.	१२:००-१२:४५	खाना विश्राम			
६.	१२:४५-१४:००	सत्र-७: गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ • विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइको पृष्ठभूमि, • गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ बारे सङ्क्षिप्त जानकारी • गुनासो पेटिकाको उपयोगिता र प्रयोगसम्बन्धी जानकारी तथा सम्बन्धित सबैमा त्यसबारे सञ्चार • विद्यालयमा गुनासो पेटिकाको स्थापना	व्यक्तिगत अनुभवको आदानप्रदान, छलफल	न्यूजप्रिन्ट, मेटाकार्ड, मार्कर, गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को प्रति	स्रोतव्यक्ति, सहभागी

७.	१४:००-१५:३०	सत्र-८: गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको व्यवस्था र सहभागिता <ul style="list-style-type: none"> गुनासो सुनुवाइ समितिको गठन, गुनासो सुनुवाइ समितिका सदस्यहरूको काम, कर्तव्य र अधिकार संयन्त्रको प्रभावकारी सञ्चालनका लागि उत्प्रेरणा, अभिप्रेरणा तथा सहभागिताको अभिवृद्धि 	समूह कार्य तथा भूमिका अभिनय, छलफल	न्यूजप्रिन्ट, मेटाकार्ड, मार्कर	सहभागी
८.	१५:३०-१५:४५	चिया विश्राम			
९.	१५:४५-१७:००	सत्र-९: गुनासो पेटिकाको सञ्चालन <ul style="list-style-type: none"> गुनासो आउने विभिन्न माध्यम गुनासोको नमुना फारामको अभ्यास गुनासो पेटिकामा गुनासो राख्ने प्रक्रिया गुनासो पेटिका सञ्चालनमा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू गुनासोको वर्गीकरण तथा अभिलेखीकरण फाराम र अनुसूचीहरूको प्रयोगबारे अभ्यास 	समूह कार्य तथा भूमिका अभिनय, छलफल, फारामको अभ्यास	न्यूजप्रिन्ट, मेटाकार्ड, मार्कर	सहभागी
१०.	१६:००-१७:१५	दिनको समीक्षा	व्यक्तिगत		सहभागी

तेस्रो दिन

क्र.सं.	समय	सत्र / कार्यक्रम	विधि / प्रक्रिया	स्रोत सामग्री	जिम्मेवारी
१.	०८:४५-०९:००	दोस्रो दिनको पुनरावलोकन <ul style="list-style-type: none"> अधिल्लो दिनको प्रतिवेदन तथा मूल्याङ्कनको प्रस्तुति 	प्रस्तुतीकरण	प्रतिवेदन तथा मूल्याङ्कनको प्रति	सहभागी
२.	०९:००-१०:३०	सत्र-१०: गुनासोको सम्बोधन <ul style="list-style-type: none"> घटना व्यवस्थापनका आधारभूत चरणहरू समस्या पहिचान गर्ने तथा मनोविमर्शको सीप गुनासो सुनुवाइमा सर्वोत्तम हित, सहभागिता तथा गोपनीयताको सिद्धान्तहरू विद्यालयमा आचारसंहिताको परिपालना तथा गुनासो न्यूनीकरणका उपायहरू 	छलफल तथा प्रस्तुति	ल्यापटप, एल.सि.डी. प्रोजेक्टर, पावरप्व्वाईन्ट प्रस्तुति,	
३.	१०:३०-१०:४५	चिया विश्राम			

४.	१०:४५-१२:१५	<p>सत्र-११: गुनासो सुनुवाइमा सिफारिस संयन्त्र</p> <ul style="list-style-type: none"> गुनासो सुनुवाइका सरोकारवालाहरूको विश्लेषण, सेवाप्रदायक निकाय एवम् संस्थाहरूको पहिचान, नक्साङ्कन तथा अभिलेखीकरण गुनासोको प्रकृतिअनुसार सम्बन्धित निकाय वा सेवा प्रदायकको छनौट सहकार्यका लागि सिफारिसको प्रक्रिया 	समूह कार्य	स्रोत नक्साङ्कन खाका, सरोकारवालाको सूची	
५.	१२:१५-१३:००	<p>खाना विश्राम</p>			
६.	१३:००-१४:३०	<p>सत्र-१२: गुनासो सुनुवाइको रिपोर्टिङ तथा प्रतिवेदन</p> <ul style="list-style-type: none"> स्थानीय निकाय (न्यायिक समिति र स्थानीय बालअधिकार समिति समेत), प्रहरीलगायतका अन्य सरोकारवाला निकाय एवम् संस्थाहरूसँगको समन्वय तथा सहकार्य, घटना रिपोर्टिङका विषयवस्तु, निकाय, ढाँचा र प्रक्रिया, प्रतिवेदन सार्वजनिकीकरण तथा घटनाको गोपनीयता 	फारामको अभ्यास	रिपोर्टिङ तथा प्रतिवेदन फाराम	सहभागी, स्रोतव्यक्ति
७.	१४:३०-१६:००	<p>सत्र-१३: गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको अनुगमन तथा योजना निर्माण</p> <ul style="list-style-type: none"> गुनासो सुनुवाइ प्रक्रियाको समयावधिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन सफलता, कमजोरी, अवसर र चुनौतीको लेखाङ्कन सहकार्य र सेवा प्रदायकहरूको कार्यको पुनरावलोकन आपसी सहकार्य र सरोकारवाला निकाय एवम् संस्थाहरूको भूमिकाको समीक्षा योजना तथा कार्यदिशा निर्माण 	छलफल, प्रस्तुति	योजना निर्माण खाका	सहभागी, स्रोतव्यक्ति
८.	१६:००-१६:१५	<p>चिया विश्राम</p>			
९.	१६:१५-१६:३५	<p>समीक्षा, मूल्याङ्कन तथा पृष्ठपोषण सत्र</p> <ul style="list-style-type: none"> 'दुई सही एक गलत' क्रियाकलाप तालिमको सन्दर्भमा सहभागीको मूल्याङ्कन तथा पृष्ठपोषण सङ्कलन 	स्व-लेखन	मूल्याङ्कन तथा पृष्ठपोषण फाराम	सहभागी
१०.	१६:३५-१७:००	<p>औपचारिक समापन कार्यक्रम</p> <ul style="list-style-type: none"> सहभागीबाट मन्तव्य तथा प्रमाणपत्र वितरण, धन्यवाद ज्ञापन तथा तालिमको समापन, सामूहिक तस्वीर 	औपचारिक मन्तव्य	प्रमाणपत्र	आयोजक, सहभागी

विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइ संयन्त्र

तालिम पुस्तिका

१

पहिलो दिन

तालिम तथा सहभागीको परिचय सत्र

बालबालिकाको अधिकार, बालसंरक्षण, लैङ्गिक समता
तथा सामाजिक समावेशीकरण र लैङ्गिक हिंसा
(ज्ञान अभिवृद्धिका लागि)

तालिम तथा सहभागीको परिचय सत्र

समय:

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्रको परिचय :

विद्यालयको गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि विद्यालय क्षेत्र विकास योजनामा उल्लिखित सुरक्षित विद्यालय बनाई विद्यार्थीमाथि हुने सबै प्रकारका दुर्व्यवहार तथा लैङ्गिक हिंसा न्यूनीकरण गरी शैक्षिक गुणस्तर बढाउनका लागि गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ लागु भएको हो । विद्यालयमा यो कार्यविधि लागु गर्नाको विशिष्ट उद्देश्य रहेको छ । यसका लागि गुनासो सुनुवाइको प्रक्रियामा संलग्न हुने सबै व्यक्तिहरूका लागि तीनदिने तालिम कार्यक्रम खाका तयार गरिएको छ । तालिमका सत्रहरूको सुरुवात गर्नुपूर्व कार्यक्रमको औपचारिक सुरुवात एवम् तालिममा सहभागी हुन आएका व्यक्तिहरूको परिचय, अपेक्षा एवम् प्रतिबद्धता सङ्कलनका लागि यो सत्र बनाइएको हो ।

उद्देश्यहरू :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुराहरू गर्न सक्षम हुनेछन्-

- एकअर्काको बारेमा थाहा पाई एकअर्कालाई चिन्न,
- आफूले राखेका अपेक्षा बताउन तथा तालिमलाई सफल बनाउनका लागि आफ्ना प्रतिबद्धताहरू सुनाउन,
- तालिमको प्रतिवेदन तथा मूल्याङ्कनका लागि योजना बनाउन, एवम्
- तालिमपूर्व-परीक्षण गरी सहभागीको ज्ञान, सीप, धारणा तथा अभ्यासको स्तरबारे जानी त्यसलाई तीन दिनको तालिममा समायोजन गर्न ।

सामग्री:

कार्यक्रमको उद्घाटनका लागि आवश्यक सामग्री : उद्घाटनको विधिअनुसारका सामग्री, न्यूजप्रिन्ट पेपर, मार्कर, विभिन्न रङका मेटाकार्ड, गम, मास्किङ टेप आदि ।

तयारी :

- तालिमको न्यूजप्रिन्ट पेपरमा प्रतिवेदन, मूल्याङ्कन, व्यवस्थापन तथा मनोरञ्जनसम्बन्धी जिम्मेवारी विभाजनका लागि खाका कोरेर राख्नुहोस् ।
- तालिमपूर्वको परीक्षणका लागि सहभागीहरूले भन्नुपर्ने फाराम सबै सहभागीलाई
- एक/एक प्रति पुग्ने गरी तयार गरेर राख्नुहोस् । (पूर्व-परीक्षणको फाराम सन्दर्भ सामग्रीमा दिइएको छ ।)

क्रियाकलाप १: तालिम कार्यक्रमको उद्घाटन

२५ मिनेट

- आयोजकको तर्फबाट सबै सहभागीहरूलाई स्वागत गर्नुहोस् ।
- तालिमको उद्देश्यमाथि प्रकाश पार्नुहोस् । यस क्रममा निम्न विषयबारे सहभागीलाई जानकारी दिनुहोस्:

- यो गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले अन्य मन्त्रालयहरू(महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय तथा सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय) सँगको समन्वयमा तयार गरेको हो ।

- यसको उद्देश्य विद्यालयमा हुने सबै प्रकारका भेदभाव, दुर्व्यवहार, असमानता तथा लैङ्गिक हिंसा, अपाङ्गता भएका बालबालिका प्रति हुने भेदभावलगायतको न्यूनीकरण गरी विद्यालयमा उपयुक्त शैक्षिक वातावरण निर्माण गर्दै सबै बालबालिकालाई गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितता गर्न मद्दत पुर्याउनु हो ।

- यस गुनासो सुनुवाइ व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट विद्यालयहरूमा छात्रा तथा पिछडिएका सहित सम्पूर्ण बालबालिकाको विद्यालयमा उपस्थिति बढाउने, शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा समान सहभागिता विकास गर्ने तथा सिकाइ उपलब्धी वृद्धि गरी **विद्यालय क्षेत्र विकास योजना**ले परिलक्षित गरेको गुणस्तरीय शिक्षा प्राप्तिको वातावरण निर्माण गर्न सघाउनु हो ।

- विद्यार्थीहरू बीचैमा विद्यालय छाड्ने दरमा नियन्त्रण, हिंसारहित वातावरण तथा गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नाका लागि एक रणनीतिको रूपमा यो कार्यविधि रहेको छ ।

- यो कार्यविधिअनुसार विद्यालयमा व्यवस्थित रूपमा विद्यालयहरूमा गुनासो पेटिका सञ्चालन गर्न शिक्षक तथा गुनासो सुनुवाइ समितिका सदस्यहरूको क्षमता अभिवृद्धिका लागि यो तालिम सञ्चालन गरिएको हो ।

- योजनाअनुरूप तालिम कार्यक्रमको उद्घाटन गरी औपचारिक सुरुवात गर्नुहोस् ।
- अतिथिहरूलाई मन्तव्य राख्न दिनुहोस् ।
- तालिमको औपचारिक सुरुवातको लागि स्रोत व्यक्तिलाई हस्तान्तरण गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २: सहभागीको परिचय

३० मिनेट

- सबै सहभागीहरूलाई एक/एकवटा मेटाकार्ड दिनुहोस् ।
- दुई मिनेटको समय दिई मेटाकार्डमा यस तालिमको सहभागीको परिचयको क्रममा जान्न चाहेका पाँच प्रश्नहरू लेख्न लगाउनुहोस् । यसरी लेख्दा संवेदनशील हुने वा गोप्य राख्नुपर्ने खालका जवाफ आउने प्रश्नहरू भने लेख्न नमिल्ने कुराको जानकारी दिनुहोस् । प्रश्नहरू लेखिसकेपछि अन्त्यमा प्रश्नकर्ताको नाम पनि लेख्न लगाउनुहोस् ।
- सबैले प्रश्न लेखिसकेपछि मेटाकार्डहरू सङ्कलन गर्नुहोस् । सबैलाई मिसाई सबै सहभागीको बीचमा भुईँ वा टेबुलमा राख्नुहोस् । यसरी राख्दा अक्षर भएको भागलाई घोट्टो पारेर मेटाकार्ड राख्नुहोस् ।
- अब सबै सहभागीहरूलाई एक/एकवटा मेटाकार्ड भिक्त लगाउनुहोस् ।
- सबैलाई आफ्नो मेटाकार्डमा आएका प्रश्नहरूको उत्तर सोही मेटाकार्डको पछाडिपट्टि लेख्न लगाउनुहोस् ।
- अब, प्रत्येक सहभागीहरूलाई एक/एक गर्दै मेटाकार्डमा सोधिएबमोजिम आफ्नो परिचय दिन लगाउनुहोस् र प्रश्नकर्ताको नाम पनि पढेर सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- सबै सहभागीले आफ्नो परिचय दिइसकेपछि सबै मेटाकार्ड सङ्कलन गर्नुहोस् र परिचयको लागि धन्यवाद दिँदै क्रियाकलापको अन्त्य गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप-३: अपेक्षा तथा प्रतिबद्धता सङ्कलन

१० मिनेट

- सबै सहभागीहरूलाई पुनः एक/एकवटा मेटाकार्ड दिनुहोस् ।
- सबैलाई मेटाकार्डको एकतिर यस तीनदिने तालिमबाट आफूले राखेका बढीमा तीनवटा अपेक्षा लेख्न र अर्कोतिर तीनदिने तालिम सफल बनाउन आफूले व्यक्तिगत तवरबाट गर्ने महत्त्वपूर्ण दुई वा तीन कामको बारेमा लेख्न लगाउनुहोस् ।
- सबैले लेखिसकेपछि सबै मेटाकार्ड सङ्कलन गर्नुहोस् ।
- सहभागीहरूमध्येबाट केही मेटाकार्डमा लेखिएका कुरा प्रतिनिधिका रूपमा पढेर सुनाउनुहोस् र सबै मेटाकार्ड तालिम हलको भित्तामा प्रदर्शन गरेर राखिने र फुर्सदको समयमा अन्य सहभागीका अपेक्षा तथा प्रतिबद्धता स्वाध्ययन गर्न सकिने कुराको जानकारी दिनुहोस् ।
- अब तालिमको विषयगत सत्रमा प्रवेश गरिने कुराको जानकारी दिनुहोस् ।

क्रियाकलाप-३: समूह विभाजन तथा कार्यभार ग्रहण

१० मिनेट

- पहिलो नै न्यूजप्रिन्टमा तयार गरेर राखिएको कार्यविभाजनको खाका सबैले देख्ने ठाउँमा अगाडि टाँस्नुहोस् ।
- सहभागीहरूमध्येबाट पहिलो दिनको प्रतिवेदन, मूल्याङ्कन, व्यवस्थापन/मनोरञ्जन को जिम्मेवारी लिन इच्छुकहरूलाई स्वयंसेवकका रूपमा हात उठाउन लगाउनुहोस् र तदअनुरूप नाम लेख्नुहोस् ।
- त्यस्तैगरी दोस्रो र तेस्रो दिनको जिम्मेवारीका लागि पनि स्वयंसेवकका रूपमा हात उठाउन लगाउनुहोस् र क्रमशः नाम लेख्नुहोस् ।
- पहिलो दिनको प्रतिवेदन तथा मूल्याङ्कन लेखनको जिम्मेवारी पाएका सहभागीहरूलाई लेखनका लागि एक/एकवटा कापी वा नोटबुक उपलब्ध गराउनुहोस् र दोस्रो र तेस्रो दिन जिम्मेवारी पाएका सहभागीहरूलाई सोही कापी वा नोटबुक क्रमशः हस्तान्तरण गरिने कुराको जानकारी दिनुहोस् ।

क्रियाकलाप-४ : तालिमपूर्व-परीक्षण

१५ मिनेट

- प्रत्येक सहभागीहरूलाई एक/एकप्रति तालिमपूर्व-परीक्षण फाराम बाँडनुहोस् ।
- फाराममा दिइएको निर्देशनअनुसार सो फाराम भर्नका लागि १० मिनेटको समय दिनुहोस् ।
- फाराम भरिसकेपछि सबै सहभागीबाट सो फाराम सङ्कलन गर्नुहोस् ।
- फाराममा आएका उत्तरहरूको आधारमा सहभागीहरूको ज्ञानको तह निर्धारण गरी सोहीअनुसार तीनदिनको तालिमको विषयवस्तुको प्राथमिकीकरण गर्नुहोस् ।

मूल्याङ्कन / प्रतिबिम्बन

“सबैको नाम एकैचोटीमा सम्झन गाह्रो हुने भएकाले सबै सहभागी तथा स्रोतव्यक्तिको समेत सहजताका लागि सबैलाई सानो मेटाकार्डको टुक्रा दिई आफ्नो नाम मार्करले लेखेर आफ्नो छातिमाथि टाँस्न लगाउनुहोस् । यसले सबैलाई एकअर्कासँग बोल्दा नाम लिएर बोल्न, बोलाउन सहज हुन्छ ।

यस सत्रका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू

- शिक्षा ऐन, २०२८, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन, २०७५, विद्यालय क्षेत्र विकास योजना, समता रणनीति, विद्यालय शान्ति क्षेत्र कार्यान्वयन कार्यविधिजस्ता ऐन तथा योजना कार्यान्वयनमा सहयोग पुऱ्याउन गुनासो सुनुवाई कार्यविधि बनेको हो ।
- विभिन्न मन्त्रालय तथा सरोकारवाला निकायहरूसँगको सहकार्यमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, शिक्षा तथा मानव विकास केन्द्रले तयार गरेको यो नमुना कार्यविधिलाई कार्यान्वयन गर्न आयोजना गरिने तालिमलाई लक्षित गरी यो तालिम पुस्तक तयार गरिएको हो ।
- विद्यालयका सबै पक्षहरूलाई जिम्मेवार बनाउँदै गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न सहयोग पुऱ्याउनु यस कार्यविधिको अन्तिम लक्ष्य हो ।
- यो कार्यविधिलाई हरेक विद्यालयले कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ ।

अनुसूची-१: सहभागीको तालिमपूर्व-परीक्षण

तालिमको विषयवस्तुमा सहभागीहरू कत्तिको जानकार छन् भनी बुझ्नका लागि तालिमको पूर्व-परीक्षण गर्नुपर्दछ। यस तीनदिने तालिमको सन्दर्भमा सहभागीहरूलाई विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइको सिलसिलामा थुप्रै प्रकारका ज्ञान, सीप अभिवृद्धि गर्ने, धारणामा परिवर्तन ल्याउने तथा अभ्यास गर्नाका लागि प्रोत्साहित गर्ने प्रकृतिका विषयवस्तुहरू समेटिइएका छन्। तसर्थ तालिमपूर्वको परीक्षणको आधारमा सहभागीहरूको ज्ञान, सीप, धारणा तथा अभ्यासको स्तर निक्यौल गरी तालिममा समेटिने विषयवस्तुको प्राथमिकीकरण गर्नाका लागि यो क्रियाकलाप अपरिहार्य रहन्छ। यसले तालिममा सहभागीहरूले आफूले जानेका विषयवस्तुमा पुनर्ताजगी महसुस गरी उनीहरूको लागि बढी महत्त्वपूर्ण विषयवस्तुमा तालिम केन्द्रित गर्न सहजता हुन्छ।

तालिमपूर्व परीक्षणको फाराम तल दिइएको छ।

विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रका लागि गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ सम्बन्धी तीन दिने तालिम

..... (तालिम गरिएको ठाउँ/जिल्ला)

..... देखि २०७... (तालिमको सुरु र अन्त्य हुने मिति)

तालिमपूर्व-परीक्षण फाराम

सहभागीको साङ्केतिक नाम :

१. नेपालको कानूनअनुसार बालबालिका भन्नाले कुन उमेर समूहलाई बुझाउँछ ?

- क) १६ वर्ष मुनिका
- ख) १८ वर्ष मुनिका
- ग) १६ वर्ष उमेर पूरा नगरेका
- घ) १८ वर्ष उमेर पूरा नगरेका

२. तलका मध्ये नमिल्ने कथन कुन हो ?

- क) शारीरिक तथा मानसिक अपरिपक्वताका कारणले बालबालिकालाई जन्मनुअघि र जन्मेपछि पनि विशेष हेरचाह र स्याहार साथै उचित कानुनी संरक्षणको आवश्यकता पर्दछ।

- ख) नेपालले बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ लाई अनुमोदन गरेको छ ।
 ग) बालबालिकाको हकलाई संविधानको मौलिक हकको रूपमा समेट्ने विश्वको एउटै मात्र देश नेपाल हो ।
 घ) बालबालिकाको विचार तथा सुनुवाइको अधिकार रहेको छ ।

३. लैङ्गिकता अर्थात् सामाजिक लिङ्ग भन्नाले.....

- क) जन्मजात लिएर आउने गुण हो ।
 ख) यो महिलालाई जनाउने शब्द हो ।
 ग) यो पुरुषलाई जनाउने शब्द हो ।
 घ) समाजले निर्धारण गरेको महिला र पुरुषको भूमिका हो ।

४. तलका मध्ये कुन भनाई सही छ ?

- क) समानता भन्नाले सबैलाई बराबरी वा समान व्यवहार गर्नु भन्ने बुझिन्छ ।
 ख) समताले आवश्यकताका आधारमा सेवा तथा स्रोत उपलब्ध गराउनु पर्ने कुरा बुझाउँछ ।
 ग) समता र समानता एउटै कुरा होइन ।
 घ) माथिका सबै ।

५. गुनासो पेटिका कहाँ राख्नुपर्दछ ?

- क) प्रधानाध्यापकको कोठाबाहिर
 ख) गुनासो खसाल्न सहज हुने भनी विद्यार्थीले भनेको ठाउँमा
 ग) छात्रा शौचालयको छेउमा
 घ) जहाँ राखे पनि हुन्छ ।

बालबालिकाको हकअधिकार

समय:

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्रको परिचय :

संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ लाई विश्वका सबैजसो देशहरूले अनुमोदन गरिसकेका छन् । यसले बालअधिकारले विश्वव्यापी मान्यता प्राप्त गरेको दर्साउँछ । व्यक्तिको जीवनमा बाल्यकाल एकदमै महत्त्वपूर्ण हुने भएकाले पनि बालअधिकार सुनिश्चित गर्ने सबैको समान दायित्व हुन्छ । यसर्थ बालबालिकाका हक अधिकारबारे सहभागीबीच छलफल गरी बालअधिकारको अवधारणा एवम् सिद्धान्त तथा बालअधिकारसम्बन्धी मुख्य मुख्य राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी प्रावधानबारे समान बुझाइ हासिल गर्न सघाउन यो सत्रको तयारी गरिएको हो ।

उद्देश्यहरू :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुराहरू गर्न सक्षम हुनेछन्--

- बालबालिकाका अधिकार बारेमा अवधारणागत एवम् कानुनी स्पष्टता हासिल गरी अरुलाई बताउन,
- बालबालिकाका आधारभूत अधिकारबारे छलफल गर्न तथा जानकारी दिन,
- बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ का सामान्य सिद्धान्तहरूबारे जानकारी दिन,
- बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ का मुख्य प्रावधानहरूबारे जानकारी दिन ।

सामग्री:

एल.सिडी प्रोजेक्टर, ल्यापटप, पावरप्वाइन्ट प्रस्तुति, न्यूजप्रिन्ट पेपर, मार्कर, विभिन्न रङका मेटाकार्ड, गम, मास्किङ टेप, आदि ।

तयारी :

- सम्भव भएमा सहभागीको ज्ञानको स्तर र बालअधिकारबारे उहाँहरूमा भएको अग्रिम बुझाइलाई पूर्व अवलोकन गर्नुहोस् र आवश्यकताअनुसार अध्ययन सामग्री पढी थप जानकारी सङ्ग्रह गर्नुहोस् ।
- बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ मा भएका मुख्य-मुख्य व्यवस्थालाई छुट्टाछुट्टै मेटाकार्डमा उतार्नुहोस् ।
- बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ का मुख्य प्रावधानहरूको पावरप्वाइन्ट प्रस्तुति तयार गरेर राख्नुहोस् ।

क्रियाकलाप १: बालबालिकाको अधिकार

३० मिनेट

- हक र अधिकार भनेको के हो भन्ने विषयमा छलफल चलाउनुहोस् ।
- हक र अधिकारका बारेमा सबै सहभागीको सम-बुझाइ भइसकेपछि प्रत्येक सहभागीलाई एक-एकवटा मेटाकार्ड बाँड्नुहोस् र त्यसमा बालबालिकाका कुन कुन अधिकार छन् भनी ५/५ वटा बुँदाहरू लेख्न लगाउनुहोस् ।
- सबै सहभागीहरूले आ-आफ्ना बुँदाहरू लेखिसकेपछि नजिकै रहेका २/२ जना सहभागीबीच आपसमा छलफल गरी दुवैका बुँदाहरू मिलाएर अर्को मेटाकार्ड वा कापीमा एक ठाउँमा सूची बनाउन लगाउनुहोस् र दोहोरिएका बुँदाहरूलाई हटाउन लगाउनुहोस् ।
- अब चार-चारजना सहभागीहरूको समूहबीच पुनः छलफल गरी एउटा न्यूजप्रिन्ट पेपरमा बालअधिकारका बुँदाहरू लेखी तयार गर्न लगाउनुहोस् ।
- समूह कार्य सकिएपछि उक्त समूह कार्यबाट आएका बुँदालाई भित्तामा टाँस्न लगाई एकअर्काको समूहबाट आएका बुँदाहरू अध्ययन गर्न लगाउनुहोस् ।
- अवलोकनका क्रममा कुनै समूहका बुँदामाथि थप जिज्ञासा भएमा छलफल गर्न र कुनै बुँदा थप्न मन लागेमा अलग्गै मेटाकार्डमा लेखी थप गर्न अनुरोध गर्नुहोस् ।
- सबै सहभागीले अर्को समूहबाट आएका बुँदाहरू अध्ययन गरिसकेपछि आ-आफ्नो स्थानमा बस्न भन्नुहोस् र समूह कार्य र प्रस्तुतिका लागि सबैलाई धन्यवाद दिनुहोस् ।

क्रियाकलाप २: बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८८ मा भएका प्रावधान

३० मिनेट

- अब 'हामी बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ मा भएका व्यवस्थाहरूबारे छलफल गर्दैछौं' भनी सहभागीलाई जानकारी दिनुहोस् ।

- मेटाकार्डमा लेखिएको बालअधिकारसम्बन्धी प्रावधान प्रत्येक सहभागीलाई एक/एकवटा बाँड्नुहोस् ।
- आफूलाई परेको मेटाकार्डमा लेखिएको प्रावधान पढी त्यसको अर्थ बुझ्न तथा छलफलको क्रममा अरुलाई बुझाउनका तयारी गर्न पाँच मिनेटको समय दिनुहोस् ।
- अब प्रत्येक सहभागीलाई एक/एक गर्दै आफूलाई परेको कार्डमा लेखिएको प्रावधान पढेर सुनाउन तथा त्यस विषयमा आफ्ना कुरा सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- अरु कुनै सहभागीलाई केही थप्न तथा केही जिज्ञासा भएमा एवम् त्यस विषयमा थप जानकारी दिनुपरेमा छलफल गर्नुहोस् ।
- सबै सहभागीले आफ्नो मेटाकार्ड पढी छलफल भइसकेपछि निष्कर्षमा पुग्नुहोस् अर्थात् समग्रमा बालअधिकारका रूपमा विश्वभर स्वीकार गरिएका सिद्धान्त तथा अधिकारका प्रावधानहरू के के रहेछन् त भन्ने बारे निचोडमा पुग्नुहोस् ।

क्रियाकलाप ३ :

नेपालको संविधान र बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ का मुख्य प्रावधान

३० मिनेट

- अब नेपालको संविधान (२०७२) ले बालबालिकाको हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको कुराको जानकारी दिनुहोस् ।
- सोही हकको कार्यान्वयनका लागि बनेको बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ का मुख्य-मुख्य व्यवस्थाहरू समेटिएको पावरप्व्वाइन्ट प्रस्तुति गर्नुहोस् ।
- सहभागीबाट आएका प्रश्न तथा जिज्ञासाका बारेमा छलफल गर्नुहोस् र सत्रको समापन गर्नुहोस् ।

मूल्याङ्कन/प्रतिबिम्बन

“यस सत्रमा हामीले के-के छलफल गर्‍यौं ?” भनी सहभागीसँग प्रश्न गर्दै यस सत्रका क्रियाकलापको मूल्याङ्कन/प्रतिबिम्बन गर्नुहोस् । त्यसका लागि देहायका प्रश्नहरू गर्न सकिन्छ :

- बालबालिकाका के कस्ता अधिकार छन् ?
- बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ का के कस्ता प्रावधान राखिएका छन् ?
- बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ मा के-कस्ता प्रावधान समेटिएका छन् ?

सहभागीबाट जवाफ आएपछि यस सत्रमा गरिएका छलफलका विषय वा शीर्षकहरू पुनः एकपटक दोहोर्‍याएर सत्रको अन्त्य गर्नुहोस् ।

यस सत्रका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू

- शारीरिक तथा मानसिक अपरिपक्वताका कारणले बालबालिकालाई जन्मनुअघि र जन्मेपछि पनि विशेष हेरचाह र स्याहार साथै उचित कानुनी संरक्षणको आवश्यकता पर्दछ । तसर्थ गर्भमा आएदेखि १८ वर्षसम्मका बालबालिकाको विशेष संरक्षणको अधिकार रहन्छ ।
- बालबालिकाको बाँच्न पाउने अधिकार, दीर्घजीवनको अधिकार र विकासको अधिकारको साथसाथै सबै प्रकारका दुर्व्यवहार, शोषण, भेदभाव, हेला, उपेक्षा र तिरस्कारबाट संरक्षण पाउने अधिकार अनि बढ्दो उमेर र परिपक्वताअनुरूप आफ्नो विचार अभिव्यक्त गर्ने तथा आफूसँग सरोकार राख्ने विषय तथा सामाजिक गतिविधिको निर्णय प्रक्रियामा सहभागी हुन पाउनेलगायतका अधिकारको समुच्च स्वरूप नै बालअधिकार हो ।
- बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि संयुक्त राष्ट्र सङ्घको महासभाबाट सन् १९८९ नोभेम्बर २० मा सर्वसम्मत रूपमा पारित भई सन् १९९० सेप्टेम्बर २ देखि लागु भएको हो । नेपालले सन् १९९० को सेप्टेम्बर १४ तारिखमा यस महासन्धिलाई अनुमोदन गरी यो महासन्धि कार्यान्वयन गरिरहेको छ ।
- बालबालिका संवेदनशील हुन्छन् र उनीहरूका आवश्यकता पनि भिन्न खालका हुन्छन् । बालबालिकालाई विशेष हेरचाह, मायाममता, स्याहार र संरक्षण आवश्यक हुन्छ । बालिकामाथि भेदभाव तथा दुर्व्यवहार हुन सक्दछ । बालबालिकाले आफ्नो हकअधिकारको मागदावी गर्न सक्दैनन् त्यसैले विशेष अधिकार दिएर उनीहरू माफर्त संरक्षण गर्नुपर्दछ ।
- नेपालको संविधान (२०७२) ले बालबालिकाको जन्मदर्ता, शिक्षा, स्वास्थ्य, पालनपोषण, उचित स्याहार, खेलकुद, मनोरञ्जन, प्रारम्भिक बालविकास तथा बालसहभागिता सहित सर्वाङ्गीण व्यक्तित्व विकासको हक सुनिश्चित गरेको छ । त्यस्तै घर, विद्यालय वा अन्य जुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन नहुने तथा बालविवाहबाट संरक्षण गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।
- बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ मा बालबालिकाको बाँच्न पाउने अधिकार, संरक्षणको अधिकार विकासको अधिकार, सहभागिताको अधिकारको व्यवस्था गरिएको छ । त्यस्तै, यसै महासन्धिले भेदभाव गर्न नहुने, बालबालिकाको सर्वोत्तम हित गर्नु पर्ने, बाँच्न पाउने हक, दीर्घजीवन र विकास, बालबालिकाको विचार अभिव्यक्ति र त्यसको कदर पक्षलाई सिद्धान्तका रूपमा स्वीकार गरेको छ ।
- बालअधिकारसम्बन्धी ऐन, २०७५ मा भेदभावविरुद्ध, शिक्षा प्राप्ति, उपेक्षा, शारीरिक वा मानसिक हिंसा र यातना, हेला, अमानवीय व्यवहार, लैङ्गिक वा छुवाछुतजन्य दुर्व्यवहार, यौनजन्य दुर्व्यवहार र शोषणविरुद्धजस्ता बालअधिकार सुनिश्चित गरिएको छ ।

सत्र-१ का लागि अध्ययन-सामग्री

बालबालिकाको हकअधिकार

बालअधिकार

बालबालिका साना उमेरका मानव भएकाले उनीहरू समग्र मानवअधिकारका हकदार हुन्छन् । बालबालिका स्वभाविक रूपमा नै एक निश्चित उमेरसम्म शारीरिक र मानसिक हिसाबले परिपक्व भइसकेका हुँदैनन् । यसर्थ बालबालिकालाई जन्मअघि (गर्भावस्था) र जन्मपछि बढ्दो शारीरिक, मानसिक, सामाजिक तथा संवेगात्मक पक्षमा समुचित विकासका लागि उचित स्याहार र हेरचाहको साथै कानुनी संरक्षणको आवश्यकता पर्दछ । बालबालिकाको बाँच्न पाउने अधिकार, दीर्घजीवनको अधिकार र विकासको अधिकारको साथसाथै सबै प्रकारका दुर्व्यवहार, शोषण, भेदभाव, हेला, उपेक्षा र तिरस्कारबाट संरक्षण पाउने अधिकार अनि बढ्दो उमेर र परिपक्वताअनुरूप आफ्नो विचार अभिव्यक्त गर्ने तथा आफूसँग सरोकार राख्ने विषय तथा सामाजिक गतिविधिको निर्णय प्रक्रियामा सहभागी हुन पाउनेलगायतका अधिकारको समुच्च स्वरूप नै बालअधिकार हो ।

बालबालिकाको उमेर अनि बढ्दो शारीरिक र मानसिक अवस्थाअनुरूप बाल्यकालका आधारभूत आवश्यकता नै बालअधिकार हुन् । बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि संयुक्त राष्ट्र सङ्घको महासभाबाट सन् १९८९ नोभेम्बर २० मा सर्वसम्मत रूपमा पारित भईसन् १९९० सेप्टेम्बर २^१ देखि लागु भएको हो । नेपालले सन् १९९० को सेप्टेम्बर १४ तारिखमा यस महासन्धिलाई अनुमोदन गरी नेपाली बालबालिकाको हकअधिकारको परिपूर्तिका लागि महासन्धिका प्रावधानहरू कार्यान्वयन गरिरहेको छ । अहिलेसम्म विश्वका १९५ राष्ट्रहरूले यस महासन्धिलाई अनुमोदन गरेका छन् । त्यसैले महासन्धिमा व्यवस्थाभएका प्रावधानहरूले विश्वस्तरमा नै स्वीकृति पाएको देखिन्छ । यस्तै बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ का तीनवटा इच्छाधीन आलेख लागु भएका छन् । तिनीहरूमा (१) बालबालिकाको बेचबिखन, वेश्यावृत्ति र अश्लील चित्रण विरुद्धको इच्छाधीन आलेख, २००० (२) सशस्त्र द्वन्द्वमा बालबालिकाको प्रयोग विरुद्धको इच्छाधीन आलेख, २००० र (३) उजुरी प्रक्रियासम्बन्धी इच्छाधीन आलेख, २०११ रहेका छन् । उल्लेखित इच्छाधीन आलेखहरूमध्ये नेपालले सन् २००६ जनवरी २० मा पहिलो र सन् २००७ जनवरी ३ मा दोस्रो इच्छाधीन आलेखमा अनुमोदन गरेको हो । उजुरी प्रक्रियासम्बन्धी तेस्रो इच्छाधीन आलेखलाई नेपालले हालसम्म अनुमोदन गरेको छैन ।

१ यस महासन्धिको प्रावधानअनुसार महासभाबाट पारित भएपछि २० वटा राष्ट्रहरूको अनुमोदनपश्चात् मात्र अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको हैसियत प्राप्त हुन्छ र लागु हुन्छ ।

बालबालिकालाई विशेष अधिकार किन ?

कुनै खास कारण वा अवस्थाले गर्दा मूल प्रवाहमा नरहेका व्यक्तिहरूको मानव अधिकारलाई विशेष रूपमा सुनिश्चित गर्ने अभिप्रायले विशेष अधिकारसम्बन्धी सिद्धान्त तथा प्रावधानको व्यवस्था गरिएको हुन्छ। यसरी विशेष अवस्थामा रहेका मानव समुदाय समग्र मानवअधिकारको हकदार हुनुका साथै उनीहरूको लागि परिलक्षित विशेष मानवअधिकारको समेत हकदार हुन्छन्। बालबालिकाको अधिकारलाई बुझ्दा यसैअनुरूप बुझ्नुपर्दछ र बालबालिकालाई देहाएका कारणले गर्दा 'विशेष अधिकार' चाहिएको हो-

- बालबालिका संवेदनशील हुन्छन्। वयस्कभन्दा बालबालिकाका भिन्न खालका आवश्यकता हुन्छन्। उनीहरूका अलग सामाजिक, भावनात्मक र शारीरिक आवश्यकता हुन्छन्।
- धेरै समाजमा बालबालिकामाथि दुर्व्यवहार भइरहेका छन्। जसमा घर वा विद्यालयमा हुने सामान्य हप्काइदेखि पिटाइ, बेचबिखन, यौनदुर्व्यवहार, यौनशोषण, श्रमशोषणलगायतका दुर्व्यवहारसम्म पर्दछन्। कतिपय अवस्थामा शारीरिक र मानसिक अपरिपक्वताको कारणले शोषण र दुर्व्यवहारमा पर्ने हुनाले त्यसबाट बालबालिकाको संरक्षण गर्न विशेष प्रयास गरिनु आवश्यक छ।
- कतिपय समाजमा बालबालिकालाई पूर्णमानवको रूपमा नै मानिएको हुँदैन। यसकारण धेरै सन्दर्भमा बालिकामाथि भेदभाव हुन्छ र उनीहरूमाथि फरक व्यवहार गरिन्छ। उदाहरणको लागि कतिपय नेपाली समुदायमा छोरीहरूलाई छोरासरह पढ्न पाएका हुँदैनन्, खानेकुरामा पनि फरक पारिन्छ। यसरी समाजमा भएका गलत धारणाका कारण बालबालिकाको अधिकारको उल्लङ्घन भएको छ। यस्तो स्थितिमा सुधार ल्याउनु आवश्यक छ।
- बालबालिकालाई सुखद र स्वाभाविक बाल्यकाल बिताउने वातावरण दिन अनि भोलि वयस्क भएर सफल जीवनयापन गर्नसक्ने हुन बाल्यकालमा नै विशेष हेरचाह, मायाममता, स्याहार र संरक्षण आवश्यक हुन्छ।
- बालबालिका समाजको शक्ति संरचनामा जहिले पनि तल परेका हुन्छन्। उनीहरूको कुरा सामान्यतः कहीं कतै पनि सुनिँदैन। उनीहरूलाई सानो ठानेर हेपिन्छ। धेरैजसो अवस्थामा उनीहरूका विचार र भावनामा ठेस पुऱ्याउने काम गरिन्छ। जसलाई सम्बोधन गरिनु आवश्यक छ।
- कतिपय अवस्थामा बालबालिका (खासगरी सानो उमेरका, जोखिममा परेका र सामाजिक संरक्षणबाट वञ्चित भएका) आफ्नो हकअधिकारको मागदावी गर्न सक्दैनन्। वयस्कले उनीहरूको हकअधिकार माग गरिदिनुपर्दछ। उनीहरूलाई सहयोग गरिदिनुपर्दछ त्यसैले बालबालिकाको अधिकार वयस्कहरूको जिम्मेवारी हो।

नेपालको संविधान, २०७२मा उल्लिखित बालअधिकार

नेपालको संविधान (२०७२) को धारा ३९ मा बालबालिकाको देहायका हक सुनिश्चित गरिएको छ :

१. आफ्नो पहिचानसहित नामकरण र जन्मदर्ताको हक (धारा ३९(१)),
२. परिवार तथा राज्यबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, पालन पोषण, उचित स्याहार, खेलकुद, मनोरञ्जन तथा सर्वाङ्गीण व्यक्तित्व विकासको हक (धारा ३९(२)),
३. प्रारम्भिक बालविकास तथा बालसहभागिताको हक (धारा ३९(२)),

४. बालसंरक्षण सुनिश्चित गर्न कुनैपनि बालबालिकालाई अहित हुने देहायका कार्यहरू कसैले पनि गर्न हुँदैन भन्ने उल्लेख गरिएका छन् :
 - क) कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य जोखिमपूर्ण काममा लगाउन (धारा ३९(४)),
 - ख) बालविवाह, गैरकानुनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्न (धारा ३९(५)),
 - ग) सेना, प्रहरी वा सशस्त्र समूहमा भर्ना वा प्रयोग गर्न (धारा ३९(६)),
 - घ) सांस्कृतिक वा धार्मिक प्रचलनका नाममा कुनै पनि माध्यम वा प्रकारले दुर्व्यवहार, उपेक्षा वा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य वा अन्य कुनै प्रकारको शोषण गर्न वा अनुचित प्रयोग गर्न (धारा ३९(६)),
 - ङ) घर, विद्यालय वा अन्य जुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन (धारा ३९(७)),
५. बालअनुकूल न्यायको हक (धारा ३९(८)),
६. असहाय, अनाथ, अपाङ्गता भएका, द्वन्द्व पीडित विस्थापित एवम् जोखिममा रहेका बालबालिकालाई राज्यबाट विशेष संरक्षण र सुविधा पाउने हक हुनेछ । (धारा ३९(९))

बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ मा व्यवस्था भएका केही बालअधिकार

यस ऐनले बालबालिकाको संरक्षणका सम्बन्धमा निम्न अधिकारहरू उल्लेख गरेको छ :

१. भेदभावविरुद्धको अधिकार,
२. उपेक्षा, परित्यक्तता वा वेवारिसे अवस्थामा छाड्ने कार्यविरुद्धको अधिकार,
३. शारीरिक वा मानसिक हिंसा र यातना, हेला, अमानवीय व्यवहार, लैङ्गिक वा छुवाछुतजन्य दुर्व्यवहार, यौनजन्य दुर्व्यवहार र शोषणविरुद्धको अधिकार,
४. आर्थिक शोषणविरुद्धको अधिकार,
५. शिक्षा, स्वास्थ्यलगायत शारीरिक, मानसिक, नैतिक, सामाजिक विकासमा हानी पुग्ने कुनै पनि कामबाट संरक्षण पाउने अधिकार,
६. सेना, प्रहरी र सशस्त्र समूहमा भर्ना हुन वा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा बालबालिकाको सशस्त्र द्वन्द्व वा राजनीतिक उद्देश्यका लागि हुने प्रयोग विरुद्धको अधिकार,
७. बालबालिकाले उपभोग गर्ने विद्यालयलगायतका स्थान, सेवा वा सुविधामा आक्रमण वा सो स्थानहरूको सञ्चालन एवम् व्यवस्थापनमा अवरोध विरुद्धको अधिकार,
८. बालबालिकालाई जोखिमपूर्ण काम, घरेलु कामदार वा कमलरीको रूपमा हुने प्रयोग विरुद्धको अधिकार,
९. बालबालिकाको चरित्रमा आघात पर्ने, लाज, ग्लानी वा अपहेलना हुने कार्यविरुद्धको अधिकार आदि ।

अधिकारका क्षेत्रका आधारमा बालअधिकार

बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ मा व्यवस्था भएका सम्पूर्ण अधिकारलाई सहज रूपमा बुझ्न, बुझाउनका लागि तिनलाई देहायबमोजिम चार समूहमा विभाजन गरी छलफल गर्न सकिन्छ :

अ) बाँच्न पाउने अधिकार

यसअन्तर्गत पौष्टिक आहार, खोप, औषधि-उपचार, सुरक्षित जन्म, सफा पानी पिउन पाउने आदि अधिकार पर्दछन् । बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ का प्रावधानहरू विश्लेषण गर्दा आमाबाबुबाट प्राप्त गर्ने हेरचाह (धारा ५), जीवन, बाँच्ने र विकास (धारा ६), स्वास्थ्य हेरचाह र सेवा (धारा २४), बाँच्नका लागि निश्चितस्तरको मापदण्ड (धारा २७) लगायतका प्रावधान पर्दछन् ।

आ) संरक्षणको अधिकार

यसअन्तर्गत गाली, कुटपिट, हेला, शोषण (श्रमशोषण तथा यौनशोषण), युद्ध, भ्रगडा, बेचबिखनबाट संरक्षण, लागुपदार्थ, हत्या, अपहरणबाट संरक्षणलगायतका अधिकार पर्दछन् । बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ मा व्यवस्था भएका प्रावधानलाई केलाउँदा भेदभाव गर्न नहुने (धारा २), अवैध स्थानान्तरण र नफर्काउनु (धारा ११), सबै प्रकारको हिंसा, दुर्व्यवहार र उपेक्षाबाट संरक्षण (धारा १९), पारिवारिक वातावरणबाट वञ्चित बालबालिका (धारा २०), धर्मपुत्र/पुत्री लिने प्रक्रिया सम्बन्धमा (धारा २१), शरणार्थी बालबालिकाको सुरक्षा र विशेष हेरचाह (धारा २२), अपाङ्गता भएका बालबालिकाको विशेष हेरचाह (धारा २३), बालश्रम (धारा ३२), यौनशोषण (धारा ३४), ओसारपसार र बेचबिखन (धारा ३५), अन्य खालका शोषण (धारा ३६) र दण्डसजाय (धारा ३७), सशस्त्र द्वन्द्वमा परेका बालबालिका (धारा ३८), कानुनी विवादमा परेका बालबालिका (धारा ४०) लगायतका अधिकार पर्दछन् ।

इ) विकासको अधिकार

यसअन्तर्गत शिक्षा आर्जन, खेलकुद, मनोरञ्जन, जीवनोपयोगी सीप तथा कला, स्वास्थ्य उपचार तथा आफूसँग सम्बन्धित क्षेत्रको विषयमा सामान्य जानकारी आदि अधिकारहरू पर्दछन् । बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को प्रावधानहरू विश्लेषण गर्दा नाम, जन्मदर्ता, राष्ट्रियता र हेरचाह (धारा ७), आमाबाबुसँग बस्ने (धारा ९), परिवारसँग पुनर्मिलन (धारा १०), सामाजिक सुरक्षा (धारा २६), शिक्षा (धारा २८), फुर्सद, खेल, संस्कृति र मनोरञ्जन (धारा ३१) लगायतका अधिकार यस समूहमा पर्दछन् ।

ई) सहभागिताको अधिकार

यसअन्तर्गत आफ्नो जीवनमा प्रभाव पार्ने निर्णयमा बालबालिकाले विचार राख्न पाउनु र सो विचारको उचित कदर र मान्यता पाउनु, निर्णय प्रक्रियामा भाग लिन पाउनु, विभिन्न सभा सम्मेलनमा, समाजको हित हुने सामाजिक कार्यमा तथा सांस्कृतिक गतिविधिमा भाग लिन पाउने समेतका अधिकार पर्दछन् । बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ मा व्यवस्था भएका प्रावधानमध्ये बालबालिकाले आफूलाई असर गर्ने निर्णयमा सहभागी हुन पाउने, विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता र व्यक्त विचारको सम्मान (धारा १२), जानकारी प्राप्त गर्ने र त्यसमा आफ्नो धारणा राख्ने (धारा १३), विचार, विवेक र धर्मको स्वतन्त्रता (धारा १४), सङ्गठनसम्बन्धी स्वतन्त्रता (धारा १५), निजीपना र गोपनीयताको हक (धारा १६), आमसञ्चार र सूचनामा पहुँच (धारा १७) लगायतका अधिकारसँग सम्बन्धित प्रावधान यस समूहमा पर्दछन् । बालसहभागिता सम्बन्धमा बालअधिकार समितिले सामान्य टिप्पणी नं. १२ तयार गरी थप व्याख्या गरेको छ ।

बालअधिकारका सामान्य सिद्धान्त

बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ का सन्दर्भमा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय बालअधिकार समितिले निम्न चार प्रावधानलाई सिद्धान्तका रूपमा स्वीकार गरेको छ^२ । यिनीहरू आफैँ महासन्धिमा व्यवस्था भएका अधिकारका प्रावधानसमेत हुन् । महासन्धिमा व्यवस्था भएका सबै अधिकार कार्यान्वयनमा यी सिद्धान्त त्यसको औचित्यता पुष्टि गर्ने 'कसी'का रूपमा लागु हुने भएकाले यिनले अधिकार कार्यान्वयनको स्तरसमेत निर्धारण गर्दछन् ।

अ) भेदभाव गर्न नहुने (धारा २)

बालबालिकालाई उनको वा उनका बाबुआमा वा वैधानिक अभिभावकको जाति, रङ, लिङ्ग, भाषा, धर्म, राजनीतिक वा अन्य विचारहरू, राष्ट्रिय, जातीय वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, अशक्तता, जन्म वा अन्य हैसियतको आधारमा भेदभाव गर्नुहुँदैन । यस सिद्धान्तले सबै बालबालिकालाई समान रूपले अधिकारको प्रत्याभूति दिनुपर्दछ भन्दछ र कुनै किसिमको अपवादबिना सम्पूर्ण अधिकार सबै बालबालिकालाई सधैं उपलब्ध हुनेछ र हुनुपर्दछ भन्ने मान्यता राख्दछ । राज्य वा राज्यका निकाय, सामाजिक सङ्घ संस्था वा व्यक्तिले बालबालिकाको हकअधिकारको लागि कार्य गर्दा उनीहरूलाई कुनै पनि किसिमको भेदभाव हुन दिनुहुँदैन । बरु अरू व्यक्तिबाट हुनसक्ने भेदभावबाट जोगाउनुपर्दछ ।

आ) बालबालिकाको सर्वोत्तम हित (धारा ३)

यस सिद्धान्तले बालबालिकाको सम्बन्धमा गरिने सम्पूर्ण क्रियाकलाप उनीहरूको सर्वोत्तम हितलाई उचित ध्यान दिएर सञ्चालन गर्नुपर्दछ भन्ने मान्यता राखेको छ । यसको मतलब हो बालबालिकासँग सम्बन्धित निर्णय लिँदा, नीति र ऐनकानून बनाउँदा वा तिनको कार्यान्वयन गर्दा, योजना वा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा विभिन्न विकल्पमध्ये बालबालिकाको वर्तमान तथा भावी वयस्क जीवनमा पर्नसक्ने प्रभावसमेतलाई ध्यान दिई सर्वोत्तम विकल्पको छनौट गरिनुपर्दछ । त्यसर्थ यो सिद्धान्तको परिपालनका लागि राज्यले आफ्ना जिम्मेवारी निर्वाह गर्नुको साथसाथै बालबालिकाका परिवार, अभिभावक तथा समुदायका अन्य जिम्मेवार व्यक्तिलाई उनीहरूका आफ्ना जिम्मेवारीबोध गराई बालबालिकाप्रति आ-आफ्नो दायित्व निर्वाह गर्न सक्षम बनाउनुपर्दछ भन्ने समेत देखिन्छ ।

बाबुआमा, अभिभावक वा हेरचाहकर्ता एवम् अन्य जिम्मेवार सार्वजनिक निकाय (सेवाप्रदायक वा सामाजिक संस्था, विधायक, अदालत तथा प्रशासनिक संयन्त्रहरू)ले आफ्नो कामका सन्दर्भमा बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिकता दिनुपर्दछ । बाबुआमा, अभिभावक वा अन्य जिम्मेवार व्यक्तिले बालबालिकाको हितमा काम गरेनन् भने त्यस्तो स्थितिमा राज्यले त्यस्ता बालबालिकाको हेरचाहकर्ताको सक्षमता बढाउने वा त्यसको लागि वैकल्पिक व्यवस्था गर्नुपर्दछ वा सरकार आफैँले हेरचाह गर्ने जिम्मेवारी लिनुपर्दछ ।

इ) बाँच्न पाउने हक, दीर्घजीवन र विकास (धारा ६)

प्रत्येक बालबालिकाको बाल्यकालमा आवश्यक सबै सेवा सुविधा पाई स्वभाविक बालापन बिताउने अवसर सुनिश्चित हुनुपर्दछ । सबै बालबालिकालाई जीवन बाँच्न पाउने तथा दीर्घजीवन र विकासको जन्मसिद्ध अधिकार छ । त्यसको पूर्ण प्राप्तिमा यस सिद्धान्तले जोड दिन्छ । राज्यले बालबालिकाको जीवनको रक्षा गर्न तथा दीर्घजीवन र विकासका लागि आवश्यक नीतिगत, कानुनी, प्रशासनिक एवम् कार्यक्रमगत व्यवस्था गर्नुपर्दछ । त्यस्तै प्रत्येक परिवार र अभिभावकले बालबालिकाको दीर्घजीवन र समुचित विकासका^३ निमित्त सुविधा पुऱ्याउने आफ्नो दायित्व बुझ्नुपर्दछ र त्यसलाई पूरा गर्न सकेसम्म बढी कोसिस गर्नुपर्दछ ।

२ संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय बालअधिकार समिति, यस महासन्धिअन्तर्गतको सन्धि अनुगमन निकाय, ले गरेको व्याख्याअनुरूप ।

३ यस सिद्धान्त र समग्र बालअधिकारको सन्दर्भमा 'विकास'लाई बुझ्दा बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक वा संवेगात्मक, आध्यात्मिक, नैतिक, मनोवैज्ञानिक र सामाजिक विकाससमेतलाई समग्र रूपमा बुझ्नुपर्दछ ।

ई) बालबालिकाको विचार अभिव्यक्ति र त्यसको कदर (धारा १२)

बालबालिकालाई आफ्नो जीवनसँग सम्बन्धित कुनै पनि कुरा वा कार्यविधिका सम्बन्धमा विचार प्रकट गर्न पाउने अधिकार छ। त्यसैगरी बालबालिकाको विचार एवम् अभिव्यक्तिलाई जिम्मेवार व्यक्ति तथा निकायले उनीहरूको बढ्दो उमेर र परिपक्वताअनुरूप उचित कदर गर्नुपर्दछ। बालबालिकाको विचार अभिव्यक्तिको अधिकारलाई परिपालन गर्न, गराउन अनि उनीहरूलाई निर्णय प्रक्रियामा सहभागी हुन पाउने वातावरण र अवसर प्रदान गर्ने उत्तरदायित्व वहन गर्न राज्यले आवश्यक नीतिगत, कानुनी, प्रशासनिक एवम् कार्यक्रमगत व्यवस्था गर्नुपर्दछ। त्यसरी नै बाबुआमा, अभिभावक तथा हेरचाहकर्ताहरू र सामाजिक संघसंस्थाले बालबालिकासँग सम्बन्धित निर्णय लिँदा वा काम गर्दा बालबालिकाको विचार अभिव्यक्तिको अधिकारलाई सम्मान गर्नुपर्दछ। साथै यस सिद्धान्तको अभिप्राय पूरा गर्नका लागि बालबालिकालाई उनीहरूको उमेर, विकासको स्तर तथा परिपक्वताअनुरूप हुने गरी सूचना जानकारी प्रदान गर्नुका साथै व्यक्तिगत वा सामूहिक रूपमा अभिव्यक्तिको लागि अवसर प्रदान गरिनुपर्दछ भन्ने समेत रहेको छ।

बालअधिकारका दुई मूलभूत पक्ष (Two Aspects of the Rights of the Child)

सामान्यतया: अधिकारले- क) जीवनको सुखद सुरूवात र ख) जीवनमा आइपर्ने नकारात्मक अनुभवबाट संरक्षण गर्नुपर्ने हुन्छ। यी उद्देश्य प्राप्तिका लागि कार्य गर्दा बालअधिकारका सर्वमान्य चार सिद्धान्तहरू सर्वोत्तम हित, भेदभाव विहीनता, बाँच्न पाउने हक, दीर्घजीवन र विकास एवम् विचार र भावनाको कदरलाई केन्द्रबिन्दुमा राखिनुपर्दछ।

क) जीवनको सुखद सुरूवात

कुनै पनि बालबालिकाको बाल्यअवस्थाका विशेष आवश्यकता र वयस्क भएपछि समाजमा सार्थक एवम् जिम्मेवारपूर्ण सामाजिक जीवन बिताउन आधार प्रदान गर्नेगरी अधिकार सुनिश्चित हुनुपर्दछ। यसका लागि आवश्यक शिक्षा, स्वास्थ्य, सीप, जन्मदर्तालगायत अवसर प्रदान गर्ने र सकेसम्म उच्चस्तरको सेवा सुविधाप्रदान गर्ने कुरामा जोड दिनुपर्दछ। यसले सुखद र सकारात्मक बाल्यकाल हुनुका साथै वयस्क जीवनका लागि अवसरको बढोत्तरी गर्दछ। सामान्यतया: यस्ता कार्यलाई बालअधिकारको प्रवर्धनका रूपमा लिइन्छ। बालबालिकाको जीवनको सुखद सुरूवात भएमा राज्यले सक्षम र उत्पादनशील नागरिक प्राप्त गर्ने हुनाले यसका लागि राज्यले शैक्षिक तथा स्वास्थ्य संस्थालगायतका क्षेत्रमा आफ्नो लगानी केन्द्रित गरिरहेको हुन्छ।

ख) बाल्यकालमा आइपर्न सक्ने नकारात्मक अनुभवबाट संरक्षण

यसअन्तर्गत बाल्यकालमा आइपर्न सक्ने नकारात्मक अनुभवबाट जोगाउने वा त्यसबाट बालबालिकालाई सुरक्षित राख्ने खालका कार्य गरिनुपर्दछ। त्यसलाई बृहत्तर रूपमा 'बालसंरक्षण' भनेर भन्न सकिन्छ। बालबालिकाको उमेर र बढ्दो शारीरिक, मानसिक अवस्था वा अन्य यस्तै कारणबाट उनीहरूमाथि पर्नसक्ने अनेकौँ जोखिमबाट जोगाउन आवश्यक कार्यहरू गरिनुपर्दछ। यसले बालबालिकाको सुखद जीवनको सुरूवातमा सहयोग गर्नुका साथै बालबालिकामा पर्नसक्ने दीर्घकालीन असरबाट जोगाउँछ। साथसाथै स्वयम् बालबालिकालाई आफ्नो बाल्यजीवनमा आउनसक्ने जोखिम विरूद्ध आवाज उठाउन र प्रतिवाद गर्न सशक्तीकरण गरिनुपर्दछ।

बालबालिकाको संरक्षणको अधिकार

समय:

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्रको परिचय :

बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, सामाजिक एवम् बौद्धिक अपरिपक्वताको नकारात्मक फाइदा उठाउने गलत मनसाय भएका व्यक्तिहरूबाट उनीहरूका अधिकार जोखिममा पर्नसक्ने सम्भावना रहन्छ। हाम्रो वरिपरि घटेका/घटिरहेका अमानवीय घटनागत तथ्यले समेत यसलाई पुष्टि गरेको छ। बाल्यकालमा आइपर्न सक्ने नकारात्मक अनुभवबाट बालबालिकालाई संरक्षण गरिनुपर्दछ। यो नै बालसंरक्षण हो। बालसंरक्षणको अवधारणा तथा आवश्यकता, भेदभाव, परम्परागत रूपमा हुँदै आएका विभेदजन्य एवम् जोखिमपूर्ण अभ्यास, बेवास्ता, हिंसा, शोषण, दुर्व्यवहारजस्ता कार्यले उनीहरूको जीवन जोखिममा पर्छ। बालबालिका विरुद्ध हुने हानीहरू, स्थानीय तहका बालसंरक्षणसम्बन्धी समस्या तथा तिनसँग सम्बन्धित कानुनी व्यवस्थाका बारेमा सहभागीबीच समबुझाइ हुन सकेमा उनीहरूबाट गरिने व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन हुन मद्दत पुग्छ। यसका लागि यो सत्रको तयारी गरिएको हो।

उद्देश्यहरू :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुराहरू गर्न सक्षम हुनेछन्-

- बालबालिका विरुद्ध हुने विभिन्न हानी, बालसंरक्षणका सवाल एवम् तिनसँग सम्बन्धित कानुनी प्रावधानबारे बताउन,
- बालसंरक्षण र बालसंरक्षण कार्यको परिभाषा बताउन,
- विद्यालयको तहमा समुदायका बालबालिकाको संरक्षणको आवश्यकताबारे छलफल चलाउन

सामग्री:

बेलुन, ऊनको बल, न्यूजप्रिन्ट पेपर, मार्कर, विभिन्न रङका मेटाकार्ड, गम र मास्किङ टेप, एलसीडी प्रोजेक्टर, ल्यापटप आदि।

तयारी :

बेलुन फुटाउने खेल खेल्नको लागि सकेसम्म खुला ठाउँ आवश्यक पर्ने भएकाले तालिम हल सानो भएमा सो खेलको लागि पहिल्यै अन्य ठाउँ वा चौरमा गर्ने कुरा तय गर्नुपर्दछ।

क्रियाकलाप १: बेलुन फुटाउने खेल

३० मिनेट

- सहभागीहरू तीनवटा समूहमा विभाजन गर्नुहोस् र तीनवटै समूहलाई अरु समूहसँग अन्तर्क्रिया नहुने गरी छुट्याएर राख्नुहोस् । प्रत्येक समूहलाई दिइएको निर्देशन अन्य समूहले नसुन्ने तथा थाहा नपाउनुपर्ने कुराको हेक्का सहजकर्ताले राख्नुपर्दछ ।
- पहिलो समूहका सदस्यहरू प्रत्येकलाई दुई/दुईवटा बेलुन दिनुहोस् र त्यसलाई फुकी ऊनको धागोले आ-आफ्नो दुई खुट्टाको गोलीगाँठामा एक/एकवटा बाँध्न लगाउनुहोस् । कसैलाई बेलुन फुक्न मद्दत चाहिएमा त्यहाँ उपस्थित अरु कसैले मद्दत गरिदिन समेत आग्रह गर्नुहोस् ।
- सबैका खुट्टामा बेलुन बाँधिसकेपछि उनीहरूलाई खेलको क्रममा आफ्नो तथा समूहका अन्य साथीहरूको बेलुनसमेत अरुले फुटाउन नदिन सक्दो कोसिस गर्नुपर्ने उनीहरूको भूमिका सम्झाउनुहोस् ।
- अब दोस्रो समूहमा गई उनीहरूलाई खेलको क्रममा बेलुन बाँधेका समूहका कुनै पनि सदस्यको बेलुन फुट्न नदिन सक्दो सुरक्षा दिनुपर्ने जिम्मा दोस्रो समूहको रहेको कुरा सम्झाउनुहोस् ।
- फेरि तेस्रो समूहमा गई उनीहरूले खेलको क्रममा अरुले खुट्टामा बाँधेको बेलुन फुटाउने उनीहरूको काम रहेको कुरा बताउनुहोस् ।
- अब तीनसम्मको गन्ती गरी खेलको सुरुवात गर्नुहोस् ।
- खेलको क्रममा सबै समूहले आ-आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्नेछन् । सबै बेलुन फुटिसकेपछि खेलको अन्त्य गर्नुहोस् र सबैलाई आ-आफ्नो समूहसँगै मिली तालिम हलमा उभिन लगाउनुहोस् ।
- सबै समूहलाई एक/एक गर्दै आफ्ना अनुभवहरू सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- बेलुन बाँधिएकाहरू संरक्षणको जोखिममा परेका बालबालिका, बेलुनको सुरक्षा गर्नेहरू आमाबाबु, परिवार, विद्यालय तथा शिक्षकजस्ता तिनका शुभचिन्तक तथा बेलुन फुटाउनेहरू बालबालिकालाई हानी गर्ने व्यक्तिहरूको भूमिकामा रहेको कुरा जोड्नुहोस् र छलफल गर्नुहोस् ।
- खेलको क्रममा बेलुन जति खतरामा थियो, त्यति नै जोखिमको स्थितिमा हाम्रो समुदायका बालबालिका रहेका छन् तसर्थ उनीहरूको संरक्षणको लागि रणनीतिक भई पहलकदमी नगरिएमा बालबालिकाको संरक्षणको अधिकारको हनन् हुन्छ भन्ने निष्कर्षमा पुगी खेलको समापन गर्नुहोस् ।

३० मिनेट

क्रियाकलाप २: बालबालिका विरुद्ध हुने हानीहरू तथा बालसंरक्षण

- सहभागीहरूलाई एउटा वयस्क रुखको चित्र देखाउनुहोस् र त्यो रुख कसरी त्यो रूपमा आइपुग्यो होला भन्ने प्रश्न गरी छलफल गर्नुहोस् ।
- सानो बीऊको दानालाई रोप्ने, पानी दिने, मल दिने, गोडमेल गरी रुख बनाएजस्तै बालबालिकालाई एक वयस्कको रूप दिन पनि त्यतिकै मेहेनतको खाँचो हुने कुरामा छलफल गर्नुहोस् ।
- बीऊलाई एक स्वस्थ रुखमा वृद्धि गर्न त्यसलाई सानो छँदा कीरा फट्याङ्गा, वातावरण, गाईवस्तु, असिना पानी आदिबाट जोगाउनु परेको जस्तै बालबालिकालाई एक सक्षम वयस्क बनाउन पनि उनीहरूको बाल्यकालमा विभिन्न प्रकारका हानीहरूबाट जोगाउनुपर्ने कुराको बारेमा छलफल गर्नुहोस् ।
- यसरी एक बीऊलाई रुखमा परिवर्तन गर्न आवश्यक सबै हेरचाह अनि सुरक्षाको पाटो पुगेकाले बिरुवा संरक्षण भएजस्तै बालबालिकालाई एक सक्षम वयस्कको रूपमा बढ्नका लागि उनीहरूलाई आवश्यक सबै प्रकारको हेरचाह, बचावट तथा सुरक्षा दिने एवम् आउनसक्ने जोखिमबाट बचाउने कार्य नै बालसंरक्षण हो भन्ने कुराको निक्काल निकाल्नुहोस् ।
- सहभागीहरू सबैले संरक्षणको अवधारणामा समबुझाइ भएको सुनिश्चित गर्दै बालबालिका विरुद्ध हुने हानीहरू तथा बालसंरक्षण सम्बन्धमा पावरप्वाइन्ट प्रस्तुति गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप-३: बालसंरक्षण कार्य

३० मिनेट

- बालसंरक्षण कार्यका बारेमा सहभागीहरूलाई निम्न जानकारीहरू दिनुहोस् ।
 - बालबालिकालाई उनीहरूको बाल्यकालमा आउनसक्ने नकारात्मक अनुभवबाट जोगाउनका लागि गर्नुपर्ने सबै प्रकारका आवश्यक कार्यहरू गर्नु नै **बालसंरक्षण कार्य** हो भनी बताउनुहोस् ।
 - **बालसंरक्षण कार्यअन्तर्गत** (क) सबै बालबालिकाको अधिकारको प्रत्याभूति गरी **जोखिममा पर्ने नदिनु (Prevention)** (ख) जोखिमको खतरामा रहेकालाई **समयमै सहयोग गर्नु (Early Intervention)**, तथा (ग) हानी वा दुर्व्यवहारमा परेका बालबालिकाको **घटना व्यवस्थापन र पुनर्स्थापना (Case management and Rehabilitation)** हो ।
 - बालसंरक्षणको रोकथाममूलक कार्यअन्तर्गत जोखिम अवस्था (व्यवहार तथा कार्य) को पहिचान गर्नु तथा त्यस्तो जोखिममा पर्न सक्ने बालबालिका वा तिनको समूहको पहिचान गर्नु अपरिहार्य रहन्छ ।
 - जोखिम अवस्थाको पहिचानमार्फत् जोखिम न्यूनीकरणको कार्ययोजना बनाई जोखिम रोकथामका सन्दर्भमा जनचेतना तथा जोखिम न्यूनीकरण कार्यहरू गर्नुपर्दछ ।
 - जोखिममा पर्नसक्ने बालबालिका वा तिनको समूहका पहिचानमार्फत् उनीहरूका लागि विशेष योजना तथा सहयोग कार्यक्रम बनाई लागु गर्ने तथा उनीहरूको सशक्तीकरणका लागि पहल गर्नुपर्दछ ।
- बालबालिका कुनै पनि हानीबाट पीडित भइसकेको अवस्थामा उनीहरूलाई सहयोग गर्दै पुनः सामान्य अवस्थामा पुऱ्याई बालअधिकार प्रत्याभूत गर्नाका लागि घटना व्यवस्थापनको आवश्यकता पर्ने कुरामा जोड दिँदै निम्न जानकारी दिनुहोस् ।
 - व्यक्तिगत रूपमा प्रत्यक्ष सामाजिक कार्यको माध्यमबाट कुनै (पीडित वा प्रभावित) बालक वा बालिका (तथा उनको परिवार) को आवश्यकताहरूलाई बालसंरक्षण नीति तथा कार्यक्रममार्फत् प्रत्यक्ष सहयोग र/एवम् सिफारिसमार्फत् उपयुक्त व्यवस्थित तथा समयमै सम्बोधन गर्नको लागि गरिने सबै प्रकारका क्रियाकलाप तथा कार्यहरूलाई घटना व्यवस्थापन भनिन्छ ।^४

४ घटना व्यवस्थापन तथा बालसंरक्षणसम्बन्धी अन्तरनिर्काय निर्देशिका, २०१४, बालसंरक्षण कार्यगत समूह, पेज नं. ६

- घटना व्यवस्थापन सामान्यतया: ६ चरणमा गर्न सकिन्छ (क) घटनाको पहिचान तथा पूर्व लेखाजोखा, (ख) बालबालिका तथा परिवारको लेखाजोखा, (ग) सहयोग योजना, (घ) सहयोग योजनाको कार्यान्वयन, (ङ) सहयोग योजनाको फलोअप तथा समीक्षा र (च) घटनाको समापन ।
- बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ६१ बमोजिम स्थानीय तहमा रहेका बालकल्याण अधिकारीले बालसंरक्षणको कार्यमा मुख्य भूमिका निर्वाह गर्ने कुरा बताउनुहोस् र बालकल्याण अधिकारीका निम्नलिखित जिम्मेवारीबारे बताउनुहोस् :
 - विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाका सम्बन्धमा जाँचबुझ तथा बन्दोबस्त (दफा ५०(१) देखि (६) सम्म) गर्ने,
 - वैकल्पिक हेरचाहको बन्दोबस्त (दफा ४९(२) र ५०(७)) गर्ने,
 - पीडित बालबालिकाको निमित्त अस्थायी संरक्षण सेवाको बन्दोबस्त (दफा ५०(८)) गर्ने,
 - मातृत्व र पितृत्व ठेगाना नलागेका बालबालिकाको जन्मदर्ता र नाबालक परिचय-पत्रको निमित्त सिफारिस (दफा ५०(९)) गर्ने,
 - बालगृहमा बसेका बालबालिकाको पुनर्स्थापना र पारिवारिक पुनर्मिलनको जिम्मा (दफा ५५) लिने,
 - बालन्यायअन्तर्गत बालसुधार गृहमा बसेका बालबालिकाको सजाय घटाउन वा छुट दिन सिफारिस (दफा ३८(२)) गर्ने । दिशान्तर गरिएको बालबालिकाको सुपरिवेक्षण गरिदिने (दफा २९(च)),
 - हेरचाह, पालनपोषण र संरक्षण गर्न जिम्मा लिएका व्यक्ति वा संस्थाबाट वार्षिक प्रतिवेदन प्राप्त गरी स्थानीय बालअधिकार समितिमा बुझाउने (दफा ५८(१)),
 - बालबालिकाविरुद्ध भएको कसूरमा प्रहरीलाई अनुसन्धानमा सहयोग पुर्याउने (दफा ६८(२)) । आवश्यकता भएमा बालबालिकाको सोधपुछ गरिँदा उपस्थित हुने (दफा २१(९)) ।

मूल्याङ्कन/प्रतिबिम्बन

“यस सत्रमा हामीले के के छलफल गर्छौं ?” भनी सहभागीसँग प्रश्न गर्दै यस सत्रका क्रियाकलापको प्रतिबिम्बन गर्नुहोस् । त्यसका लागि देहायका प्रश्नहरू गर्न सकिन्छ :

- बालसंरक्षण भनेको के हो ? अनि बालसंरक्षण कार्य भनेको नि ?
- बालबालिकाको संरक्षण किन आवश्यक हुन्छ ?
- बालबालिकाको संरक्षण कार्यमा विद्यालयको भूमिका के-कस्तो हुँदो रहेछ ?

सहभागीबाट जवाफ आएपछि यस सत्रमा गरिएका छलफलका विषय वा शीर्षकहरू पुनः एकपटक दोहोर्याई सत्रको अन्त्य गर्नुहोस् ।

यस सत्रका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू

- बालबालिकालाई शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, सामाजिक, नैतिक तथा बौद्धिक विकासमा गम्भीर एवम् नकारात्मक असर पार्ने खालका तथा निजमाथि हुने वा हुन सक्ने शारीरिक यातना तथा मानसिक पीडाजन्य कार्य वा व्यवहारबाट उनीहरूलाई जोगाउनु नै बालसंरक्षण हो ।
- भेदभाव, दुर्व्यवहार, शोषण, बेवास्ता/उपेक्षा वा हेलचेक्रयाई, यातना र हिंसा तथा परम्परागत हानीकारक अभ्यासहरू यस्ता सबै प्रकारका एवम्बाट संरक्षण पाउनु बालबालिकाको अधिकार हो । नेपालको संविधान, (२०७२) तथा प्रचलित कानुनले समेत यस्ता कार्यलाई दण्डनीय अपराध मानेको छ ।
- नेपालको संविधानले बालबालिकामा बालसंरक्षण सुनिश्चित गर्न कुनै पनि माध्यम वा प्रकारले दुर्व्यवहार, उपेक्षा वा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य वा अन्य कुनै प्रकारको शोषण गर्न वा अनुचित प्रयोग गर्न गर्न हुँदैन भन्ने उल्लेख गरिएको छ ।
- बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ मा बालबालिकाले शिक्षा, स्वास्थ्यलगायत शारीरिक, मानसिक, नैतिक, सामाजिक विकासमा हानी पुग्ने कुनै पनि कामबाट संरक्षण पाउने अधिकारको व्यवस्था गरिएको छ ।
- बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ मा बालबालिकाको संरक्षणको अधिकारबारे व्यवस्था गरिएको छ । जसअनुसार गाली, कुटपिट, हेला, शोषण (श्रमशोषण तथा यौनशोषण), युद्ध, भ्रगडा, बेचबिखनबाट संरक्षण, लागुपदार्थ, हत्या, अपहरणबाट संरक्षणलगायतका अधिकार पर्दछन् ।
- बालसंरक्षण कार्यभित्र बालबालिकालाई बाल्यकालमा हुन सक्ने नकारात्मक अनुभवको रोकथाम गर्ने, तत्काल सम्बोधन गर्ने तथा पुनर्स्थापना (घटना व्यवस्थापन) आदि पर्दछन् ।

सत्र-२ का लागि अध्ययन-सामग्री

बालबालिकाको संरक्षणको अधिकार

बालसंरक्षण (Child Protection)

बाल्यकालमा आइपर्नसक्ने नकारात्मक अनुभवबाट बालबालिकालाई संरक्षण गरिनुपर्दछ। त्यसो गर्नु भनेको नै बालसंरक्षण हो। बालबालिकाएक निश्चित उमेरसम्म वयस्कमाथि निर्भर हुनुपर्ने परिस्थितिको नकारात्मक फाइदा उठाउने वा गलत मनसाय भएका व्यक्तिबाट बालबालिकालाई हानी पुऱ्याउने तथा जोखिममा पर्नसक्ने सम्भावना हुन्छ। हाम्रो वरिपरि भएका/भइरहेका अमानवीय घटनागत तथ्यले यसलाई पुष्टि गरेको छ। बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, सामाजिक, नैतिक तथा बौद्धिक विकासमा गम्भीर नकारात्मक असर पार्ने खालका कार्य वा व्यवहारबाट उनीहरूलाई जोगाउनु नै बालसंरक्षण हो।

बालसंरक्षणका लागि गरिने समग्र कार्य नै बालसंरक्षण कार्य हो। यसअन्तर्गत बालबालिकामाथि हुने वा हुनसक्ने हानी एवम् उनीहरूलाई शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, सामाजिक, आर्थिकलगायतका पक्षमा पर्नसक्ने सबै खालका आघातबाट जोगाउन गरिने (क) जोखिमको पहिचान, रोकथाम, (ख) पीडित बालबालिकाको उद्धार, स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक स्याहार, पुनर्स्थापना, र (ग) पीडकलाई कानूनको दायरामा ल्याउनेलगायतका कार्य पर्दछन्। यसरी हेर्दा बालबालिकामाथि हुने वा हुनसक्ने सबै खालका नियोजित तथा अनियोजित जोखिम वा हानीबाट जोगाउन तथा कथं कदाचित उनीहरूमाथि त्यस्ता घटना, दुर्घटना भएमा त्यसबाट उनीहरूमा पर्ने असरलाई कम गर्न र उनीहरूलाई परिवार तथा समाजमा पुनर्स्थापना गर्न गरिने लगायतका सबै काम समष्टिगत रूपमा बालसंरक्षण कार्यअन्तर्गत पर्दछन्।

बालबालिकाको (क) बढ्दो उमेर, (ख) शारीरिक, मानसिक वा बौद्धिक, सामाजिक वा संवेगात्मक परिपक्वता, र (ग) विकासको स्तरका कारण बाल्यकालमा आइपर्नसक्ने नकारात्मक अनुभवबाट संरक्षणको दृष्टिकोणले हेर्दा वयस्कको तुलनामा जोखिम वा हानी पुऱ्याउने गलत कार्य हुनसक्ने सम्भावना बढी हुन्छ। यसको मुख्य कारणमा बालबालिकाले (क) आफूमाथि हुनसक्ने सम्भावित गलत कार्यको आड्कलन गर्न नसक्नु, (ख) कुनै गलत कार्य हुन लागेको अवस्थामा त्यसको प्रतिकार गर्न नसक्नु, (ग) खासगरी नजिकको नाता सम्बन्धका वयस्कहरूबाट भएको गलत कार्य गलत हो वा सही हो छुट्याउन नसक्नु र (घ) आफूमाथि भएको गलत कार्यको कानुनी उपचार खोज्न नसक्नु आदि रहेको पाइन्छ।

बालबालिकामाथि तत्कालीन र दीर्घकालीन रूपमा नकारात्मक असर पर्ने सबै खालका जोखिम वा हानीलाई रोक्नका लागि लिइने उत्तरदायित्व तथा जिम्मेवारी नै बालसंरक्षण हो। अझ कुनै पनि खालका जोखिम वा हानीको कारणबाट बालबालिकामा हुने नोक्सानी अथवा नकारात्मक अनुभवबाट जोगाउन गरिने सोचपूर्ण, प्रक्रिया सङ्गत वा योजनाबद्ध कार्य वा क्रियाकलापको समग्ररूपलाई बालसंरक्षणका रूपमा परिभाषित गर्न सकिन्छ। यसमा मूलभूत रूपमा-

(क) बालसंरक्षणसम्बन्धी जोखिमका कारकलाई सम्बोधन गरेर गरिने रोकथाम, (ख) पीडित बालबालिकाको उद्धार, उपचार (स्वास्थ्यलाभ वा मनोसामाजिक सेवा र स्याहारसमेत) र राहत सहयोग, (ग) पीडित बालक वा बालिकाको सामाजिक पुनर्स्थापना, (घ) पीडकलाई कानुनी कारवाही र पीडितलाई क्षतिपूर्ति, र (ङ) बालसंरक्षण र जोखिम वा हानीबारे आमसमुदाय र व्यावसायिक समूहका व्यक्तिहरू (मिडियासमेत)मा चेतना जागरण र वकालत आदि कार्य पर्दछन्। यसर्थ बालसंरक्षण कार्य भनेको बहुआयामिक र बहुपक्षीय उपाय अपनाएर बालबालिकाको अधिकार परिपालना गरी उनीहरूको स्वीकार्य/स्वाभाविक विकासलाई सुनिश्चित गर्ने सोचपूर्ण कार्य हो। यसमा रोकथाममूलक कार्यमात्र नभएर जोखिममा रहेको वा पीडित बालक वा बालिकालाई सबै खालको जोखिम वा हानीबाट पूर्ण रूपमा मुक्त नभएसम्मका लागि आवश्यक सबै सेवाहरूको व्यवस्था गर्ने समेतका कार्यहरू पर्दछन्।

बालबालिकालाई जोखिम वा हानी पुऱ्याउने गलत कार्य र तिनबाट संरक्षण

बालबालिकामाथि हुने सबै खालका हानीबाट उनीहरूलाई संरक्षण गर्नु बालसंरक्षण हो। बालबालिकामाथि हुनसक्ने हानीअन्तर्गत -१. भेदभाव, २. दुर्व्यवहार, ३. शोषण, ४. बेवास्ता/उपेक्षा वा हेल्चेक्रयाई ५. यातना र हिंसा तथा ६. परम्परागत हानिकारक अभ्यासहरू पर्दछन्। नेपालको संविधान तथा प्रचलित कानुनले यीमध्ये अधिकांस हानीलाई दण्डनीय अपराध मानेका छन्। यस्ता सबै प्रकारका हानीबाट संरक्षण पाउनु बालबालिकाको अधिकार हो र बालअधिकारको रक्षा गर्नु वयस्कहरूको दायित्व हो।

दुर्व्यवहार (Abuse)

बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक वा बौद्धिक, भावनात्मक वा संवेगात्मक र सामाजिक विकासमा तत्कालीन वा दीर्घकालीन रूपमा आघात पुऱ्याउने नकारात्मक बोली, व्यवहार वा कार्य नै बालदुर्व्यवहार हो। आफ्नो शारीरिक, मानसिक/बौद्धिक अपरिपक्वता एवम् तत्काल प्रतिकार गर्न नसक्ने अवस्थाका कारण बालबालिका दुर्व्यवहारबाट पीडित बन्न पुग्दछन्। कतिपय अवस्थामा बाबुआमा, अभिभावक वा हेरचाहकर्ताले उपयुक्तस्तरको सेवा तथा संरक्षण दिन नसकेको वा बेवास्ता/लापरवाही गरेको कारणबाट पनि बालबालिकाले दुर्व्यवहार भोग्नुपर्ने हुन्छ। सामान्यतया बालबालिकामाथि दुर्व्यवहार गर्ने व्यक्ति वयस्क हुन्छन्, तर अन्य कतिपय अवस्थामा बालबालिकाले पनि अरू बालबालिकामाथि (खासगरी ठूलो उमेरका बालबालिकाले साना उमेरका बालबालिकामाथि) दुर्व्यवहार गर्न सक्दछन्। बालदुर्व्यवहार- (क) भावनात्मक दुर्व्यवहार (Emotional Abuse), (ख) शारीरिक दुर्व्यवहार (Physical Abuse), (ग) यौनदुर्व्यवहार (Sexual Abuse) (घ) बेवास्ता, उपेक्षा वा हेल्चेक्रयाई (Neglect), (ङ) मौखिक दुर्व्यवहार (Verbal Abuse) गरी ५ प्रकारका हुन सक्दछन्।

भेदभाव (Discrimination)

लिङ्ग, जातपात, एचआइभीबाट प्रभावित वा सङ्क्रमित भएको, अपाङ्गता आदिका आधारमा बालबालिकामाथि भेदभाव हुन सक्दछ। त्यसैगरी बालबालिकामाथि उनका बाबुआमा, अभिभावक वा परिवारको आर्थिक वा सामाजिक हैसियत, वर्ग, जातजाति, लिङ्ग, भाषा, धर्म, राजनीतिक आस्था वा अन्य विचारहरू, जातीय वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, अशक्तता, जन्म वा अन्य हैसियतलगायतका आधारमा समेत भेदभाव हुन्छ। बालबालिकाको हकअधिकारसँग सम्बन्धित राष्ट्रिय कानुन तथा अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरूले बालबालिकालाई भेदभाव विरुद्धको हक सुनिश्चित गरेको छ तर कतिपय नेपाली समुदायमा बालबालिकामाथि गर्भमा रहेदेखि उनीहरूको जन्म र हुर्काइका अवस्थामा, हेरचाह, शिक्षा, स्वास्थ्य र सुरक्षालगायतका पक्षमा विभिन्न आधारमा भएका भेदभावका घटनाहरू देख्नु, सुन्नु परिरहेको छ। यो विडम्बना हो।

शारीरिक यातना वा हिंसा (Torture and Violence)

मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा ५ मा “कसैलाई पनि यातना अथवा निर्दयी, अमानवीय अथवा अपमानजनक व्यवहार अथवा दण्ड भोगाउनु पाइने छैन” भन्ने व्यवस्था भएको छ। नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय अनुबन्ध, १९६६ को दफा ७ मा “कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै क्रुर, निर्दयी, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजाय भोग्न लगाइने छैन” भन्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ।

यातना वा अरू क्रुर, अमानवीय वा घृणित व्यवहार वा दण्ड विरूद्धको महासन्धि, १९६९ को धारा १ ले यातनालाई देहायअनुसार परिभाषित गरेको छ- “यातना भन्नाले कुनै पनि कार्य जसले कुनै पनि व्यक्तिबाट आफ्नो वा तेस्रो व्यक्तिका बारेमा सूचना वा सहमति पाउने उद्देश्यका साथ उसलाई शारीरिक वा मानसिक पीडा वा भोगाइ नियतपूर्वक दिइने कार्यलाई बुझाउँछ।” यस परिभाषाले विद्यालयमा दिइने शारीरिक सजाय वा शोषणको सम्भावनालाई पनि बन्देज लगाउँछ। यसैगरी बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा ३७ ले ‘कुनै पनि बालबालिकालाई यातना वा क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्ड दिइनु हुँदैन’ भनेको छ।

हिंसा (Violence) कुनै पनि व्यक्ति, समूह, समाज, राज्य, धर्म, संस्कृतिद्वारा व्यक्तिमाथि शारीरिक र मानसिक क्षति पुग्ने गरीगरिएको व्यवहार व्यक्ति विरूद्धको हिंसा हो। घरभित्र अर्थात् आफ्नै परिवारका सदस्यबाट गरिने हिंसा ‘घरेलु हिंसा’ हो।

शोषण (Exploitation)

वयस्कले आफ्नो स्वार्थ, फाइदा वा नाफाका लागि बालबालिकालाई अनुचित तरिकाले प्रयोग गर्नु वा उपयोग गर्नु अथवा कुनै खास परिस्थितिको फाइदा उठाएर गरिने शोषण नै बालशोषण हो। बालशोषण सामान्यतया नियोजित रूपमा बालबालिकामाथि गरिने आघातपूर्ण व्यवहार वा क्रियाकलाप हो। यसमा पनि शारीरिक शोषण, यौनशोषण, श्रमशोषणलगायतका प्रकार हुन सक्दछन्।

क) यौनशोषण (Sexual Exploitation): आर्थिक फाइदा वा नाफाको लागि वा अन्य उद्देश्यका लागि बालबालिकालाई वेश्यावृत्तिमा लगाउने लगातार उनीहरूलाई यौन क्रियाकलापमा संलग्न गराउनु, यौनशोषणका लागि बालबालिकाको बेचबिखन गर्नु, उनीहरूलाई बन्धक बनाउनु वा अश्लील चित्रणमा बालबालिकाको दुरुपयोग गर्नुसमेत पर्दछ।

ख) आर्थिक शोषण/बालश्रम शोषण (Economic/Child Labour Exploitation): कानुनले तोकेको भन्दा कम उमेरका बालबालिका आर्थिक उपार्जनका लागि श्रममा संलग्न हुनु/गराउनु वा कानुनले श्रम गर्न छुट दिएको उमेरका बालबालिकालाई निषेधित काममा लगाउनु आर्थिक शोषण वा बालश्रम शोषण हो। यसअन्तर्गत (क) कानुनले स्वीकृत गरेका उमेरका बालबालिकाको श्रमशोषण गर्नु तथा निषेधित काममा लगाउनु र (ख) कानुनले निषेध गरेका उमेरका बालबालिकालाई श्रमिकका रूपमा काममा लगाउनु दुवै अवस्था पर्दछन्। त्यस्तै कानुनले श्रमिकका रूपमा काम गर्न स्वीकृत गरेको अवस्थामा निश्चित उमेरका बालबालिकालाई काममा लगाउने शर्त र प्रक्रिया तय भएको छ र तिनको बर्खिलाप काम गर्नु पनि बालश्रम शोषण हो।

ग) बेचबिखन र अपहरण (Trafficking and Abduction): श्रमशोषण तथा यौनशोषणको उद्देश्यले देशभित्र र देशबाहिर बालबालिकाको बेचबिखन तथा ओसारपसार हुने गरेको पाइन्छ। साना उमेरका बालबालिकालाई सर्कसमा काम लगाउनु र कतिपय अवस्थामा शरीरका अङ्ग फिकेर अरूमा प्रत्यारोपण गर्नका लागि पनि बेचबिखन र ओसारपसार हुने गरेको पाइन्छ। बालबालिकाको अङ्ग तस्करी,

श्रमशोषण, यौनशोषण वा यौनव्यापार, वेश्यावृत्ति, आर्थिक कारोबार वा आर्थिक फाइदाको प्रयोजनले गरिने, धर्मसन्तान लिने वा दिने समेतका उद्देश्यले बालबालिकालाई एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लैजाने, देशको सीमाना कटाउने तथा बन्धक बनाउने काम बेचबिखन तथा ओसापसार हो ।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा (१) ले “मानव बेचबिखन भन्नाले- (क) कुनै पनि उद्देश्यले मानिस बेच्ने वा किन्ने, (ख) कुनै प्रकारको फाइदा लिई वा नलिई वेश्यावृत्तिमा लगाउने, (ग) प्रचलित कानूनबमोजिम बाहेक मानिसका शारीरिक अङ्ग फिक्ने, घ) वेश्यागमन गर्ने कार्यलाई बुझाउँछ” भनेर परिभाषित गरेको छ । त्यस्तै ऐनको दफा ४ (२) मा “मानव ओसारपसार भन्नाले- (क) किन्ने वा बेच्ने उद्देश्यले मानिसलाई विदेशमा लैजाने, (ख) वेश्यावृत्तिमा लगाउने वा शोषण गर्ने उद्देश्यले शारीरिक वा मानसिक रूपमा दबाव वा प्रलोभनमा पारी कसैलाई बसिरहेको घर, स्थान वा व्यक्तिबाट छुटाई लग्ने वा आफूसँग राख्ने वा आफ्नो नियन्त्रणमा लिने वा कुनै स्थानमा राख्ने, वेश्यावृत्तिमा लगाउने वा शोषण गर्ने उद्देश्यले मन्जुरीबिना नेपालभित्रको कुनै ठाउँबाट अर्को ठाउँमा वा विदेशमा लैजाने वा अरू कसैलाई दिने कार्यलाई जनाउँछ” भनेर परिभाषित गरिएको छ ।

परम्परागत हानिकारक अभ्यास (Traditional Harmful Practices)

‘परम्परागत हानिकारक अभ्यास’ भन्नाले बालबालिकाको हकअधिकारको परिपालनामा गम्भीर नकारात्मक असर पार्ने खालका कार्य तथा व्यवहार हुन् जुन कुनै समाज, समुदाय वा धर्म-संस्कृतिमा परम्परादेखि चल्दै आएका हुन्छन् । परम्परागत हानिकारक अभ्यासहरूले बालबालिकाको स्वास्थ्य, शिक्षा, जीवन बचावट र विकासमा नकारात्मक रूपमा असर पार्ने र कतिपय अवस्थामा हिंस्रक व्यवहारका कारण शरीरमा चोटपटक लाग्ने वा मृत्युसमेत हुनसक्ने हुन्छ । नेपालका सन्दर्भमा बालविवाह, छाउपडी प्रथा, भ्रुमा प्रथा र मुस्लिम समुदायमा बालक तथा बालिकाको यौनअङ्ग छेदन (Circumcision or Genital Mutilation) लाई ‘परम्परागत हानिकारक अभ्यास’का रूपमा लिन सकिन्छ ।

बेवास्ता वा हेलचेक्रयाई (Neglect)

बालबालिकाको हेरचाह र पालन पोषणमा बाबुआमा, अभिभावक वा हेरचाहकर्ताका तर्फबाट जानीबुझी वा अज्ञानतावस भूल हुन जानु तथा त्यसले बालबालिकाको जीवनमा तत्कालै वा दीर्घकालमा समेत समस्या आउन सक्ने अवस्था बेवास्ता/उपेक्षा वा हेलचेक्रयाई हो । उदाहरणका लागि समयमा नै बालबालिकालाई खोपहरू नलगाउनु, बालबालिकालाई उमेर र विकासका चरणअनुसार उचित किसिमबाट स्याहारसुसार नगरिनु आदिलाई लिन सकिन्छ । त्यस्तै बालबालिकाबाट हुनसक्ने सम्भावित जोखिमपूर्ण, गैरकानुनी वा गलत कार्य गर्नबाट उनीहरूलाई नरोक्नु वा नजोगाउनु र यस्ता कार्यबारे पूर्वसचेत गर्ने खालको उचित मार्गदर्शन नदिनु पनि बेवास्ता/उपेक्षावा हेलचेक्रयाई हो ।

त्यसैगरी बालबालिकालाई लगातार रूपमा वा गम्भीर किसिमले ठण्डी, भोकमरी वा अन्य कुनै खतराको सम्मुख बेवास्तापूर्वक छोड्नु तथा हेरचाहको महत्त्वपूर्ण पक्षमा गम्भीर त्रुटि हुनुको परिणामस्वरूप उसको स्वास्थ्य तथा विकासमा सोचनीय समस्या आउनुलाई बेवास्ता वा हेलचेक्रयाई मान्न सकिन्छ ।

बालसंरक्षण कार्य

बालबालिकालाई उनीहरूको बाल्यकालमा आउन सक्ने नकारात्मक अनुभवबाट जोगाउनका लागि गर्नुपर्ने सबै प्रकारका आवश्यक कार्यहरू गर्नु नै बालसंरक्षण कार्य हो। बालसंरक्षण कार्य अन्तर्गत- (क) सबै बालबालिकाको अधिकारको प्रत्याभूति गरी जोखिममा पर्ने नदिनु (Prevention), (ख) जोखिमको खतरामा रहेकालाई समयमै सहयोग गर्नु (Early Intervention), तथा (ग) हानी वा दुर्व्यवहारमा परेका बालबालिकाको घटना व्यवस्थापन र पुनर्स्थापना (Case management and Rehabilitation) हो। बालसंरक्षणको रोकथाममूलक कार्यअन्तर्गत जोखिम अवस्था (व्यवहार तथा कार्य) को पहिचान गर्नु, तथा त्यस्तो जोखिममा पर्न सक्ने बालबालिका वा तिनको समूहको पहिचान गर्नु अपरिहार्य रहन्छ।

जोखिम अवस्थाको पहिचानमार्फत जोखिम न्यूनीकरणको कार्ययोजना बनाई जोखिम रोकथामका सन्दर्भमा जनचेतना तथा जोखिम न्यूनीकरण कार्यहरू गर्नुपर्दछ। जोखिममा पर्नसक्ने बालबालिका वा तिनको समूहका पहिचानमार्फत् उनीहरूका लागि विशेष योजना तथा सहयोग कार्यक्रम बनाई लागु गर्ने तथा उनीहरूको सशक्तीकरणका लागि पहल गर्नुपर्दछ।

बालबालिका कुनै पनि हानीबाट पीडित भइसकेको अवस्थामा उनीहरूलाई सहयोग गर्दै पुनः सामान्य अवस्थामा पुऱ्याई बालअधिकार प्रत्याभूत गर्नाका लागि घटना व्यवस्थापनको आवश्यकता पर्दछ। सामान्यतया: व्यक्तिगत रूपमा प्रत्यक्ष सामाजिक कार्यको माध्यमबाट कुनै (पीडित वा प्रभावित) बालक वा बालिका (तथा उनको परिवार) को आवश्यकताहरूलाई बालसंरक्षण नीति तथा कार्यक्रममार्फत् प्रत्यक्ष सहयोग र/एवम् सिफारिसमार्फत् उपयुक्त व्यवस्थित तथा समयमै सम्बोधन गर्नको लागि गरिने सबै प्रकारका क्रियाकलाप तथा कार्यहरूलाई घटना व्यवस्थापन भनिन्छ।^५

घटना व्यवस्थापन सामान्यतया: ६ चरणमा गर्न सकिन्छ-

- क) घटनाको पहिचान तथा पूर्व लेखाजोखा,
- ख) बालबालिका तथा परिवारको लेखाजोखा,
- ग) सहयोग योजना,
- घ) सहयोग योजनाको कार्यान्वयन,
- ङ) सहयोग योजनाको फलोअप तथा समीक्षा, र
- च) घटनाको समापन।

बालसंरक्षण कार्यमा बालकल्याण अधिकारीको भूमिका

बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ६१ बमोजिम स्थानीय तहमा रहेका बालकल्याण अधिकारीले बालसंरक्षणको कार्यमा मुख्य भूमिका निर्वाह गर्दछ। विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको पहिचान गरी उनीहरूलाई आवश्यक सहयोग पुऱ्याउनुको साथै परिवारमा नै हेरचाह गर्ने, आवश्यकताअनुसार अस्थायी संरक्षण केन्द्रमा राख्ने र परिवारबाट अलगिएकालाई परिवार र समाजमा नै पुनर्स्थापना एवम्

^५ घटना व्यवस्थापन तथा बालसंरक्षणसम्बन्धी अन्तरनिकाय निर्देशिका, २०१४, बालसंरक्षण कार्यगत समूह, पेज नं. ६

पुनर्एकीकरण गर्ने र परिवार नभएका बालबालिकालाई मात्र वैकल्पिक हेरचाहमा पठाउने जिम्मा बालकल्याण अधिकारीलाई दिइएको छ । बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ ले बालकल्याण अधिकारीका निम्नलिखित जिम्मेवारी तोकेका छन् :

- विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाका सम्बन्धमा जाँचबुझ तथा बन्दोबस्त (दफा ५०(१) देखि (६) सम्म) गर्ने,
- वैकल्पिक हेरचाहको बन्दोबस्त (दफा ४९(२) र ५०(७)) गर्ने,
- पीडित बालबालिकाको निमित्त अस्थायी संरक्षण सेवाको बन्दोबस्त (दफा ५०(८)) गर्ने,
- मातृत्व र पितृत्व ठेगाना नलागेका बालबालिकाको जन्मदर्ता र नाबालक परिचय-पत्रको निमित्त सिफारिस (दफा ५०(९)) गर्ने,
- बालगृहमा बसेका बालबालिकाको पुनर्स्थापना र पारिवारिक पुनर्मिलनको जिम्मा (दफा ५५) लिने,
- बालन्यायअन्तर्गत बालसुधार गृहमा बसेका बालबालिकाको सजाय घटाउन वा छुट दिन सिफारिस (दफा ३८(२)) गर्ने । दिशान्तर गरिएको बालबालिकाको सुपरिवेक्षण गरिदिने (दफा २९ (च)),
- हेरचाह, पालनपोषण र संरक्षण गर्न जिम्मा लिएका व्यक्ति वा संस्थाबाट वार्षिक प्रतिवेदन प्राप्त गरी स्थानीय बालअधिकार समितिमा बुझाउने (दफा ५८(१)),
- बालबालिकाविरुद्ध भएको कसूरमा प्रहरीलाई अनुसन्धानमा सहयोग पुऱ्याउने (दफा ६८(२)) । आवश्यकता भएमा बालबालिकाको सोधपुछ गरिँदा उपस्थित हुने (दफा २१(९)) ।

विद्यालयको तहमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण

समय:

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्रको परिचय :

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि गुनासो सुन्ने शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकले लैङ्गिक हिंसासँग जोडिने अन्य अवधारणाहरूसँग जानकार हुनुपर्दछ। यस्ता अवधारणाहरूमा लैङ्गिक समता, समानता एवम् सामाजिक समावेशीकरणको अवधारणा र बुझाइ, विद्यालयमा लैङ्गिक समता तथा समानताको प्रवर्धन, विद्यालय तहमा हुने सामाजिक विभेद तथा सामाजिक समावेशीकरणको मूलप्रवाहीकरण र त्यससँग सम्बन्धित कानुनी व्यवस्था आदि रहेका छन्। यी अवधारणाको बारेमा जान्न पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण हुन्छ। तसर्थ यसका लागि यस सत्रको तयारी गरिएको हो।

उद्देश्यहरू :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुराहरू गर्न सक्षम हुनेछन्-

- लिङ्ग तथा लैङ्गिकता बारेमा अवधारणागत स्पष्टता भई त्यसबीचमा फरक छुट्याउन,
- समता, समानता र समावेशीकरणको विश्लेषण गर्न तथा अरुलाई बताउन,
- विद्यालयमा विद्यमान लैङ्गिकतासम्बन्धी पूर्वाग्रहपूर्ण सोचहरू बारेमा छलफल गर्न,
- विद्यालयमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण प्रवर्धनमा विद्यालयको भूमिका बारेमा चर्चा गर्न।

सामग्री:

समता, समानता, समावेशीकरण भल्किने चित्रहरू (वा पावरप्व्वाइन्टमा चित्र), तिनसँग सम्बन्धित कानुनी व्यवस्थाको पावरप्व्वाइन्ट प्रिजेन्टेशन एवम् लिङ्ग र लैङ्गिकताबीचको भिन्नताको टिपोट सत्र अगावै तयार गरेर राख्नुपर्दछ।

तयारी :

समता, समानता, समावेशीकरण भल्किने चित्रहरू अङ्कित कार्डहरू, तिनसँग सम्बन्धित कानुनी व्यवस्थाको पावरप्व्वाइन्ट प्रिजेन्टेशनको सत्र अगावै तयारी गर्नुपर्दछ।

३० मिनेट

क्रियाकलाप १: प्राकृतिक लिङ्ग र सामाजिक लिङ्ग (लिङ्ग र लैङ्गिकता) बारे बुझाइ

- दुईवटा न्यूजप्रिन्ट पेपरमा 'महिला' र 'पुरुष' छुट्टाछुट्टै लेखी भित्तामा टाँस्नुहोस् ।
- "महिला' र 'पुरुष' भन्ने सुन्नासाथ तपाईं उनीहरूको के-के विशेषता वा फरक कुराहरू सम्झनुहुन्छ' भनी सहभागीलाई सोध्नुहोस् । सहभागीहरूलाई सकेसम्म बढी विचार/कुराहरू ल्याउन प्रोत्साहित गर्नुहोस् ।
- सहभागीहरूबाट आएका विशेषताहरूलाई 'महिला' र 'पुरुष' सम्बन्धी विचारहरू भित्तामा टाँसिएको न्यूजप्रिन्ट पेपरमा लेख्नुहोस् ।
- सहभागीबाट आएका सबै विचारहरू न्यूजप्रिन्ट पेपरमा लेखिसकिएपछि सबै सहभागीहरूले देख्ने गरी 'महिला' लेखिएको न्यूजपेपरमा 'पुरुष' टाँस्ने र 'पुरुष' लेखिएको न्यूजपेपरमा 'महिला' टाँसी न्यूजपेपरको शीर्षक साटफेर गरिदिनुहोस् ।
- अब सहभागीहरूलाई (अर्थात् शीर्षक साटफेर गरिसकेपछि) कुन-कुन कुरा मिल्दछन् र कुन-कुन कुरा मिल्दैनन् भनी प्रश्न राख्नुहोस् ।
- न्यूजप्रिन्ट पेपरमा लेखिएको कुरामा असम्भवभएमा वा नमिलेका बुँदालाई रातो लेख्ने मार्करले गोलो लगाउनुहोस् र मिल्नेमा ठीक चिह्न लगाउनुहोस् । यसो गर्दा सबै सहभागीहरूलाई आफ्ना विचार राख्न तथा मत बाझिएको अवस्थामा थप छलफल गर्न दिनुहोस् ।
- अन्त्यमा रातो गोलो चिह्न लगाएका जति सबै कुरा प्राकृतिक लिङ्ग (लिङ्ग वा सेक्स) हुन् र तिनलाई सामान्यतया परिवर्तन गर्न सकिँदैन र संसारभर एकैनासको हुन्छ भनी निष्कर्षमा पुग्नुहोस् ।
- त्यस्तैगरी, 'महिला' र 'पुरुष' शीर्षक फेरिसकेपछि पनि मिल्ने कुराहरू जति सबै सामाजिक प्रचलन वा समाजले निर्माण गरेको विचारहरू हुनाले ती सामाजिक लिङ्ग

(लैङ्गिक वा जेन्डर) हुन् भनेर निष्कर्षमा पुग्नुहोस् । सामाजिक लिङ्ग परिवर्तन गर्न सम्भव हुन्छ र देशकाल र समाजअनुसार फरकफरक हुन्छ भनी सङ्क्षेपीकरण गर्नुहोस् ।

- नेपाली समाजमा कस्ता प्रकारका विभेदपूर्ण धारणाहरू रहेका छन् भनी प्रश्न गर्नुहोस् र छलफल चलाउनुहोस् ।

लिङ्ग र लैङ्गिकतामा भिन्नता

लिङ्ग	लैङ्गिकता
<ul style="list-style-type: none"> • प्रजनन अङ्ग तथा शरीरको बनावटको आधारमा गरिने विभाजन, • महिलामा योनी, स्तन, पाठेघर, डिम्ब आदि हुनु तथा पुरुषमा लिङ्ग, अण्डकोष, शुक्रकीट, दारीजुँगा आदि हुनु, • प्राकृतिक, जन्मदेखि आएको • जैविक अथवा शारीरिक • परिवर्तन गर्न नसकिने • सबै ठाउँ र समयमा उस्तै हुने 	<ul style="list-style-type: none"> • कसैको लिङ्गको आधारमा व्यवहारगत, सांस्कृतिक, मनोवैज्ञानिक तथा संवेगात्मक विशेषता • लिङ्गको आधारमा गर्नुपर्ने भूमिका, व्यवहार तथा अपेक्षा • सामाजिक, सांस्कृतिक संरचना • महिला, पुरुषको भूमिका, काम, गुण, जिम्मेवारी आदि • परिवर्तन गर्न सकिने • ठाउँ, समय, जाति, समाजअनुसार फरक हुने

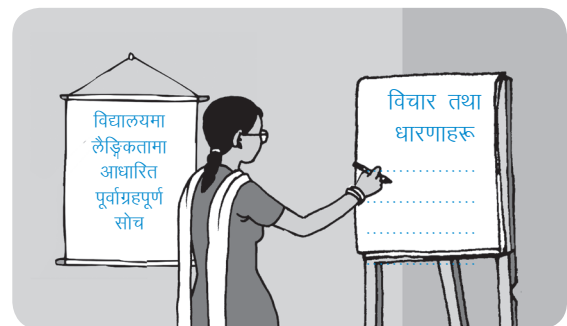

क्रियाकलाप २: विद्यालयमा लैङ्गिकतामा आधारित पूर्वाग्रहपूर्ण सोच

२० मिनेट

- सहभागीहरूलाई विद्यालयमा के-कस्ता प्रकारका लैङ्गिकतामा आधारित के-कस्ता पूर्वाग्रहपूर्ण सोचहरू रहेका छन् भनी प्रश्न गर्नुहोस् ।
- प्रत्येक सहभागीबाट आएका विचार तथा धारणाहरूलाई छलफल गर्नुहोस् र न्यूजप्रिन्ट पेपरमा लेख्नुहोस् ।
- सहभागीबाट आएका कुराहरूको आधारमा विद्यालयमा विद्यमान रहेको लैङ्गिकतामा आधारित पूर्वाग्रहपूर्ण सोचको सूची तयार गर्नुहोस् ।

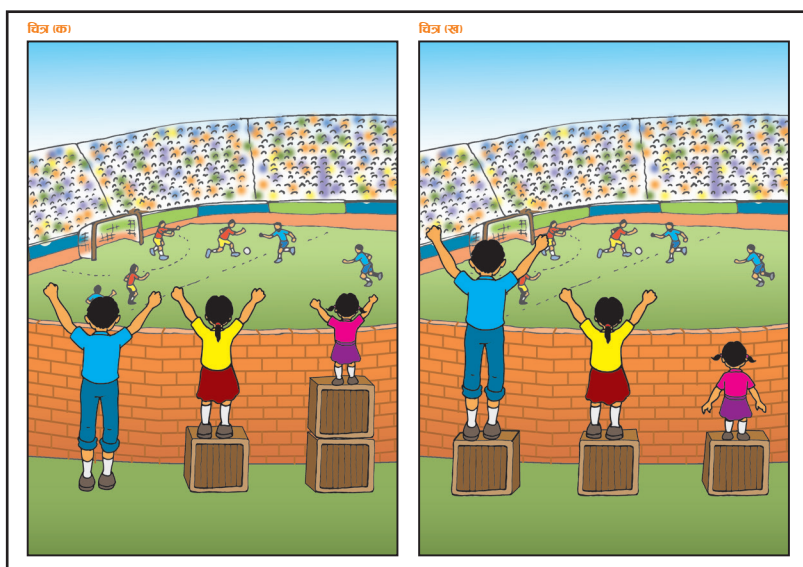
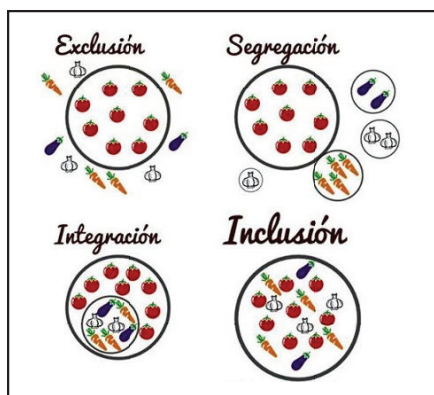
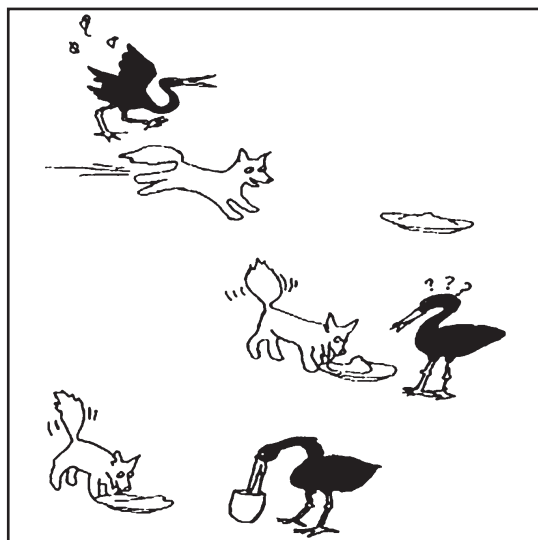
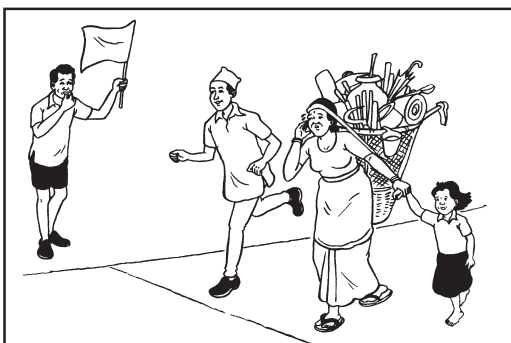

क्रियाकलाप ३ : समता, समानता र समावेशीकरणको अवधारणा

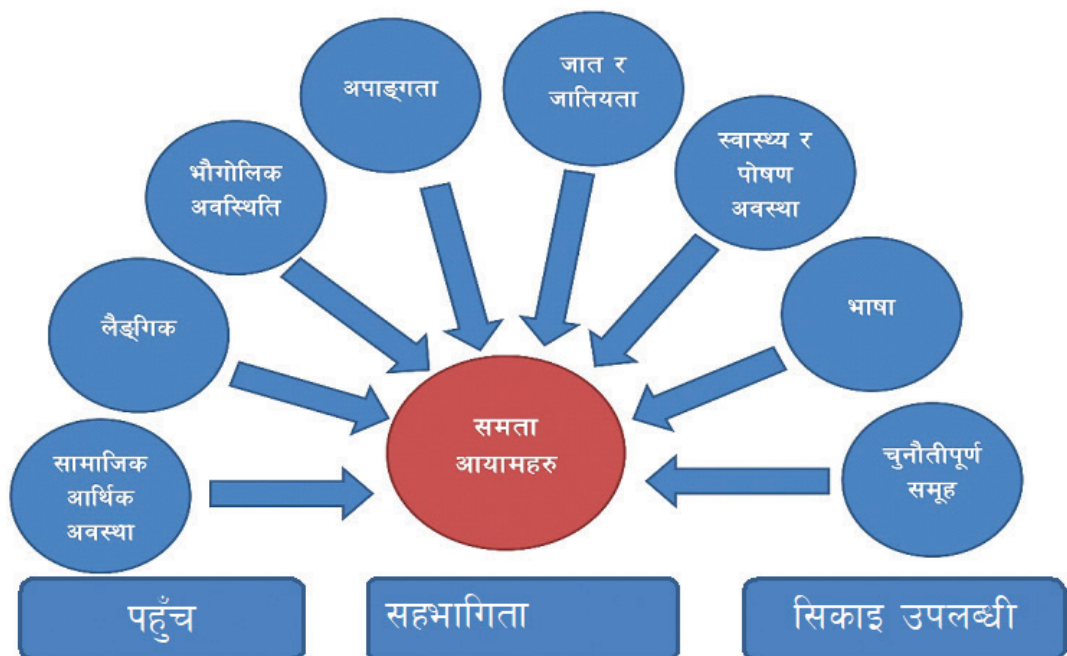
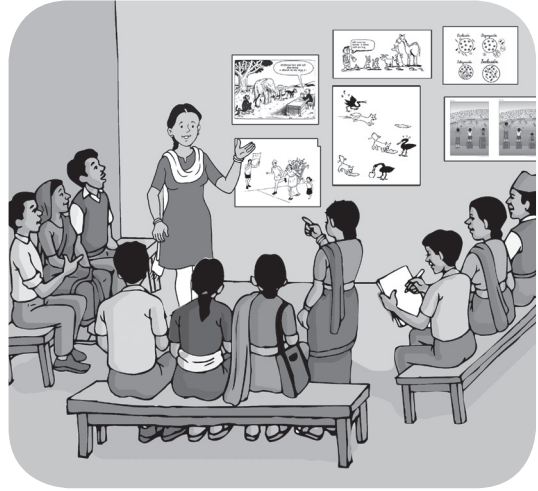

४० मिनेट

- सहभागीहरूलाई एक एक गर्दै तल दिइएका समता, समानता तथा समावेशीकरणसंग सम्बन्धित केही चित्रहरू देखाउनुहोस् ।

- प्रत्येक चित्र देखाइसकेपछि सहभागीहरूलाई “सो चित्रमा के देख्नुहुन्छ, त्यसबारेमा तपाईंहरूको विचार के छ ?” आदि बारेमा छलफल गर्न लगाउनुहोस् ।
- तयार गरिएका सबै चित्र देखाएर तिनको छलफल गरिसकेपछि सहभागीहरूलाई समता, समानता तथा समावेशीकरणको विषयमा जानकारी दिनुहोस् ।
- “विद्यालयमा लैङ्गिक समता तथा समानताको प्रवर्धनका लागि के-के गर्नुपर्दछ ?” भनी प्रश्न राख्नुहोस् र त्यस विषयमा छलफल अघि बढाउनुहोस् ।
- विद्यालय क्षेत्र विकास योजनामा भएको समतासम्बन्धी केही व्यवस्था बारे छलफल गराउनुहोस् ।
- “विद्यालयमा लैङ्गिक समता तथा सामाजिक समावेशीकरण”को आवश्यकताका बारेमा पनि सहभागीलाई जानकारी दिनुहोस् । यसअन्तर्गत विद्यालय क्षेत्र विकास योजनाले तय गरेका समताका बुँदाहरू पनि छलफलमा समेट्नुहोस् ।
- निम्न चित्रका आधारमा शिक्षाको समता रणनीतिका बारेमा छलफल गर्नुहोस् ।

- सामाजिक समावेशीकरणबारे निम्न विषयमा छलफल चलाउनुहोस् ।
 - नेपालमा १२६ जातजाति, १२३ बोलिने भाषालगायत विभिन्न धर्म, विभिन्न समुदायको आ-आफ्ना संस्कृतिहरू छन् ।
 - सामाजिक संरचनामा उच्च दर्जा, निम्न दर्जा, जातीय दर्जा, लैङ्गिक दर्जा, आर्थिक दर्जा, शैक्षिक दर्जा आदि हुन्छन् ।
 - सबै जाति/समुदायको समान संरक्षण गर्न नसकिएको कोही काखा र कोही पाखा हुन्छन् ।
 - सामाजिक समावेशीकरण भन्नाले पछाडि पारिएका, अपहेलित तथा पाखा पारिएकालाई राष्ट्रिय मूलप्रवाहमा ल्याउनु हो ।
 - राज्य सञ्चालन प्रक्रियामा तथा सार्वजनिक जिम्मेवारीमा समावेश गरी महिला, दलित, आदिवासी, जनजाति मधेसी तथा अल्पसंख्यकलाई विभिन्न प्रक्रिया, व्यवस्था वा उपायद्वारा नीति निर्माण र कार्यान्वयनको तहमा पुऱ्याउ सकिन्छ ।
 - यसले सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, शैक्षिक, राजनीतिक सबै क्षेत्रमा प्रतिनिधित्वको कुरा गर्ने गर्दछ ।
 - सामाजिक समावेशीले अधिकतम रूपमा सबै समेटिन सकिन्छ । यसको एउटा प्रमुख क्षेत्र शिक्षामा सामाजिक समावेशीकरण हो ।
- सहभागीहरूबाट आएका जिज्ञासा तथा प्रश्नहरूको बारेमा छलफल गर्दै समापनतिर लाग्नुहोस् ।

मूल्याङ्कन/प्रतिबिम्बन

“यस सत्रमा हामीले के के छलफल गर्यौं ?” भनी सहभागीसँग प्रश्न गर्दै यस सत्रका क्रियाकलापको प्रतिबिम्बन गर्नुहोस् । त्यसका लागि देहायका प्रश्न गर्न सकिन्छ :

- समता र समानताबीच के फरक छ ?
- विद्यालयमा लैङ्गिक समता, समानता तथा समावेशीकरण प्रवर्धन गर्नका लागि शिक्षकको भूमिका के रहन्छ ?
- विद्यालय क्षेत्र विकास योजनामा के-कस्ता समताका बुँदाहरू समेटिएका छन् ?

सहभागीबाट जवाफ आएपछि यस सत्रमा गरिएका छलफलका विषय वा शीर्षकहरू पुनः एकपटक दोहोर्याई सत्रको अन्त्य गर्नुहोस् ।

यस सत्रका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू

- महिलामा हुने प्रजनन अङ्ग र पुरुषमा हुने प्रजनन अङ्ग जन्मिँदै फरक हुन्छन् । महिलामा योनी, स्तन, पाठेघर, डिम्ब आदि हुन्छन् भने पुरुषमा लिङ्ग, अण्डकोष, शुक्रकीट हुन्छन्, उमेर पुगेपछि दाहीजुँगा आउँछन् । महिला र पुरुषबीचको त्यस्तो प्राकृतिक भिन्नतालाई लिङ्ग वा 'Sex' भनिन्छ । जैविक फरक साधारणतया: अपरिवर्तनीय हुन्छ र सबै देश, स्थान, वर्ग, समुदाय, क्षेत्र, जात, धर्म वा समयमा समान हुन्छ ।
- शारीरिक बनोटको आधारमा गरिने सामाजिक भेदभावलाई लैङ्गिकता वा 'Gender' भनिन्छ । महिला र पुरुषका बारेमा समाजले निर्धारण गरेका फरक-फरक मूल्य, मान्यता वा दृष्टिकोण, अलग-अलग सोचाइ, विचार वा धारणा र व्यक्ति-व्यक्तिबीचको पृथक-पृथक अन्तर्सम्बन्ध वा शक्ति सम्बन्ध सामाजिक लिङ्गभेद हुन् । लैङ्गिकता जात, धर्म, संस्कार, स्थान, समय आदिअनुसार फरक-फरक हुन्छ । समाजले निर्धारण गरेको हुनाले लैङ्गिकता परिवर्तनशील छ ।
- लैङ्गिक विभेदका कारणले विद्यालयमा थुप्रै खाले शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य हिंसा उत्पन्न हुने गर्दछ । विद्यार्थीहरूको संवेदनशील मानसिकतामा यस्ता असमानताले गहिरो चोट पुऱ्याउँछ र उनीहरूको शिक्षा प्राप्तिको अधिकार तथा चौतर्फी विकासमा बाधा पुऱ्याउँछ ।
- समता रणनीतिअनुसार समताका आठवटा क्षेत्र सुधार ल्याई विद्यालय शिक्षामा समतामूलक वातावरण निर्माण गर्न सकिन्छ । जसको माध्यमबाट शिक्षामा समानता हासिल गरी सबै बालबालिकाको शिक्षामा पहुँच, सहभागिता र सिकाइ उपलब्धिमा सुधार गर्न सकिन्छ ।
- समाजमा विभिन्न सामाजिक संरचना, विभिन्न तह, स्तर आदि हुने गर्दछन् जसको कारण सामाजिक विभेद उत्पन्न हुन्छ । त्यसलाई न्यूनीकरण गर्न सामाजिक समावेशीकरण आवश्यक हुन्छ । त्यसको एक महत्त्वपूर्ण क्षेत्र शिक्षामा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको प्रवर्धन हो । अतः पछाडि पारिएका समुदाय, वर्ग, क्षेत्र र लिङ्गका मानिसहरूले निर्धक्कसँग आफ्ना कुरा, गुनासो अनि सुझाव राख्ने वातावरण नबनाएसम्म मूलप्रवाहीकरणको प्रक्रिया अगाडि बढ्न सक्दैन ।

सत्र-३ का लागि अध्ययन-सामग्री

लिङ्ग, लैङ्गिकता तथा सामाजिक समावेशीकरण

लिङ्ग र लैङ्गिकता (Sex and Gender)

लिङ्गले महिला पुरुषको शारीरिक भिन्नतालाई बुझाउँछ, भने लैङ्गिकता (Gender) ले महिला वा पुरुषका लागि समाजले निर्धारण गरेका छुट्टाछुट्टै वा फरक-फरक किसिमका भूमिका, जिम्मेवारी, विशेषता, गुण वा कामलाई जनाउँछ। त्यसैले लैङ्गिकता मानव निर्मित सामाजिक भिन्नता हो। लिङ्ग (Sex) संसारभरिका व्यक्तिहरूमा समान हुन्छ, भन्नुको अर्थ लिङ्ग (Sex) विश्वव्यापी र अपरिवर्तनीय हुन्छ भने लैङ्गिकता (Gender) ठाउँ, समाज, संस्कृति, समय-परिस्थितिअनुसार फरक हुने गर्दछ। हरेक समाजको छुट्टाछुट्टै अवधारणाहरू हुने भएका कारण लैङ्गिकता (Gender)को बुझाइमा पनि भिन्नता देखिएको पाइन्छ। अर्को किसिमबाट भन्नुपर्दा महिला र पुरुषबीच रूप र शारीरिक बनावटले मात्र नभएर गुण, व्यवहार, नैतिकता, मूल्यमान्यताका आधारमा पनि भिन्नता हुनुपर्दछ, भन्ने मान्यता Gender ले बोकेको हुन्छ। यस सन्दर्भमा लैङ्गिकताले विभेदपूर्ण व्यवहारहरूलाई जन्म दिन्छ। यस्ता विभेदपूर्ण अवधारणाका कारणले नै बालबालिकाको जीवनमा जन्मदेखि नै उनीहरूले पाउनुपर्ने अवसरमा प्रभाव परेको हुन्छ, र यसै परिप्रेक्ष्यमा उनीहरूबीच असमानता स्थापित भइसकेको हुन्छ।

समानता र समता (Equality and Equity)

समानताले महिला, पुरुष दुवैको एक-समान अधिकारको रक्षा गर्दछ, र उपलब्ध साधन, स्रोत, निर्णय प्रक्रिया र सुविधाको नियन्त्रणमा सबैले समान र उचित अधिकार पाउनुपर्दछ, भन्ने कुरालाई जनाउँछ, भने समताले स्रोत, साधन र सुविधाको व्यक्तिगत आवश्यकताअनुसारको वितरणलाई बुझाउँछ। समताको सिद्धान्त र यसको मुख्य उद्देश्य भनेको निष्पक्षता हो। नेपाली समाजको व्यवस्था पितृसत्तात्मक भएका कारणले महिला र किशोरी पुरुषभन्दा पछाडि परेको देखिन्छ। समताले समय, परिस्थिति र सन्दर्भ हेरेर त्यहीअनुसार स्रोत, साधनको बाँडफाँड गर्दछ, त्यसैले समानता प्राप्त गर्ने एउटा माध्यम भनेको समता हो।

कमजोर र पिछडिएको वर्गलाई सशक्तीकरण गर्नुपर्दछ, भन्ने लक्ष्य समताको हुन्छ। यस परिप्रेक्ष्यमा नेपाली समाजमा महिलाको सामाजिक तथा आर्थिकस्तर उकास्दै महिलालाई पुरुषसरह स्वतन्त्र एवम् सक्षम बनाउनका लागि समताको सिद्धान्तले मद्दत गर्दछ।

अवस्था र आवश्यकताअनुसार स्रोत परिचालन गरिनुपर्दछ, भन्ने मान्यता राख्ने समताले महिला र बालबालिकालगायतका मूलधारमा पछाडि परेको वर्गलाई प्राथमिकता दिन्छ।

लैङ्गिक समानता (Gender Equality)

लैङ्गिक समानताको मुख्य सिद्धान्त भनेको नै महिला-पुरुष दुवैलाई समान व्यवहार गरिनुपर्दछ भन्ने हो । साधन, स्रोत र सुविधाको हकमा महिला तथा पुरुषबीच समान अधिकार हुनुपर्दछ भन्ने मान्यता लैङ्गिक समानताले बोकेको हुन्छ । लैङ्गिक समानताको मर्मअनुसार महिला र पुरुष, बालक र बालिका सबैको अधिकार, स्रोत, साधन, अवसर र सुविधामा एउटै किसिमको पहुँच हुनुपर्दछ भन्ने नै हो । यस सन्दर्भमा लैङ्गिक समानता आफैमा एक लक्ष्य हो ।

सामाजिक समावेशीकरण (Social Inclusion)

सामाजिक समावेशीकरणको प्रमुख अवधारणा भनेको जातीय, भाषिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, आर्थिक, लैङ्गिक, क्षेत्रीय एवम् अपाङ्गताको आधारमा गरिने विभेदलाई निर्मूल गर्नु हो । निर्णय प्रक्रिया, नीति निर्माणदेखि कार्य सञ्चालन, कार्यान्वयन, अनुगमनका प्रक्रियामा पछिड पारिएका वर्गलाई अग्रसर गराएर अर्थपूर्ण सहभागिताको लागि अपिल गर्ने प्रक्रिया नै सामाजिक समावेशीकरण हो । पछिडि परेका र पारिएका समुदायमा महिला पुरुष, बालबालिका आदि जो कोही पनि हुन सक्दछ ।

सामाजिक समावेशीकरणले सबैको समान अवसरको सुनिश्चितता गर्दछ । समाजका सबै पक्ष र क्षेत्रमा हरेक सदस्यको सहभागिता गराउने प्रक्रिया नै सामाजिक समावेशीकरण हो । यो प्रक्रियाअन्तर्गत व्यक्ति, परिवार र समुदायहरू विभिन्न तरिकाले एवम् पूर्ण रूपमा भाग लिन सक्षम हुन्छन् । यस्ता क्षेत्रहरूमा स्वास्थ्य, शिक्षा, आवास, मनोरञ्जन, राजनीति, संस्कृति, रोजगारी आदि पर्दछन् ।

विद्यालयमा लैङ्गिक समता तथा समानताको प्रवर्धन

लैङ्गिक विभेदका कारणले विद्यालयमा थुप्रै खाले शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य हिंसा उत्पन्न हुने गर्दछ । विद्यार्थीहरूको संवेदनशील मानसिकतामा यस्ता असमानताले गहिरो चोट पुऱ्याउँछ र उनीहरूको चौतर्फी विकासमा बाधा पुऱ्याउँछ । लैङ्गिक असमानताका अवधारणाले गर्दा बालक र बालिकामा महिला र पुरुषको फरक कार्य र श्रम विभाजन, महिलाले घरभित्रै रहेर आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने र पुरुषले घरबाहिरका क्षेत्रमा क्रियाशील हुनुपर्ने जस्ता परम्परावादी र विभेदपूर्ण धारणाको विकास हुन्छ । महिला र पुरुषका लागि तोकिएका फरक-फरक आचरण, व्यवहार, नैतिक मान्यता र जिम्मेवारीले बालबालिकालाई पनि प्रत्यक्ष असर गर्दछ । बालबालिकाको फरक-फरक सामाजिकीकरणले उनीहरूको शिक्षा ग्रहण गर्ने प्रक्रियामा पनि विभेद उत्पन्न गर्दछ ।

लैङ्गिक असमानताका उदाहरण (विद्यालयस्तरमा)

- महिला वा किशोरीलाई कथा, कविता, नाटक, तथा अन्य साहित्यिक रचनामा कमजोर र पुरुषप्रति निर्भर भएको देखाउने,
- असहाय र निर्बलताका उदाहरणमा महिला र किशोरीलाई प्रयोग गर्ने,
- सह-शैक्षिक (Co-curricular) अर्थात् पढाइ बाहेकका अतिरिक्त वा सह-शैक्षिक क्रियाकलाप जस्तै: खेलकुद, सङ्गीत आदिका सन्दर्भमा पनि विद्यार्थीको वर्गीकरण गर्ने,
- छात्राभन्दा छात्रलाई विद्यालयस्तरको पढाइपछि उच्च शिक्षासँग जोड्ने,
- छात्रालाई पकाउने, सिलाइबुनाइ, घर व्यवहार (Home Science)को शिक्षा र तालिममा प्राथमिकता दिने,

- पुरुष पात्रलाई सच्चा देशभक्त र प्रेरणाको स्रोतको रूपमा पाठ्यपुस्तकमा दर्साउने,
- महिला पात्रलाई घरेलु कामकाज, बालबालिकाको हेरचाह, स्याहारसुसार, रेखदेखप्रति समर्पित देखाउने र पुरुषको पहिचान भने सधैं उनको पेशा र पेशागत दायित्वसंग जोड्ने ।

माथि उल्लिखित विचार र धारणाले विद्यालयको सिकाइमा छात्र तथा छात्राको संज्ञानात्मक सीप (Cognitive Skills) र विकासमा पनि भिन्नता देखिन्छ। यस्तै सिकाइले गर्दा छात्र र छात्राबीच विभेद उत्पन्न हुन्छ। महिला र पुरुष एउटै हुन् भन्ने मान्यतालाई व्यापक रूपमा प्रवर्धन गरिनुपर्दछ। समाजमा तथा विद्यालयमा हुने सबै खालका असमानताको नतिजास्वरूप किशोरी अर्थात् छात्रामा मनोसामाजिक समस्या आउन सक्दछन्। बालिका प्रायःजसो आफ्ना कुरा प्रस्ट रूपमा बोल्न, भन्न सक्दैनन्। उनीहरूको मनोवैज्ञानिक अवस्था धेरै हदसम्म यस्तै खालको सामाजिकीकरण (Socialization) ले निर्धारण गर्दछ। छोराछोरीप्रति बाबुआमाले फरक-फरक अपेक्षा (Expectations) राखेका हुन्छन् र त्यसरी नै उनीहरूलाई फरक तरिकाले हुर्काइन्छ, बढाइन्छ। उनीहरूलाई प्रदान गरिने अवसर पनि फरक हुन्छ। यी सबै कुराका कारणले किशोरीहरू Repressed

विद्यालयमा लैङ्गिक पूर्वाग्रहपूर्ण सोच

- कक्षाकोठामा छात्र र छात्रा एउटै बेञ्चमा बस्न हुँदैन भन्ने मान्यता,
- शिक्षकहरूले नै समेत एउटै बेञ्चमा बसेमा नराम्रो सोच्ने, नराम्रो नजरले हेर्ने र नराम्रो व्यवहार गर्ने,
- मित्रता पनि आफ्नै लिङ्गको संग मात्र गर्नुपर्छ भन्ने सोच विद्यार्थी, शिक्षकलगायतका वयस्कहरूमा भएको कारणले छात्रछात्राहरू सँगै मिलेर कुनै क्रियाकलापहरूमा भाग लिन नचाहने,
- जे गर्न पनि छात्रले छात्रसँगै र छात्राले छात्रासँगै मात्र गर्नुपर्छ, अर्को लिङ्गको विद्यार्थीसँग मिलेर गर्न हुँदैन भन्ने कुरा छात्रछात्राको मन मष्तिष्कमा हालिएकोले त्यसको विपरीत गर्दा विद्यालय, साथीभाइ तथा समुदायले आफूलाई नराम्रो नजरले हेर्ने भन्ने कुरा विद्यार्थीलाई लागेको,
- बालिकाले छोटो लुगा लगाउनुहुँदैन, यतिसम्म कि आधारभूत तहका अध्ययनरत छात्राले स्कुलको युनिफर्मको रूपमा पायन्ट लगाएर आउँदा समेत शिक्षकहरूले नराम्रो नजरले हेर्ने,
- छात्रले कपाल लामो बनाएमा शिक्षकले केटी बनेको भनेर नाम राख्ने
- घरायसी कामको बोझ बढी हुने भएकाले छात्राले गृहकार्य तथा अध्ययन गर्न समय नपाउने र विद्यालयको गृहकार्य नगरेको तथा पढ्नमा कमजोर हुँदा छात्राले नै बढी गाली खाने गरेको,
- छात्राहरूलाई कक्षामा बुझेनबुझेको सोध्न पनि जरुरी नठानिने र कक्षामा बोल्न छात्राहरू पनि हिचकिचाउने
- घरमा कुनै काम वा कार्यक्रम भए छोरीलाई विद्यालय जान नदिने वा आउन दिएपनि ब्रेकमा गइहाल्ने,
- छात्रा विरामी भइकन पनि विद्यालय आउने, परिवारले छोरीको औषधि उपचारमा ढिलासुस्ती गर्ने
- छात्रले मात्रै जिम्मेवारी पूरा गर्न सक्छन् भन्ने मान्यता राखी विशेष जिम्मेवारी, नेतृत्व छात्रलाई मात्र दिने
- छोरोलाई कक्षा १ देखि ५ सम्म निजी विद्यालयमा पढाउने प्रवृत्ति र त्यसपछि ठूला कक्षाहरूमा छात्राले विद्यालय त्याग्ने अनि छात्रको सङ्ख्या बढी हुने,
- छोरीले मानविकी, शिक्षा, वाणिज्य पढ्नुपर्ने छोरोले प्राविधिक शिक्षा पढ्नुपर्छ भन्ने मान्यता,
- फुटबल जस्ता खेलकुद सामग्री छात्रको लागि मात्रै हो भन्ने मान्यता राखी छात्रालाई डोरी, ब्याडमिन्टनजस्ता खेल सामग्री मात्र दिने,

हुन्छन् र जब विद्यालयमा पनि यस्तै विभेदपूर्ण कुरा र व्यवहारहरू दोहोरिन्छ, तब छात्राहरू आफ्ना समकक्षी भै निर्धक्क र आत्मविश्वासी बन्न सक्दैनन्। छोरीहरू भएपछि, दबिएर नै बस्नुपर्ने रहेछ, भन्ने खालको नकारात्मक धारणा आउन सक्दछ।

विद्यालयले सबैलाई सुरक्षित र समावेशी वातावरण प्रदान गर्ने आफ्नो दायित्वलाई प्राथमिकताका साथ निर्वाह गर्नुपर्दछ। गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने क्रममा लैङ्गिक समता र समानतालाई प्रवर्धन गर्नुपर्दछ। त्यसैले पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक निर्धारण गर्दा महिला, पुरुषलाई विभाजन गर्ने सामाजिक वा परम्परावादी मूल्यमान्यतालाई सकेसम्म हटाउने प्रयास गर्नुपर्दछ। यसमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति, प्रधानाध्यापकदेखि शिक्षकहरूले अहम् भूमिका निर्वाह गर्न सक्दछन्।

यसै क्रममा शिक्षक र व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीलाई तालिम दिन सकिन्छ। महिला र पुरुष शारीरिक रूपले मात्र फरक हुन्छन् र यस्ता शारीरिक भिन्नताले उनीहरूको बौद्धिक विकास र क्षमतालाई कुनै पनि खालको असर पार्दैन भन्ने आधारभूत शिक्षा एवम् ज्ञान विद्यार्थीहरूलाई दिनु आवश्यक छ। यसो गर्दा छात्र वा किशोरले छात्रा वा किशोरीलाई हेर्ने दृष्टिकोणमा पनि सकारात्मक सुधार आउँछ।

यसैगरी लैङ्गिक समानता मात्र नभएर समताको सन्दर्भमा भन्नुपर्दा विद्यालयस्तरमा छात्राको स्तर उकास्नका लागि उनीहरूलाई अझै बढी प्रेरित गर्नका लागि कुनै कार्यक्रमहरूमा भाग लिन र नेतृत्व लिन प्रोत्साहन गर्नुपर्दछ। धेरैजसो किशोरीले आफ्नो विद्यालयको गृहकार्य र नियमित पढाइ सँगसँगै घरको कामकाजमा पनि सहयोग गर्नुपर्ने बाध्यता छ। यही कुरालाई मध्यनजर गरेर विद्यालयका शिक्षकले उनीहरूलाई चाहिने उपयुक्त सहयोग गर्नुपर्दछ। यथोचित सल्लाह पनि दिनुपर्दछ। लैङ्गिक समानताको प्रवर्धन र विभेदपूर्ण अवधारणामा परिवर्तन ल्याउने पहलको सुरुवात घरपरिवारबाट गरिनुपर्दछ। त्यो पहल गर्ने प्रक्रियामा पनि विद्यालयको सहयोग अपरिहार्य हुन्छ। बाबुआमा वा अभिभावकसँगको अन्तर्क्रिया, भेटघाट कार्यक्रममा छोरा र छोरीबीच गरिने भिन्नताले जन्माएका नकारात्मक नतिजाको छलफल गर्दै समाधान प्रदान गर्दा पनि धेरै मात्रामा भेदभावपूर्ण मान्यता नियन्त्रण गर्न सकिन्छ।

विद्यालयमा हुने सामाजिक विभेद

विद्यालयमा पनि अल्पसङ्ख्यक, महिला, किशोरी (छात्रा), अपाङ्गता भएका बालबालिका, आर्थिक रूपमा विपन्न परिवारका बालबालिका, पिछडिएका, दलित र सीमान्तकृत परिवारका बालबालिकामाथि सामाजिक विभेद गरिएको उदाहरण पाइन्छ। शिक्षाको मुख्य उद्देश्य भनेको भेदभावरहित समाजको स्थापना गर्नु हो। यसका लागि शिक्षा प्रणाली निष्पक्ष रूपमा सञ्चालन हुनुपर्दछ। तर पनि माथि उल्लिखित वर्गमा पर्ने बालबालिकाले समाजमा मात्र नभई शिक्षा क्षेत्रमा पनि भेदभावको सामना गर्नुपरिरहेको छ, त्यो वास्तविकता हो।

उदाहरणहरू

- अपाङ्गता भएका बालबालिकाले अपाङ्गता नभएका बालबालिका भै प्रतिस्पर्धा गर्न सक्दैनन् भन्ने पूर्वधारणा,
- शारीरिक अपाङ्गता भएका बालबालिकाको बौद्धिक विकास पनि ढिला हुन्छ भन्ने अनुमान,
- कक्षाकोठामा छात्रलाई छात्राभन्दा धेरै ध्यान र प्राथमिकता दिने,
- नेतृत्वको जिम्मेवारी छात्रलाई प्रदान गर्ने र छात्रालाई सहयोगीको भूमिकामा राख्नुपर्दछ भन्ने मानसिकता,
- निम्न वर्गीय परिवारका विद्यार्थीलाई अरू विद्यार्थीको दाँजोमा कम प्राथमिकता दिने आदि।

सामाजिक समावेशीकरणको मूलप्रवाहीकरण र कानुनी व्यवस्था

सामाजिक समावेशीकरणको मूल उद्देश्य भनेको राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक संरचनाका कारण पछाडि परेका समूहलाई अर्थपूर्ण र सक्रिय सहभागिता गराउनु हो । उनीहरूलाई न्यायपूर्ण ढङ्गले मूलधारमा ल्याउनुलाई नै सामाजिक समावेशीकरण भनिन्छ । यो समूहमा महिला, अपाङ्गता भएका मानिसहरू, बालबालिका, अल्पसङ्ख्यक तथा सामाजिक रूपमा बहिष्कृत समुदाय आदि पर्दछन् । यस्ता पछाडि पारिएका समुदायको मूलप्रवाहीकरण गर्न सर्वप्रथम त समुदाय तथा स्थानीयस्तरमा उनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, आर्थिक एवम् सामाजिक विकासका गतिविधिमा उनीहरूलाई सहभागी बनाउने, जीविकोपार्जनसँग सम्बन्धित कार्यक्रम र तालिम प्रदान गर्दै उनीहरूलाई समुदायको हरेक महत्त्वपूर्ण फैसलाको कार्ययोजनामा र त्यसको कार्यान्वयनमा विशेष प्राथमिकता दिनुपर्दछ ।

पछाडि पारिएका समुदाय, वर्ग, क्षेत्र र लिङ्गका मानिसहरूले निर्धक्कसँग आफ्ना कुरा, गुनासो अनि सुभावा राख्ने वातावरण नबनाएसम्म मूलप्रवाहीकरणको प्रक्रिया अगाडि बढ्न सक्दैन ।

सामाजिक समावेशीकरणको एक महत्त्वपूर्ण केन्द्रबिन्दु भनेको असक्षम तथा अपाङ्गता भएका बालबालिका, महिला वा पुरुष हुन् । अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि अपाङ्गता मैत्री कक्षाकोठा, कार्यस्थल, शौचालय, सार्वजनिक स्थल छुन कि छैनन् भन्ने कुरालाई ध्यान दिनुपर्दछ । स्वास्थ्य तथा शिक्षा प्रणालीले पनि उनीहरूको आवश्यकता भिन्न हुन्छन् भन्ने कुरालाई आत्मसात गरेर त्यहीअनुसार नीति कार्यान्वयन भएका छुन कि छैनन् भन्ने कुराको लेखाजोखा राख्न जरूरी देखिन्छ ।

विद्यालयको तहमा हुन सक्ने लैङ्गिक हिंसा

समय:

४५ मिनेट

सत्रको परिचय :

लैङ्गिकताका आधारमा विभिन्न प्रकारका हिंसाहरू हुने गर्दछन् । त्यसमाथि बालबालिका उमेरकै कारणले समेत त्यस्ता प्रकारका हिंसामा पर्ने खतरा रहन्छ । अझ लैङ्गिक हिंसा बालिकामाथि हुने हिंसा हो मात्र भनेर बुझिने कारणले गुनासो सुनुवाइको प्रक्रियामा सहभागी हुने व्यक्तिहरूमा लैङ्गिक हिंसाको बारेमा समबुझाइ हुन अत्यावश्यक छ । यसका लागि विद्यालये तहमा हुन सक्ने लैङ्गिक हिंसाको बारेमा छलफल गर्न जरुरी हुन्छ । यसै परिप्रेक्ष्यमा विद्यालयमा लिङ्ग तथा लैङ्गिकताका आधारमा हुने हिंसा (घरेलु हिंसासहित)को अवधारणा, अवस्था र यसको असर तथा तिनसँग सम्बन्धित कानुनी व्यवस्थाका बारेमा सहभागीबीच समबुझाइका लागि यो सत्रको तयारी गरिएको हो ।

उद्देश्यहरू :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुराहरू गर्न सक्षम हुनेछन्-

- लैङ्गिक हिंसाका विभिन्न स्वरूपहरूका बारेमा जानकारी पाई अरुलाई बताउन,
- लिङ्ग तथा लैङ्गिकताका आधारमा हुने हिंसा एवम् तिनसँग सम्बन्धित कानुनी प्रावधानबारे बताउन,
- विद्यालयको तहमा हुन सक्ने लैङ्गिक हिंसाका स्वरूपहरूको बारेमा छलफल चलाउन,

सामग्री:

एलसीडी प्रोजेक्टर, पावरप्वाइन्ट प्रस्तुति, ल्यापटप आदि ।

तयारी :

लैङ्गिक हिंसाका स्वरूपहरू तथा त्यससँग सम्बन्धित कानुनी प्रावधानहरूका सम्बन्धमा पावरप्वाइन्ट प्रस्तुतिको सत्र अगावै तयारी गर्नुपर्दछ ।

क्रियाकलाप १: लैङ्गिक हिंसाका स्वरूपहरू

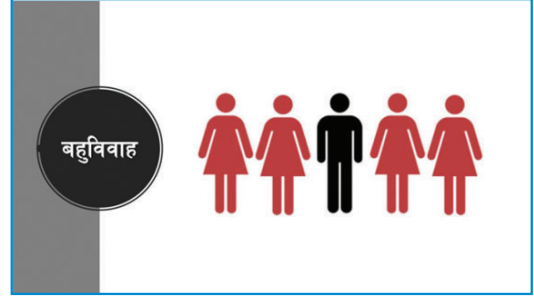

२० मिनेट

दाइजो हिंसा

बहुविवाह

छेडछाड

बालबालिकामाथि हुने शारीरिक तथा मानसिक सजाय

- माथि दिइएका चित्रहरू एक/एक गर्दै देखाउँदै छलफल गर्नुहोस् ।
- प्रत्येक चित्रले के भन्न खोजेको छ भनी छलफलको सुरुवात गरी सो स्वरूपको लैङ्गिक हिंसाको बारेमा प्रत्येक सहभागीलाई थाहा भएका जानकारी आदानप्रदान गर्न लगाउनुहोस् ।
- सो हिंसामा कुनै थप जानकारी दिनु आवश्यक भएमा दिनुहोस् ।
- केही स्वरूपमा हिंसा (विशेषतः लिङ्ग छेदन) का सन्दर्भमा सहभागीहरूलाई जानकारी नभएमा सहजकर्ताले सो विषयमा जानकारी दिनुहोस् ।
- सबै चित्रहरूको छलफल भइसकेपछि लैङ्गिक हिंसा के हो त भनी प्रश्न गर्नुहोस् र छलफल गरी निस्कर्षमा पुग्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २: विद्यालयमा लैङ्गिक हिंसा

२५ मिनेट

- लैङ्गिक हिंसाको सन्दर्भमा उपलब्ध जानकारीहरू एवम् विद्यमान कानुनी प्रावधानहरूको सन्दर्भमा प्रस्तुति गर्नुहोस् ।
- विद्यालयमा हुन सक्ने तथा गुनासो पेटिकामा आउन सक्ने
- लैङ्गिक हिंसाका स्वरूपहरूका बारेमा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ६६ अनुसारको सूचीमा उल्लेख भएका हिंसाका स्वरूप (बालबालिका विरुद्धका कसुर) का बारेमा छलफल गर्नुहोस् ।

बालबालिका विरुद्ध हिंसा	बालयौन दुर्व्यवहार
<p>(क) धुम्रपान, मद्यपान वा जुवा, तासजस्ता कुलतमा संलग्न गराउने,</p> <p>(ख) बालिगहरूका लागि खोलिएका डान्स बार, क्यासिनोजस्ता मनोरञ्जनस्थलमा प्रवेश वा प्रयोग गराउने,</p> <p>(ग) बालिगहरूका लागि तोकिएका चलचित्र, अन्य श्रव्यदृष्यजस्ता सामग्री देखाउने,</p> <p>(घ) घर, विद्यालय वा जुनसुकै स्थानमा शारीरिक वा मानसिक दण्ड दिने वा अमर्यादित व्यवहार गर्ने,</p> <p>(ङ) शारीरिक चोटपटक वा असर पुर्याउने, आतङ्कित पार्ने वा धम्क्याउने, तिरस्कार, उपेक्षा, भेदभाव, बहिष्कार वा घृणा गर्ने, एकल्याउने वा मानसिक पीडा दिने,</p> <p>(च) विद्युतीय वा अन्य माध्यम प्रयोग गरी सताउने, कष्ट दिने,</p> <p>(छ) राजनीतिक प्रयोजनका लागि सङ्गठित गर्ने वा, हडताल, बन्द, चक्काजाम धर्ना वा जुलुसमा प्रयोग गर्ने,</p> <p>(ज) गैरकानुनी थुना, कैद, कारावास वा नजरबन्दमा राख्ने, नेल, हतकडी लगाउने वा यातना दिने,</p> <p>(झ) क्रूर अमानवीय व्यवहार गर्ने वा यातना दिने,</p> <p>(ञ) सनातन, परम्परा वा कुनै धार्मिक वा सांस्कृतिक कार्यको लागि बाहेक भिक्षा माग्नु लगाउने वा सन्यासी, भिक्षु, फकीर वा अन्य कुनै भेषधारण गर्न लगाउने,</p> <p>(ट) जबर्जस्ती अनाथ घोषणा गर्ने वा अनाथको रूपमा दर्ता गराउने,</p> <p>(ठ) भाकल, धार्मिक वा अन्य कुनै अभिप्रायले कसैको नाउँमा चढाउने वा समर्पण गर्ने वा परम्परा, संस्कृति, रीतिरिवाजको नाममा कुनै प्रकारको हिंसा, विभेद, हेला वा बहिष्कार गर्ने वा उपहासको पात्र बनाउने,</p> <p>(ड) जादु वा सर्कसमा लगाउने,</p> <p>(ढ) कसूरजन्य कार्य गर्न सिकाउने, तालीम दिने वा त्यस्तो कार्यमा लगाउने,</p> <p>(ण) बालबालिकाको विवाह तय गर्ने वा बालबालिकासँग विवाह गर्ने वा गराउने,</p> <p>(त) प्रचलित कानून विपरीत बालबालिकाको अङ्ग भिक्ने,</p> <p>(थ) औषधि वा अन्य कुनै परीक्षणको निमित्त बालबालिकालाई प्रयोग गर्ने,</p> <p>(द) कानूनबमोजिम बाहेक बालगृहमा राख्ने ।</p>	<p>(क) अश्लील चित्र, श्रव्यदृश्य वा यस्तै किसिमका अन्य सामग्री देखाउने वा देखाउन लगाउने वा अश्लील तथा यौनजन्य आचरण वा व्यवहार भल्कने अभिव्यक्ति वा हाउभाउ प्रदर्शन गर्ने वा बाल अश्लीलता प्रदर्शन गर्ने वा गराउने,</p> <p>(ख) बालबालिकाको वास्तविक वा काल्पनिक अश्लील चित्र वा श्रव्यदृश्य सामग्री वितरण गर्ने, भण्डारण गर्ने वा त्यस्ता सामग्री प्रयोग गर्ने,</p> <p>(ग) यौनजन्य क्रियाकलापका लागि प्रस्ताव गर्ने, फकाउने, दबाव दिने वा धम्काउने,</p> <p>(घ) अश्लील कार्य तथा सामग्री निर्माणमा प्रयोग गर्ने,</p> <p>(ङ) यौनजन्य मनसायले शरीरको संवेदनशील अङ्गमा स्पर्श गर्ने, चुम्बन गर्ने, समाउने, अङ्कमाल गर्ने वा आफ्नो वा अरु कसैको शरीरको संवेदनशील अङ्ग छुन वा समाउन लगाउने वा यौनजन्य मनसायले बेहोस पार्ने वा यौनजन्य अङ्ग प्रदर्शन गर्ने वा गर्न लगाउने,</p> <p>(च) कामवासना वा यौन उत्तेजना उत्पन्न गर्न बालबालिकालाई प्रयोग गर्ने,</p> <p>(छ) यौन सन्तुष्टि प्राप्त गर्न बालबालिकालाई प्रयोग गर्ने वा गराउने,</p> <p>(ज) बालयौन शोषण गर्ने वा गराउने,</p> <p>(झ) यौनजन्य सेवा उपलब्ध गराउने उद्देश्यले बालबालिकाको प्रयोग गर्ने वा गराउने,</p> <p>(ञ) यौन दुर्व्यवहार गर्ने उद्देश्यले बालबालिकाको प्रयोग गर्ने वा गराउने,</p> <p>(ट) वेश्यावृत्ति वा अन्य यौनजन्य कार्यमा प्रयोग गर्ने,</p>

- अन्त्यमा विद्यालयमा हुने लैङ्गिक हिंसाको स्थितिका सन्दर्भमा उपलब्ध तथ्याङ्क बताउनुहोस् र सत्रको समापनतिर लाग्नुहोस् ।

मूल्याङ्कन / प्रतिबिम्बन

“यस सत्रमा हामीले के के छलफल गर्‍यौं ?” भनी सहभागीसँग प्रश्न गर्दै यस सत्रका क्रियाकलापको मूल्याङ्कन/ प्रतिबिम्बन गर्नुहोस् । त्यसका लागि देहायका प्रश्नहरू गर्न सकिन्छ :

- लैङ्गिक हिंसा के हो? लैङ्गिक हिंसाका के-कस्ता स्वरूपहरू हुन सक्दछन् ?
- बालबालिकासम्बन्धी ऐनमा लैङ्गिक हिंसाका के-कस्ता समेटिएका छन् ?
- विद्यालयमा के-कस्ता स्वरूपका लैङ्गिक हिंसा हुन सक्दछन्?

सहभागीबाट जवाफ आएपछि यस सत्रमा गरिएका छलफलका विषय वा शीर्षकहरू पुनः एकपटक दोहोर्याई सत्रको अन्त्य गर्नुहोस् ।

यस सत्रका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू

- लिङ्ग र लैङ्गिकताका आधारमा हुने हिंसालाई लैङ्गिक हिंसा भनिन्छ । यस्तो हिंसाबाट बालिका (महिला) का साथै बालक (पुरुष) पनि पीडित तथा प्रभावित हुने गर्दछन् । तसर्थ लैङ्गिक हिंसा भन्नाले महिला वा बालिकाविरुद्ध हुने हिंसा भनेर साँघुरो अर्थमा बुझ्नुहुँदैन ।
- विद्यालयमा बढी मात्रामा छात्राहरू दुर्व्यवहार, भेदभाव, असमानता, बालविवाह, यौन हिंसा, हेपाइ आदिको कारण हिंसामा बढी मात्रामा परेका हुन्छन् ।
- विद्यालय क्षेत्र सुधार योजनामा विद्यालयमा हुने लैङ्गिक हिंसाको अन्त्य गरी विद्यालयहरूमा छात्रा सहभागिता वृद्धि गर्न लैङ्गिक शिक्षा, लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिको सञ्जालको सुदृढीकरणलगायतका प्रावधानबाट लैङ्गिक संवेदनशील सिकाइ वातावरण र जिल्ला तथा विद्यालयमा आधारित सहयोग संयन्त्र सुनिश्चित गर्ने उल्लेख छ ।
- बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५मा विद्यालयले बालबालिकाविरुद्धको हिंसा वा यौन दुर्व्यवहारको रोकथाम गर्न बालबालिकाको संरक्षण सुनिश्चित गर्न र उजुरीको तत्काल कारबाही गर्नको लागि संस्थागत तहमा बालसंरक्षण मापदण्ड निर्माण गरी लागु गर्नुपर्ने व्यवस्था दफा ५७ मा गरेको छ ।

सत्र-४ का लागि अध्ययन-सामग्री

विद्यालयको तहमा हुन सक्ने लैङ्गिक हिंसा

लैङ्गिक हिंसा

लिङ्ग तथा लैङ्गिकताका आधारमा गरिने हिंसा वा यातनालाई लैङ्गिक हिंसा भनिन्छ । पितृसत्तात्मक सोच, मूल्य र मान्यताका कारणले स्थापित हुने लैङ्गिक हिंसाका फरक-फरक स्वरूप नेपाली समाजमा देखिने गरेको पाइन्छ । सामाजिक लैङ्गिक विभेदका कारण पुरुषभन्दा महिला नै बढी प्रभावित भएको पाइन्छ, तर लैङ्गिक हिंसाले महिलामाथि हुने हिंसालाई मात्र नसमेटी पुरुषमाथि हुने हिंसालाई पनि बुझाउँछ । त्यसैले विद्यालयको तहमा हुने लैङ्गिक हिंसाको परिभाषामा छात्र तथा छात्रा दुवैमाथि हुने हिंसा समेटिनुपर्दछ । लैङ्गिक विभेदमा आधारित हिंसा शारीरिक, मानसिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक जस्ता सबै स्वरूपका हुन्छन् । सामाजिक, सांस्कृतिक रूपले निर्धारण गरिएका महिला र पुरुषका लागि फरक-फरक मूल्य, मान्यताका कारणले बालबालिकामा जन्मदेखि नै पाउने अधिकार र अवसरमा भिन्नता हुँदै गएको हुन्छ । महिला भएकै कारण तथा पुरुष भएकै कारणले हाम्रो समाजमा विभिन्न क्षेत्रहरूका प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा हुने हिंसा नै लैङ्गिक हिंसा हो । महिला भएकै कारणले घरबाहिर गएर आर्थिक उपार्जनका काम गर्नबाट वञ्चित गरिनु महिलाविरुद्धको लैङ्गिक हिंसाको स्वरूप हो भने पुरुष भएकै कारणले घरपरिवारका सबै सदस्य उनैमाथि निर्भर रही सबैको आर्थिक तथा सामाजिक बोझ उठाउन बाध्य पारिनु पुरुषविरुद्धको लैङ्गिक हिंसाको उदाहरण हुन सक्दछ । लैङ्गिक हिंसा घरपरिवार, विद्यालय र समाजका थुप्रै तहमा देखिने र महसुस गरिने हिंसाको रूप हो । यसका कारण सबैभन्दा बढी प्रभावित हुने वर्गमा भने नेपाली समाजको परिप्रेक्ष्यमा बालबालिका र त्यसपछि महिला नै हुन् ।

थुप्रै अध्ययनका अनुसार लैङ्गिक हिंसाको नकारात्मक असर बालक वा पुरुषमा भन्दा किशोरी र महिलाहरूमा बढी परेको देखिन्छ । यस्ता खाले हिंसामा कुनै पनि व्यक्तिलाई शारीरिक, मानसिक, यौन (Sexual), सामाजिक र सांस्कृतिक रूपले पीडा, यातना, दबाब, करकाप तथा डर देखाउने, धम्क्याउने, स्वतन्त्रता खोस्न प्रयास गर्ने जस्ता कार्यहरू भए गरिएका हुने गर्दछन् ।

लैङ्गिक हिंसाका केही स्वरूप

- घरेलु हिंसा
- वैवाहिक बलात्कार
- बालविवाह
- बहुविवाह

- शिशु बालिका हत्या
- छाउपडी
- लैङ्गिक भेदभाव
- दाइजोसँग सम्बन्धित हिंसा
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार
- यौनदुर्व्यवहार/यौनहिंसा/यौनशोषण
- शारीरिक तथा मानसिक सजाय/यातना
- बोक्सीको आरोप लगाउने
- छेडछाड (Eve Teasing)
- महिलाको यौनाङ्ग छेदन (Female Genital Mutilation)

विद्यालय तहमा हुने लैङ्गिक हिंसा

विद्यालय क्षेत्र (वा हाता) भित्र, कक्षाकोठामा, विद्यालय आउँदा जाँदा बालबालिकामाथि लैङ्गिकताका आधारमा हुने सबै प्रकारका हुने हिंसालाई लैङ्गिक हिंसा भनिन्छ। घरपरिवार तथा समुदायमा हुने लैङ्गिक भिन्नताका कारणले पनि बालबालिकामाथि प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष असर पर्दछ। विद्यालय तहमा दिइने मानसिक तनाव, शारीरिक यातना, यौनिक रूपले पीडा दिने, डरत्रास, गालीगलौज, Bullying, उत्पीडनलगायत अन्य क्रियाकलापले बालबालिकाको पठनपाठन, सिर्जनात्मक अभिव्यक्तिमा गहिरो क्षति पुऱ्याउँछ। यस्ता खालका हिंसाले बालबालिकाको गतिशीलता, बौद्धिक प्रतिक्रिया, अभिव्यक्ति, स्वविवेकलाई समेत हानी पुऱ्याइरहेको हुन्छ। बालबालिकालाई विशेषगरी बालिका तथा किशोरीलाई अस्वाभाविक तरिकाले अँगालो मार्ने, सुम्सुम्याउने, छुने तथा यौनजन्य क्रियाकलाप गर्ने, कक्षाकोठा नियन्त्रण गर्ने नाममा छात्रामाथि वा महिलासँग जोडिएका अपशब्दको प्रयोग, बालकले बालिका साथीमाथि गर्ने Bullying, बालक वा बालिका भएकै कारणले विद्यालयको कार्यक्रम, महत्त्वपूर्ण अवसर वा अन्य कुनैपनि काममा सरिक हुनबाट बन्देज लगाउनु वा विभेद गर्नु, छात्रा भएको कारणले उनीहरूलाई प्राथमिकता नदिनु, पठनपाठनको क्रममा छात्रालाई मात्रै घरको कामकाजसँग सम्बन्धित उदाहरणहरूमा प्रयोग गर्नु आदि। छात्र वा छात्रालाई फरक खालको आचरण, व्यवहार, कर्तव्यसँग जोड्नु, पुराना वा परम्परावादी एवम् विभेद सिर्जना गर्ने मान्यताअनुसार छात्र तथा छात्राको व्यक्तित्व निर्माण गर्ने खालको शिक्षा प्रदान गर्नु लैङ्गिक हिंसाका उदाहरण हुन्।

त्यसैगरी विद्यार्थीहरूलाई लोभलालच, धम्की वा त्रास देखाएर यौनजन्य क्रियाकलाप गर्नु, विद्यार्थीसँग अनैतिक, व्यक्तिगत सम्बन्ध राख्नु, लैङ्गिक भिन्नताका आधारमा बालबालिकालाई विद्यालयका महत्त्वपूर्ण कार्यक्रमबाट बन्देज गर्नु र कार्यक्रमहरूमा लैङ्गिकताको आधारमा काम बाँडफाँड गर्नु पनि लैङ्गिक हिंसाका उदाहरण हुन्।

प्रत्येक विद्यार्थीले विद्यालय हाताभित्र कुनै सड्कोच, डर र विभेदविना पढ्न, लेख्न र आफ्ना कुरा अभिव्यक्त गर्न पाउनुपर्दछ। यो कुरा बालबालिकाको हितमा मात्र सीमित नभई

बालबालिकाको आधारभूत अधिकारको दायराभित्र समेत पर्दछ । त्यसैगरी, उनीहरूको घरपरिवार र समाजमा भएका क्रियाकलाप र भिन्नताका कारणले शिक्षा आर्जन गर्ने प्रक्रियामा बाधा पुगिरहेको हुन्छ । त्यसैले विद्यालयस्तरबाट हिंसालाई निर्मुल गरिनुपर्दछ । यस प्रक्रियामा विद्यालय व्यवस्थापन समिति, प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यालयमा क्रियाशील बालक्लब, विद्यार्थी प्रतिनिधि, गुनासो सुन्ने शिक्षक, अभिभावक तथा आवश्यकताअनुसार स्थानीय प्रहरी, सम्बन्धित निकायका कर्मचारी, मनोविमर्शकर्ता, सामाजिक कार्यकर्तालाई परिचालन गर्न सकिन्छ ।

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ अन्तर्गत यस सम्बन्धमा सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण भूमिका भनेको गुनासो सुन्ने शिक्षकको हुने गर्दछ । गुनासो पेटिकाको व्यवस्थापन, नियमित रूपमा आएका गुनासोको सङ्कलन, गुनासो सुनुवाइ समितिको गठन एवम् क्रियाशीलतामा पनि गुनासो सुन्ने शिक्षकले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न सक्दछन् ।

गुनासो सुन्ने शिक्षकको काम, कर्तव्य र अधिकार

विद्यालयभित्र गरिने लैङ्गिक असमानता र हिंसाको कारणले छात्र तथा छात्राको आ-आफ्नै गुनासा एवम् बुझाइ हुन सक्दछ । तर शिक्षकवर्ग, साथीभाइ र व्यवस्थापन समितिका सदस्य सामु आफ्ना कुरा तटस्थ राख्न सक्ने क्षमता सबै विद्यार्थीमा हुँदैन । कुनै विद्यार्थीले आफ्नो गुनासो राख्न खोजेमा पनि उनको गोपनीयता कायम हुँदैन कि भन्ने सङ्कोचले पनि वास्तविक गुनासो नआउन सक्दछ । त्यसैले गुनासो सुन्ने शिक्षकले गुनासो पेटिकामार्फत् तथा अन्य कुनै माध्यमबाट लैङ्गिक हिंसासँग सम्बन्धित तथा आएका अन्य गुनासालाई सम्बोधन गर्दा पीडितको गोपनीयता कायम गर्न निकै ध्यान दिनुपर्दछ । गोपनीयताको संरक्षण गर्ने जिम्मेवारीलाई गुनासो सुन्ने शिक्षक तथा गुनासो सुनुवाइ समितिको हुन्छ । विद्यालयमा भएका सबै प्रकारका यस्ता गुनासाको अभिलेख राख्ने कार्य पनि गुनासो सुन्ने शिक्षकको नै हुन्छ ।

विद्यालयमा लैङ्गिक हिंसा रोकथामसम्बन्धी अन्तर्क्रिया गर्ने, अभिमुखीकरणलगायतका कार्यक्रम आयोजना गर्ने, बालबालिका मैत्री एवम् सुरक्षित शिक्षण-सिकाइबारे अन्तर्क्रिया गर्दै विद्यालयतहको लैङ्गिक हिंसाको रोकथाम गर्नु गुनासो सुन्ने शिक्षकको मुख्य प्राथमिकतामा पर्दछ । विद्यार्थीको सिर्जनात्मक गतिविधि, क्रियाशीलता, व्यक्तित्व निर्माण अथवा पठनपाठनमा घरपरिवार र समाजसँग जोडिएका गुनासोको लेखाजोखा गर्ने र अभिभावकसँग कुराकानी र छलफल गरेर विद्यार्थीलाई चाहिने शैक्षिक, भौतिक, आर्थिक र स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित सहयोगको लागि सम्बन्धित निकायसँग समन्वय गर्ने, गराउने जिम्मेवारी पनि गुनासो सुन्ने शिक्षकको हुन्छ ।

विद्यालय शान्ति क्षेत्र हो । विद्यालयमा सबै बालबालिकालाई समान व्यवहार गर्नु र उनीहरूको सहभागितालाई प्रोत्साहन गरिनुपर्दछ । विद्यार्थीको शैक्षिक क्रियाकलाप र सिकाइमा बाधा पर्ने सबैखाले लैङ्गिक हिंसा (शारीरिक, मानसिक, यौन दुर्व्यवहार, सामाजिक तथा भावनात्मक)को सम्बोधन सही रूपमा हुनुपर्दछ । लैङ्गिकताका आधारमा आएका गुनासाको सम्बोधन मात्र नभई यस्ता हिंसाजन्य क्रियाकलाप हुन नदिन रोकथाममूलक कार्यमा ध्यानाकर्षण गरिनुपर्दछ । यस सन्दर्भमा बालबालिका, शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारी, अभिभावकहरूबीच कार्यमूलक समन्वय हुनु अपरिहार्य हुन्छ ।

बालबालिकालाई विद्यालयमा दिइने दण्डसजाय एवम् बालसंरक्षणको मापदण्ड

समय:

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्रको परिचय :

अनुशासनको पर्यायवाचीको रूपमा त कहिले अनुशासन कायम गर्ने उपायको रूपमा शारीरिक दण्डसजायलाई लिने गरिन्छ। तथापि शारीरिक दण्डसजाय अनुशासन कायम गर्ने असफल उपायको रूपमा स्थापित भइसकेको छ। नेपालको संविधानले कुनै पनि बालबालिकालाई घरपरिवार, विद्यालय तथा अन्य कुनै स्थानमा यातना (दण्डसजाय) दिन नपाइने कुरा किटान गरेको छ (धारा ३९)। यसै परिप्रेक्ष्यमा विद्यालयमा बालबालिकाबाट आउने गुनासामा ठूलो सङ्ख्यामा आउन सक्ने शारीरिक दण्डसजाय, तिनका असर तथा त्यसका विकल्पको खोजी गर्नका लागि यो सत्र तयार गरिएको हो। सत्रमा विशेषतः विद्यालयमा अनुशासनको अवधारणा तथा उपादेयता (अनुशासनको तथा दण्डसजायबीच भिन्नता), विद्यालयमा अनुशासनका नाममा दिइने दण्ड सजाय तथा तिनका असर, दण्ड सजायका वैकल्पिक उपाय र त्यसको प्रयोगका साथसाथै विद्यालय शान्ति क्षेत्रको अवधारणा एवम् विद्यालयमा बाल संरक्षणको मापदण्डबारे समेत छलफल गरिएको छ।

उद्देश्यहरू :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुराहरू गर्न सक्षम हुनेछन्-

- बालबालिकालाई दिइने शारीरिक तथा मानसिक सजायलाई कानूनले प्रतिबन्ध गरेको कुरा आत्मसात गरी त्यसबारेमा छलफल गर्न,
- बालबालिकालाई दिइने दण्डसजाय तथा यसका नकारात्मक प्रभावका बारेमा स्पष्ट भई विद्यालयमा दण्ड सजायका वैकल्पिक उपायको खोजी गरी प्रयोग गर्न,
- विद्यालय शान्तिक्षेत्रको अवधारणा बारेमा बुझी शान्तिपूर्ण वातावरण शिक्षण सिकाइको अभियान प्रवर्धन गर्न,
- बालसंरक्षण मापदण्डका बारेमा बुझी आफ्नो विद्यालयमा सो मापदण्ड बनाई लागु गर्नका लागि पहल गर्न।

सामग्री:

न्यूजप्रिन्ट पेपर, मेटाकार्ड, मार्कर, मास्किङ टेप, घटना अध्ययनका प्रतिहरू, 'मैले पाएको सजाय' तथा 'मैले दिएको सजाय' लेखिएका साना कागजका टुक्राहरू, चिटहरू राख्नका लागि सानो बाकस।

तयारी :

घटना-अध्ययन तथा तिनसँग जोडिएका छलफलका लागि प्रश्नहरूको तयारी।

सत्र सञ्चालन गर्ने प्रक्रिया

३० मिनेट

विद्यालयमा हिंसा हुन्छ ?

- विश्वभरि मासिक ३०% विद्यार्थीहरू हेपाइ (बुलिङ) मा परेको अनुभव छ । (PIRLS, 2012)
- १० मध्ये ६ विद्यार्थीले विद्यालयमा सुरक्षित महसुस गर्दैनन्, १० मध्ये ५ विद्यार्थीले साथी तथा शिक्षकबाट शारीरिक हिंसा महसुस गर्दछन् । ३०% विद्यालय तथा सरोकारवाले कुनै कारवाही गर्दैनन् ।

(बेसलाइन सर्वेक्षण २०१६ धनुषा, महोत्तरी)

- सबै सहभागीहरूलाई चिट भएको बाकसबाट एक/एकवटा चिट भिन्न लगाउनुहोस् । चिटमा 'आफूले पाएको सजाय' वा 'आफूले दिएको सजाय' लेखिएको हुने कुरा बताउनुहोस् ।

- अब आफूलाई परेको चिटको आधारमा आफूले शिक्षकको रूपमा विद्यार्थीलाई दिएको कुनै सजाय वा विद्यार्थी जीवनमा शिक्षकबाट पाएको कुनै सजायको अनुभव सुनाउनका लागि तयारी गर्न लगाउनुहोस् । त्यसका साथै देहायका प्रश्नको उत्तर सम्भन्न पनि भन्नुहोस् :

- सजाय दिनु/पाउनुको कारण के थियो होला जस्तो लाग्छ ?
- सजाय पाउँदा/दिँदा तपाईंलाई कस्तो अनुभव भएको थियो ?
- आजको दिनमा सो घटनाप्रति तपाईंको कस्तो प्रतिक्रिया रहेको छ ?
- के उक्त सजायको अन्य कुनै विकल्प थिएन होला ? छ भने, कस्तो विकल्प हुन सक्थ्यो ?
- अब सहभागीहरूलाई क्रमशः आफ्ना जीवनका त्यस्ता अनुभव तथा प्रश्नको उत्तर एक/एक गर्दै सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- सबैको अनुभव सुनिसकेपछि समूहमा शारीरिक तथा मानसिक दण्डसजायको लक्ष्य र परिणामको बारेमा छलफल अघि बढाउनुहोस् ।
- “शारीरिक वा मानसिक दण्ड सजायको लक्ष्य दण्डसजाय दिनेमा व्यक्तिको सोचमा मात्र सीमित हुन्छ । सो व्यक्तिको तत्कालीन रिस शान्त गर्नमा नै त्यो बढी केन्द्रित हुने भएकाले यसले सजाय पाउने व्यक्तिलाई सुधन्छ, र अनुशासनमा रहन्छ, भनी सोच्न सक्दैन ।” तसर्थ सजाय अनुशासनको पर्यायवाची होइन भन्ने निष्कर्षमा पुग्नुहोस् ।

- अब, शारीरिक दण्डसजायका असर, सजायको विकल्पसम्बन्धी कानून तथा सकारात्मक अनुशासनका बारेमा प्रस्तुतीकरण तथा छलफल गर्नुहोस् ।
- बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ मा व्यवस्था भएको बालसंरक्षण मापदण्डको बारेमा छलफल गर्नुहोस् ।

मूल्याङ्कन/ प्रतिबिम्बन

“यस सत्रमा हामीले के-के छलफल गर्छौं ?” भनी सहभागीसँग प्रश्न गर्दै यस सत्रका क्रियाकलापहरूको मूल्याङ्कन/ प्रतिबिम्बन गर्नुहोस् । त्यसका लागि देहायका प्रश्नहरू गर्न सकिन्छ :

- शारीरिक दण्डसजाय र अनुशासनमा के फरक छ ?
- शारीरिक दण्डसजायका के-कस्ता असरहरू हुन सक्दछन् ?
- आफूलाई शारीरिक दण्डसजाय नदिइकन पढाउने कस्तो शिक्षकको रूपमा देख्न चाहनुहुन्छ ? त्यसका लागि के-के गर्नुपर्ला ?
- बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ मा बालसंरक्षण मापदण्डबारे के व्यवस्था गरिएको छ ? सहभागीबाट जवाफ आएपछि यस सत्रमा गरिएका छलफलका विषय वा शीर्षकहरू पुनः एकपटक दोहोर्‍याई सत्रको अन्त्य गर्नुहोस् ।

यस सत्रका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू

- बालबालिका स्वभावैले जिद्दी, चञ्चले, जिज्ञासु, नयाँ प्रयोग गर्न खोज्ने हुन्छन् । उनीहरूले गर्ने यस्ता व्यवहार स्वभाविक हुन् ।
- बालबालिकामाथि गरिने कुटपिट, गालीगलौज, तर्साउने प्रयास र क्रियाकलापलाई दण्डसजाय भनिन्छ । विद्यालय, घर तथा अन्य क्षेत्रमा बालबालिकालाई अनुशासनमा ल्याउने वा अन्य वाहनमा विभिन्न खाले शारीरिक, मानसिक दण्ड तथा सजाय दिने गरेको पाइन्छ । यसले बालबालिकालाई अनुशासनमा ल्याउने भन्दा खराब असरहरू पारिरहेको हुन्छ । उनीहरूको आत्मबल र आत्मविश्वास नै डगमगाउने हुन्छ ।
- अनुशासन र दण्डसजाय फरक विषय हुन् । अनुशासनमा ल्याउनु भनेको गल्तीबोध गराउनु हो तर दण्डसजायले भने हिनताबोध गराउँछ । हिनताबोधले नकारात्मक भावना विकास गर्दछ । बालबालिकाबाट जानीनजानी भएका गल्तीलाई सकारात्मक बोली र व्यवहारद्वारा औँल्याई उनीहरूलाई आफ्नो गल्तीको बोधसमेत गराउन सक्नुपर्दछ ।
- बालबालिकालाई गल्तीबोध गराउने उद्देश्यले पिटेर, गाली गरेर, हिनताबोधको आभाष गराएर दिइने शारीरिक तथा मानसिक दण्डसजायले बालबालिकामाथि भय मात्रै उत्पन्न गर्न सक्दछ । त्यसबाट उनीहरूको व्यवहार सुधार्न सकिँदैन । यातना दिएर विद्यार्थीलाई गल्तीबोध गराउनु मुखता मात्र हो ।
- बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा ३७ ले कुनै पनि बालबालिकालाई यातना वा क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्ड दिनुहुँदैन भनेको छ । त्यस्तै बालबालिकासम्बन्धी ऐन २०७५ र विद्यालय शान्ति क्षेत्र कार्यान्वयन निर्देशिका, २०६८ पनि बालबालिकालाई शारीरिक वा मानसिक हिंसा र यातना, हेला, अमानवीय व्यवहार, दण्ड सजाय तथा दुर्व्यवहार गर्न नहुने उल्लेख छ ।

सत्र-५ का लागि अध्ययन-सामग्री

बालबालिकालाई विद्यालयमा दिइने दण्डसजाय एवम् बालसंरक्षणको मापदण्ड

बालबालिकालाई दिइने शारीरिक तथा मानसिक दण्डसजाय

नेपालको संविधान (२०७२) को मौलिक हकअन्तर्गत धारा ३९ मा बालबालिकाको हकको व्यवस्था गरिएको छ। सोही धाराको उपधारा ७ अनुसार कुनै पनि बालबालिकालाई घर, विद्यालय वा अन्य जुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन पाइने छैन। संविधानको यस प्रावधानले बालबालिकामाथि कुनै पनि स्थानमा तथा अवस्थामा हुने दण्डसजाय तथा यातनालाई कानूनबमोजिम दण्डनीय मानी र त्यस्तो कार्यबाट पीडित बालबालिकालाई पीडकबाट कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक प्रदान गरेको छ।

बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ७ को संरक्षणको अधिकारअन्तर्गत प्रत्येक बालबालिकालाई निजको बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरक्षक, शिक्षक तथा अन्य व्यक्तिबाट हुने हरेक किसिमका शारीरिक वा मानसिक हिंसा र यातना, हेला, अमानवीय व्यवहार, लैङ्गिक वा छुवाछुतजन्य दुर्व्यवहार र यौनजन्य दुर्व्यवहार र शोषणविरुद्ध संरक्षण प्राप्त गर्ने अधिकार छ। त्यस्तैगरी, दफा ६६(घ) अनुसार घर, विद्यालय वा जुनसुकै स्थानमा शारीरिक वा मानसिक दण्ड दिने वा अमर्यादित व्यवहार गर्ने कुरालाई बालबालिका विरुद्धको हिंसा मानी बालबालिका विरुद्ध कसूर गरेको मानिने कुरा उल्लेख गरिएको छ र कसैले सो कसूर गरेमा पचास हजार रूपैयासम्म जरिवाना र एक वर्षसम्म कैदको सजायको व्यवस्था गरिएको छ।

यसर्थ, बालबालिकामाथि हुने शारीरिक तथा मानसिक दण्डसजायलाई प्रतिबन्ध लगाउने देशको सूचीमा नेपाल ५४ औं स्थानमा पर्दछ (<https://endcorporalpunishment.org/reports-on-every-state-and-territory/Nepal>).

विद्यालयमा अनुशासनको अवधारणा तथा उपादेयता (अनुशासन तथा दण्डसजायबीचको भिन्नता)

अनुशासन विद्यार्थी जीवनको एकदमै महत्त्वपूर्ण पक्ष हो त्यसैले अभिभावक तथा शिक्षकवर्ग बालबालिकालाई अनुशासित बनाउन प्रयासरत रहन्छन्। बालबालिकालाई कुशल आचरण सिकाउने, अनुशासित बनाउने पहिलो ठाउँ घर हो र पहिलो शिक्षक भनेकै आमाबाबु हुन्। अनुशासनले नियम तथा आत्मसंयमतालाई बुझाउँछ, जसले हामीलाई मर्यादित र उचित व्यवहार गर्नका लागि प्रेरित गर्दछ। विद्यार्थीले आफ्नो शैक्षिक र अन्य लक्ष्य प्राप्तिका लागि अनुशासनको पालना गर्नु अत्यावश्यक हुन्छ।

बालबालिका संवेदनशील र निर्दोष हुन्छन् । उनीहरूलाई मार्गदर्शनबिना सही र गलतको फरक छुट्याउन गाह्रो पर्दछ । सही र गलतको मार्गदर्शन गर्ने काम अनुशासनले गर्दछ । विद्यालय क्षेत्रमा आफ्ना सहपाठीसँग कसरी बोल्नुपर्दछ, कस्ता व्यवहार गर्नुपर्दछ वा गर्नुहुँदैन, शिक्षकसँग र कक्षाकोठामा कस्तो ढङ्गले प्रस्तुत हुनुपर्दछ, के-कस्ता आनीबानी अपनाउनुपर्दछ भन्ने कुराको ज्ञान अनुशासनका सिद्धान्तले प्रदान गर्दछ ।

विद्यालय हाताभित्र, कक्षाकोठा, पुस्तकालय, क्यान्टिन, खेलमैदान, सभा (बिहानी/प्रार्थनासभा) र कार्यक्रमका छुट्टाछुट्टै नियम हुन्छन् । त्यहीअनुरूप विद्यार्थीहरूले व्यवहार अपनाउनुपर्दछ । शान्त, स्वच्छ र मर्यादित विद्यालय व्यवस्थापनका लागि विद्यार्थीहरूलाई बारम्बार अनुशासनका पाठ पढाइने गरिन्छ, तर अनुशासनका नाममा दण्डसजाय दिने परिपाटीले भने बालबालिकामा थप मनोसामाजिक समस्याहरू निम्त्याउन सक्ने देखिन्छ ।

विद्यालयमा अनुशासनको नाममा दिइने दण्डसजाय र तिनका असर

बालबालिकालाई सही बाटोमा डोच्याउने नाममा विद्यालयमा गरिने कुटपिट, गालीगलौज, तर्साउने प्रयास र क्रियाकलापलगायतका हानिकारक उपायले विद्यार्थीमाभ्र अझ बढी डर, त्रास उत्पन्न गरेर नकारात्मक असर पार्न सक्ने सम्भावना रहन्छ । विद्यार्थी जीवनमा नियम पालना गर्न जरुरी रहन्छ, तर नियम पालना गराउनका लागि आत्मबल र आत्मविश्वास नै डगमगाउने गरी दिइने सजाय कतिसम्मको उचित भन्ने अनुमान हामी सबैले गर्न सक्दछौं ।

बालबालिकाप्रति गरिने व्यवहारले उनीहरूको विकास, सिकाइ तथा वयस्क जीवनमा समेत प्रभाव पार्दछ । त्यसैले बालबालिकालाई डर, त्रास, बल अनि कर गरेर सिकाइएका कुराहरूले उनीहरूको संवेदनामा लामो समयसम्म नकारात्मक असरहरू पार्दछ । बालबालिकाले भनेबमोजिम काम पूरा नगर्दा दिइने दण्डसजायले उनीहरूको मनोविज्ञान र कार्यशीलतामा फरक पार्दछ । बालबालिकालाई गल्तीबोध गराउने उद्देश्यले पिटेर, गाली गरेर, हीनताबोधको आभाष गराएर दिइने शारीरिक तथा मानसिक दण्डसजायले बालबालिकामाथि भय मात्रै उत्पन्न गर्न सक्दछ । त्यसबाट उनीहरूको व्यवहार सुधार्न सकिँदैन । यातना दिएर विद्यार्थीलाई गल्तीबोध गराउनु मुखता मात्र हो ।^६

खासगरी, होच्याउने, अपमान गर्ने, साथीसँगका बीचमा हाँसोको पात्र बनाउने, तर्साउने, धम्क्याउने जस्ता व्यवहारले उनीहरूलाई मानसिक पीडा दिन्छ । शारीरिक रूपमा लागेको लट्ठीको चोटले उनीहरूको हातखुट्टा मात्रै नभएर मन पनि दुःखेको हुन्छ । यस्तो अपमानले बालबालिकामा मनोशारीरिक लक्षणसमेत देखा पर्न सक्दछ ।^७

मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा ५ ले “कसैलाई पनि यातना अथवा निर्दयी, अमानवीय तथा अपमानजनक व्यवहार अथवा दण्ड महसुस गराउन पाइने छैन” भन्ने व्यवस्था गरेको छ । यसैगरी बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा ३७ ले कुनै पनि बालबालिकालाई यातना वा क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्ड दिनुहुँदैन भनेको छ । यातना वा अरु क्रुर, अमानवीय वा घृणित व्यवहार वा यातना विरुद्धको महासन्धि, १९६९ को धारा १ ले यातनालाई यसरी परिभाषित गरेको छ-

६ खतिवडा, चन्द्रिका र महर्जन, निना., ‘बालबालिकामाथि हुने शारीरिक तथा मानसिक सजायका केही विकल्प’, बालसजायका विकल्प, एनएसीजी नेपाल, सिजप र शिक्षक मासिक, पुस २०७४, काठमाडौं, पृ २५

७ खतिवडा, चन्द्रिका र महर्जन, निना., ‘बालबालिकामाथि हुने शारीरिक तथा मानसिक सजायका केही विकल्प’, बालसजायका विकल्प, एनएसीजी नेपाल, सिजप र शिक्षक मासिक, पुस २०७४, काठमाडौं, पृ २४

यातना भन्नाले कुनै पनि कार्य, जसले कुनै पनि व्यक्तिबाट आफ्नो वा तेस्रो व्यक्तिका बारेमा सूचना वा सहमति पाउने उद्देश्यका साथ उसलाई शारीरिक वा मानसिक पीडा वा भोगाइ नियतपूर्वक दिइने कार्यलाई बुझाउँछ ।^८ यस परिप्रेक्ष्यमा हात वा अन्य कुनै सामग्री जस्तै- कोरा, लट्ठी, पेटी, जुत्ताको आदिको प्रयोग गरी गरिने पिटाइ (थप्पड लगाउने, पिट्ने) र पीडा दिने वा असहज बनाउने उद्देश्यले दिइने कुनै पनि सजायलाई शारीरिक वा मानसिक दण्डसजाय भनिन्छ । यसैगरी बालबालिकालाई लात्ती हान्ने, एकअर्कालाई पिट्न लगाउने, चिथोर्ने, चिमोर्त्ने, लामो समयसम्म उठ्न लगाउने, कपाल भुत्ल्याउने, दुवै शारीरिक र मानसिक यातनामा पर्दछन् ।^९

बाल्यकालमा भएका घटनाले बालबालिकाको भविष्यमा प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । जुन बालक वा बालिकाले माया, स्नेह पाएर हुर्केको हुन्छ वा जुन विद्यार्थीलाई सम्झाएर, बुझाएर, उदाहरण दिएर सकारात्मक तरिकाले पठनपाठन गराइन्छ, पछि गएर त्यस्ता बालबालिकाको सोच र व्यवहार दुवै सकारात्मक हुने गरेको पाइन्छ । माया पाएकाले नै पछि गएर माया बाँड्न जान्दछन् । बाल्यकालमा शारीरिक तथा मानसिक सजाय भोगेका विद्यार्थीहरू एकोहोरो हुने, सोचमा डुबिरहने, रिसाहा स्वभाव र प्रवृत्ति देखाउने, समूहमा घुलमिल हुन नचाहने खालका हुन्छन् । यस्ता बालबालिकाले कुनै पनि कुरामा उत्सुकता कमै देखाएका पाइन्छन् । अरु बालबालिकाको दाँजोमा उनीहरू सक्रिय पनि कमै हुने गरेको देखिन्छ । उनीहरू पठनपाठनमा मात्रै नभएर, साथीसंगी तथा घरपरिवारसँग अन्तर्सम्बन्ध बनाउन पनि पछाडि परेका देखिन्छन् ।

दण्डसजायका वैकल्पिक उपाय र त्यसको प्रयोग

बालबालिकालाई अनुशासनमा राख्नुको मुख्य उद्देश्य भनेको गल्तीबोध गराउनु हो, हीनताबोध होइन । तसर्थ हीनताबोध मात्रै महशुस गराउने शारीरिक तथा मानसिक दण्डसजाय कुनै पनि हालतमा बालबालिकालाई अनुशासनमा राख्ने उपाय होइन । त्यसैले, गल्तीबोध गराउने सकारात्मक उपायको पहिचान गरेर बालबालिकालाई अनुशासित बनाउने जिम्मेवारी अभिभावक र शिक्षकको हुन्छ । बालबालिकालाई सम्झाएर, बुझाएर, रोल मोडेलका उदाहरण दिएर, आचरण/व्यवहारमा परिवर्तन ल्याउने प्रयास गर्नुपर्दछ । बालबालिका स्वभावैले चञ्चले हुन्छन् । उनीहरू नयाँ-नयाँ कुरा जान्न र सुन्न रूचाउँछन् । यही क्रममा सानातिना गल्ती हुँदा शिक्षक तथा अभिभावकले उनीहरूलाई माफी दिन सक्नुपर्दछ, तर कसैलाई असर पार्ने खालका र जानीजानी भएका गल्तीलाई सकारात्मक बोली र व्यवहारद्वारा औँल्याई उनीहरूलाई आफ्नो गल्तीको बोधसमेत गराउन सक्नुपर्दछ ।

सबैभन्दा पहिले त बालबालिकासँग सम्बन्ध विकास गर्न जरुरी हुन्छ । बालबालिकालाई घरपरिवार, विद्यालयमा आफ्ना कुराहरू निर्धक्क भएर राख्नसक्ने वातावरण बनाउन प्रयास गरिनुपर्दछ । नियमित रूपमा बालबालिकासँग कुराकानी गर्दा पनि धेरै हदसम्म उनीहरूको सोच, आचरणमा परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ । यसैगरी उनीहरूमा पृष्ठपोषण संस्कारको विकास गर्न अत्यावश्यक हुन्छ ।^{१०}

बालबालिकाले आफ्ना कुरा राख्दा वयस्क, अभिभावक र विद्यालयस्तरमा शिक्षकवर्गले आवश्यकताअनुसार सुझाव र प्रतिक्रिया दिनुपर्दछ । पृष्ठपोषण दिने क्रममा पहिले सकारात्मक पक्षलाई प्राथमिकता दिँदै सुधारात्मक पक्षलाई क्रमश जोड दिनुपर्दछ । यसो गर्दा बालबालिकाले आफ्ना सबल पक्षहरूको आत्मबोध गर्न पाउँछन् र त्यहीअनुरूप आफ्ना सुधार गर्नुपर्ने कुरालाई कसरी वास्तविक रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउने भन्ने कुरा पनि सिक्न पाउँछन् । यसैगरी बालबालिकालाई सँगै राखेर उनीहरूको सकारात्मक पक्ष र

^८ बालसंरक्षणसम्बन्धी आधारभूत अवधारणा, पद्धति एवम् संरचनाहरू, भाग-१, पृ ३६.

^९ खतिवडा, चन्द्रिका र महर्जन, निना., 'बालबालिकामाथि हुने शारीरिक तथा मानसिक सजायका केही विकल्प', बालसजायका विकल्प, एनएसीजी नेपाल, सिजप र शिक्षक मासिक, पुस २०७४, काठमाडौं, पृ २४

^{१०} खतिवडा, चन्द्रिका र महर्जन, निना., 'बालबालिकामाथि हुने शारीरिक तथा मानसिक सजायका केही विकल्प', बालसजायका विकल्प, एनएसीजी नेपाल, सिजप र शिक्षक मासिक, पुस २०७४, काठमाडौं, पृ ३५

क्रियाकलापको प्रशंसा गर्नु एकदमै महत्त्वपूर्ण हुन्छ। वास्तविक प्रशंशाबाट बालबालिकाको आत्मविश्वास बढ्छ। बालबालिकाको प्रशंसा गर्दा उनीहरूमा वास्तविकता चित्रण (Realty Orientation) गर्ने सीपको विकास गर्न पनि सिकाउनुपर्दछ।^{११}

छात्रको तुलनामा छात्राले घरायसी कामकाजमा बढी संलग्न हुनुपर्ने हुन्छ। त्यसैले उनीहरूलाई कहिलेकाहीँ गृहकार्य वा विद्यालयमा दिइएका अन्य जिम्मेवारी पूरा गर्न गाह्रो पर्न सक्दछ। यस्ता कुरालाई पनि शिक्षकवर्गले ध्यान दिनुपर्दछ। बालबालिकालाई सन्दर्भ नै नबुझी हकार्ने, कराउने गर्नुभन्दा राम्ररी सोधपुछ गरेर मात्र समस्याको गहिराइमा पुग्न सकिन्छ। बालबालिकाले भुटो बोलेमा त्यसको कारण र अवस्थाबारे बुझ्नु जरुरी हुन्छ। भुटो बोलेको बेला दोषीका रूपमा उनलाई सजाय दिनुभन्दा भुटो बोल्नुको पछाडिका मनोसामाजिक कारणको विश्लेषण गर्नुपर्दछ। एउटा बुझ्नुपर्ने कुरा के छ भने, बालबालिकाले साँचो बोली आफूले गरेको गल्तीबोध गर्दा समेत वयस्कले उनीहरूलाई शारीरिक तथा मानसिक दण्डसजाय दिने हो भने उनीहरूले साँचो नै बोल्न पनि छाडिदिन सक्दछन्। तसर्थ हाम्रो कुनै पनि व्यवहारले उनीहरूले आफूले साँचो बोलेर गल्ती गरेँ भन्ने खालको प्रभाव उनीहरूको बालमष्तिष्कमा कदापि पर्न दिनुहुँदैन।

धेरैजसो अवस्थामा बालबालिकाले पीडादायी कुरालाई पन्छाउन वा आफू अरुको अघि नराम्रो भइन्छ कि भन्ने डरलाजले भुटो बोल्ने गर्दछन्। उपयुक्त अवस्थामा बालबालिकासँग विश्वास र सदभावको वातावरण बनाउनुपर्दछ र उनीहरूको गोपनीयताको ख्याल राख्दै समस्या समाधान गर्नतिर लाग्नुपर्दछ। बालबालिकाले गरेका गलत कार्यहरूलाई सुधारोन्मुख व्यवहारको आवश्यकता पर्दछ। कक्षामा ध्यान नदिएको र भैँभगडा गरेको भन्दै विद्यार्थीहरूलाई पिटपाट गर्ने चलन हुन्छ। यस्तो व्यवहारले उनीहरूले सो शिक्षकप्रति रिस र बदलाको भावना त राख्छन् नै, भन्नु उनीहरूमा पढाइप्रतिको लगाव समेत घट्दै जान सक्दछ। उनीहरूलाई विद्यालयमा आउन मन नलाग्ने, नआउनका लागि बहानाबाजी गर्ने, विद्यालयसँग सम्बन्धित कुनै पनि काम र जिम्मेवारी लिन नचाहने, विद्यालयबाट वा बाटैबाट भाग्ने हुँदै क्रमशः बीचैमा विद्यालय छोड्नेसम्मको स्थिति पैदा हुन्छ।

यस सन्दर्भमा शिक्षकले सबै विद्यार्थीमा एउटै खालको सिकने क्षमता हुँदैन भन्ने कुराको ख्याल राख्नुपर्दछ। ध्यान नदिएको खण्डमा रोचक तरिकाले नयाँनयाँ विधि अपनाई पढाउने तथा सिकाउने गर्नुपर्दछ। विद्यार्थीहरूको रूचि र उत्साह (Passion) लाई ध्यानमा राखेर सोहीअनुरूप पठनपाठन र कक्षाकोठाको कार्यविभाजन गर्दा विद्यार्थीहरूको कक्षाकोठा तथा शिक्षणसिकाइ प्रक्रियामा ध्यानाकर्षण गराउन सकिन्छ।^{१२} त्यस्तै, साथीहरूसँग छलफल गर्ने मौका दिने, एकअर्काका राम्रा कुरा भन्नु लगाउने अनि समूह-कार्यमा सबैलाई बराबरको नेतृत्व दिँदा पनि भैँभगडा, कक्षाको उपस्थितिमा हुने अनियमितता र अनावश्यक हल्लालाई नियन्त्रण गर्न सकिन्छ।

सामान तोडफोड, साथीसंगीलाई पिट्ने, एकअर्काको सामान जथाभावी फ्यालिदिने, लुकाउने, चोर्ने, एकअर्कासँग अपशब्द बोल्ने, विद्यार्थीहरूलाई विद्यालयले मात्रै नभएर आमाबाबु, दिदीबहिनी, दाजुभाइ तथा घरका अन्य सदस्यहरू पनि सक्रिय रही उनीहरूलाई सम्झाइबुझाइ गर्ने कार्यमा अग्रसर हुनुपर्दछ। अभिभावक र शिक्षकबीचको छलफलमा बालबालिकालाई पनि समावेश गराई सम्झाउने, गल्तीको माफी माग्न लगाउने र गल्ती सुधारन समेत पहल गर्न लगाउने (उदाहरणको लागि कसैले अरुको सामान चोर्ने काम गरेको छ भने सो सामान फिर्ता दिन लगाउने) गर्नुपर्दछ। माफी माग्दा सानो भइँदैन र गल्ती हरेकबाट हुने गर्दछ भन्ने कुराको अनुभूति सबै विद्यार्थीमा गराउनु जरुरी छ।^{१३}

११ खतिवडा, चन्द्रिका र महर्जन, निना., 'बालबालिकामाथि हुने शारीरिक तथा मानसिक सजायका केही विकल्प', बालसजायका विकल्प, एनएसीजी नेपाल, सिजप र शिक्षक मासिक, पुस २०७४, काठमाडौँ, पृ ३१

१२ खतिवडा, चन्द्रिका र महर्जन, निना., 'बालबालिकामाथि हुने शारीरिक तथा मानसिक सजायका केही विकल्प', बालसजायका विकल्प, एनएसीजी नेपाल, सिजप र शिक्षक मासिक, पुस २०७४, काठमाडौँ, पृ २७

१३ खतिवडा, चन्द्रिका र महर्जन, निना., 'बालबालिकामाथि हुने शारीरिक तथा मानसिक सजायका केही विकल्प', बालसजायका विकल्प, एनएसीजी नेपाल, सिजप र शिक्षक मासिक, पुस २०७४, काठमाडौँ, पृ २७

बालबालिकाबाट भएका गल्ती जानीजानी होस् वा भूलवश भएको होस्, यसको मूल जडमा पुगेमा मात्र समस्याको हल निकाल्न सहज हुन्छ। परिणाम मात्रै हेर्दा वा पूर्वधारणा राखी वा पूर्वाग्राही भइकन न्यायनिसाफ गर्दा निर्दोष विद्यार्थी पनि दोषी बन्न पुग्दछन्। त्यसैले विद्यार्थीसँग जोडिएका सानाभन्दा साना कुरालाई गहनताका साथ चिन्तन मनन गर्न अत्यावश्यक हुन्छ।^{१४}

घरमा भएका भेदभावका घटना वा भ्रगडाका कारणले पो बालबालिका रिसाहा र जिद्दी भएका हुन्, विद्यालयमा आफ्ना सहपाठी तथा अन्य विद्यार्थीले गरेका हेपाइपूर्ण व्यवहार (बुलिङ्ग)का कारणले भ्रगडालु भएका हुन्, यस्ता लुप्त रहेका कारणहरू पत्ता लगाउनु शिक्षकको दायित्व हो। अभिभावक र शिक्षक आफैँमा उदाहरण बन्न प्रयास गर्दा पनि बालबालिकाले राम्रा आचरण र व्यवहारको पाठ सिक्दछन्। विद्यालयलाई बालमैत्री बनाउन सर्वप्रथम त सकारात्मक धारणाको विकास गर्न सक्नुपर्दछ। प्रोत्साहन र प्रशंसाद्वारा विद्यार्थीहरूलाई उनीहरूले गर्ने वा गरेका कार्यको अपनत्व लिनसक्ने बनाउनुपर्दछ। उनीहरूलाई आफ्नो पढाइबाट विचलित हुन नदिन दैनिक समयतालिका बनाउन मद्दत गरिदिनुपर्दछ। गृहकार्यमा विविधता ल्याउन प्रयास गर्ने परिपाटीले पनि विद्यार्थीहरूमा उत्सुकताको विकास हुन जान्छ।^{१५} यी सबै खालका विकल्पहरूलाई व्यवहारमा लागु गर्दा शिक्षक तथा अभिभावकले बालबालिकालाई सुधार्ने होइन कि उनीहरूको आचरण र अवगुणलाई सुधार्नुपर्दछ भन्ने कुराको ख्याल राख्नु आवश्यक देखिन्छ।^{१६}

विद्यालय शान्तिक्षेत्रको अवधारणा

शिक्षा हरेक व्यक्तिको मौलिक अधिकार हो। त्यसैले हरेक बालबालिकाले कुनै पनि भेदभावबिना विद्यालयमा पढ्ने अवसर पाउनुपर्दछ। शिक्षा बालअधिकारको एक महत्त्वपूर्ण पाटो हो, यो सक्षम बनाउने अधिकार पनि हो। हरेक व्यक्तिले उसको जाति, भाषा, लिङ्ग, धर्म, राष्ट्रियता, जाति वा सामाजिक मूल, राजनीतिक आस्था, उमेर वा अपाङ्गताको बावजुद शिक्षाको अवसर प्राप्त गर्नुपर्दछ।

बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा २८ मा शिक्षाको अधिकारका सम्बन्धमा व्यवस्था भएको छ। उक्त प्रावधानअनुसार विद्यालयमा पढाइ वा अनुशासनको नियम लगाउँदा बालबालिकाको सम्मानमा ठेस पुऱ्याउनुहुँदैन। त्यस्तैगरी महासन्धिको धारा २९ ले हरेक बालबालिकाको व्यक्तित्व, प्रतिभा र क्षमताको पूर्ण विकास गर्न सघाउने, बालबालिकालाई मानवअधिकारको सम्मान गर्न र आफ्ना बाबुआमा वा अभिभावकको मानमर्यादा गर्न सिकाउने, तथा सबैको संस्कृतिको सम्मान गर्न, मानिसहरूबीच मित्रता बढाउन र वातावरण जोगाउन प्रोत्साहित गर्ने उद्देश्य शिक्षाको हुनुपर्ने कुरा बताएको छ। तसर्थ शिक्षाको मुख्य उद्देश्य भनेको बालबालिकाको सशक्तीकरण गर्नु नै हो। यसको लागि विद्यालय हातामा विद्यार्थीलाई सुरक्षित राखेर पठनपाठन गराउनुपर्दछ। शिक्षा प्रदान गर्ने प्रक्रियामा कुनैपनि संरक्षणका जोखिम आइपर्दा बालबालिकाको शैक्षिक अधिकारमा बाधा पुग्दछ। यसकारणले नै विद्यालयलाई शान्तिक्षेत्र घोषित गरिनु पर्ने आवश्यकता आएको हो।

विद्यार्थीलाई हरेक खाले आक्रमण, हडताल, द्वन्द्वबाट अलग राख्नु शैक्षिक संस्था, समाज र राज्यको जिम्मेवारी रहन्छ। देशमा लगातार हुने हडतालले शैक्षिक संस्थाहरू बन्द रहने कारणले प्रतिकूल असर पर्दछ। विद्यालयभित्र विद्यार्थीहरूले कुनै पनि सङ्कोच, डरबिना पढ्न पाउनुपर्दछ। नेपालमा विगतमा लामो समयसम्म भएको सशस्त्र द्वन्द्वले निम्त्याएको नकारात्मक सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक प्रभावको कारण विद्यालय क्षेत्रमा बालबालिकाको शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा असर परेको अवस्थालाई मध्यनजर गर्दै २०६८ सालमा

१४ खतिवडा, चन्द्रका र महर्जन, निना., 'बालबालिकामाथि हुने शारीरिक तथा मानसिक सजायका केही विकल्प', बालसजायका विकल्प, एनएसीजी नेपाल, सिजप र शिक्षक मासिक, पुस २०७४, काठमाडौं, पृ २०

१५ के.सी., विक्रम., 'अभिभावक आफैँ उदाहरण बन्ने', बालसजायका विकल्प, एनएसीजी नेपाल, सिजप र शिक्षक मासिक, पुस २०७४, काठमाडौं, पृ ११७

१६ रिसाल, डा. अजय., 'सुधार्ने बालबालिका होइन, तिनको आचरण हो', बालसजायका विकल्प, एनएसीजी नेपाल, सिजप र शिक्षक मासिक, पुस २०७४, काठमाडौं, पृ ७१.

विद्यालयलाई शान्तिक्षेत्र घोषित गर्ने निर्णय गरियो । सोहीअनुसार विद्यालय हाता र यसको वरिपरि सशस्त्र गतिविधि, सशस्त्र समूहको उपस्थिति वा कुनै पनि सशस्त्र गतिविधिका लागि विद्यालयको प्रयोग हुन नमिल्ने कुरा विद्यालय शान्तिक्षेत्र राष्ट्रिय ढाँचा र कार्यान्वयन निर्देशिका, २०६८ ले सुरक्षित गर्दछ । सो निर्देशिकाको बुँदा नं. ६.१ ले सबै तह (प्रारम्भिक बालविकास, आधारभूत र माध्यमिक समेत) तथा प्रकार (सामुदायिक, संस्थागत र बाल विकास केन्द्रसमेत)का विद्यालय सुरक्षित, हिंसारहित तथा भेदभावरहित रूपमा सञ्चालन हुनुपर्ने व्यवस्थालाई पनि उक्त निर्देशिकाले सुनिश्चित गरेको छ । विद्यालय बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास गर्ने ठाउँ हो । त्यहाँको वातावरणले बालबालिकाको भविष्य निर्धारण गर्दछ । त्यसैले बालबालिकाको हित र विकासका लागि विद्यालयको वातावरण शान्त, सुरक्षित र रमाइलो हुनु अपरिहार्य रहन्छ ।

नकारात्मक अनुशासन	सकारात्मक अनुशासन
<ul style="list-style-type: none"> • बालबालिका माटाको डल्ला जस्ता हुन् जसलाई पिटीपिटी माटोको भाँडा बनाए जस्तै नियन्त्रित वातावरणमा असल व्यवहार तथा शिक्षा आर्जन गराउन सकिन्छ भन्ने विश्वास गरिन्छ । • Domestication नियन्त्रण लक्षित, नियन्त्रित नागरिक तयार हुने । • खराब व्यवहारमा केन्द्रित । • खराब व्यवहारमा लगत्तैपछि दण्डसजाय । Suppressive/Repressive socialization • सिकेका कुरालाई भन्दा अब के सिक्नुपर्छ भन्ने कुरामा जोड । • दण्ड वा डरले व्यवहार नियन्त्रण गर्दछ, भन्ने मान्यतामा आधारित । • नियन्त्रण डर, त्रास, देखाउने, गालीगलौज शारीरिक सजायको माध्यम अपनाइन्छ । • स्वीकार नगरिएका व्यवहार वा क्रियाकलापमा नियन्त्रण गर्नुलगायत जबर्जस्ती काम लगाउनु उद्देश्य हुन्छ । • परनिर्भर, जिम्मेवारीको बोध नगर्ने व्यवहारको विकास हुन्छ । • मनोवैज्ञानिक समस्या निम्त्याउँछ । • असल व्यवहारमा समेत सबल दिन कञ्जुस्याइँ गरिन्छ वा त्यसको असर ऊ तथा अरुलाई के असर पर्छ भन्ने कुरा ख्याल दिँदैन । • बालमनोविज्ञान भन्दा परम्परागत मान्यतामा आधारित । 	<ul style="list-style-type: none"> • बालबालिका राम्रो व्यवहार तथा शिक्षा आर्जन गर्न स्वयम् सक्षम छन्, अन्तर्निहित क्षमता छ भन्ने कुराको मान्यता राख्दछ । नियन्त्रित हैन स्वतन्त्र वातावरणबाट राम्रो नतिजा प्राप्त गर्न सकिन्छ । • स्वतन्त्रता Liberation केन्द्रित, स्वतन्त्र व्यक्ति नागरिक तयार गर्ने । • असल व्यवहारमा केन्द्रित । • असल व्यवहारको लगत्तैपछि सकारात्मक पुनरावलोकन । Permissive socialization • प्रगतिलाई देखाउँदै लक्ष्य निर्धारण गरिन्छ । • सकारात्मक व्यवहार सकारात्मक पुनरावलोकन पछि पुनः गर्न बढी हौसिन्छ र भन्ने सिद्धान्तमा आधारित । • लक्ष्य मोह, हौसला, स्याबासी, पुरस्कार, आवश्यकता पूर्ति, नियमित अभ्यासजस्ता विधि अपनाउने । • असल व्यवहारजन्य नागरिक बनाउने उद्देश्य राख्दछ । • स्वावलम्बन विकास गर्दछ, अग्रसरता, जिम्मेवारी, व्यक्तित्व तयार हुन्छ । • खराब व्यवहारमा समेत सकारात्मक रूपमा व्यवहार गरी त्यसबाट हुने कुराको सचेत गरिन्छ, र दण्ड दिनै परेपनि हीनताबोध नहुने किसिमले सिर्जनात्मक कार्य गर्न लगाइन्छ । • बालमनोविज्ञानमा आधारित

विद्यालयमा दिने सजायको वैकल्पिक उपाय

नमुना व्यक्तित्व बन्नुहोस् ।

बालबालिकाले राम्रो नराम्रो व्यवहार आमा, बाबु, अभिभावक, परिवार, शिक्षक, समाज तथा साथीहरूबाट सिक्दछन् । तसर्थ सर्वप्रथम उनलाई प्रभाव पार्ने समाज तथा व्यक्तिहरूले नै नमुना व्यक्तित्व (Role model) को रूपमा सकारात्मक व्यवहार देखाउनुपर्दछ ताकि उनीहरूले सकारात्मक कुराहरू ग्रहण गर्न सकून् ।

बालबालिकासँग सकारात्मक तथा सभ्य भाषामा कुराकानी गर्नुहोस् ।

बालबालिकाको बानी व्यहोराका बारेमा कुराकानी गर्दा सकारात्मक तथा सभ्य भाषाको प्रयोग गर्नुहोस् । आवश्यक परेमा 'मलाई माफ गर, मैले बिराएँ, वा म यसो गरौं' जस्ता लवजहरू प्रयोग गर्नुहोस् । आफ्ना छोराछोरीको लागि बोली, व्यवहार तथा काममा तपाईं आफैँ नमुना व्यक्ति बन्ने प्रयास गर्नुहोस् । विद्यालयको सन्दर्भमा शिक्षकले नमुना व्यक्तित्व बन्नुहोस् ।

बालबालिकालाई भविष्यको लक्ष्य बनाउन र त्यसमा प्रयत्न गर्न उत्प्रेरित गर्नुहोस् ।

बालबालिकालाई भोलि आफू के बन्ने भन्नेबारे लक्ष्य निर्धारण गराउनुहोस् र लक्ष्यमा पुग्न आज के गर्नुपर्दछ ? बालबालिकासँगै बसेर राम्रा बानी व्यहोराका बारे छलफल गर्नुहोस् र सो सम्बन्धमा नियमहरू बनाएर आपसमा सहमत हुनुहोस् । नियम सकारात्मक रूपमा लेख्नुहोस् । तर त्यस्ता नियमहरू सङ्ख्यामा थोरै हुनुपर्दछ, तर्कसङ्गत र बालक वा बालिकाको उमेर अनि उनको शारीरिक र मानसिक (विकास) क्षमताअनुरूपको हुनुपर्दछ ।

कुनै नियमबारे जबर्जस्ती मान्न बाध्य पार्ने होइन कि तिनलाई आत्मसात गर्न सघाउनुहोस् ।

बालक वा बालिकासँग कुनै नियम जबर्जस्ती मान्न बाध्य नपार्नुहोस् । यदि नियमहरूको पालना नभएमा वा नगरिएमा उनलाई (सहमत भएका) ती नियमका बारेमा सम्झाउनुहोस् । त्यसैगरी नियम पालना नगर्दा हुने परिणामका बारेमा पनि उसलाई सम्झाउनुहोस् । तपाईंले कुनै कुराभन्दा वा अच्चाउँदा सामान्य आवाजमा बोल्नुहोस् र त्यसो गर्दा बढीमा २ पटकसम्म मात्र दोहोर्याएर भन्नुहोस् ।

बालबालिकालाई सजाय दिनभन्दा उनीहरूलाई सिकाउन पहल गर्नुहोस् ।

अनुशासन तथा पढाइका लागि सजायको लक्ष्य बालबालिकालाई राम्रो अर्थात् स्वीकार्य व्यवहार सिकाउनु तथा सिकाइमा प्रगति गराउनु हो तर सजायले यसको ठीक विपरीत कार्य गर्दछ । बरु यसले त उनीहरूलाई गलत रूपमा त्यसो गर्नु उनीहरूको अधिकार हो भन्ने कुरा सिकाउँछ । पिट्नु अर्थात् पिटाइ खानु भनेको समस्याको निकास हो र पिटाइ खान हिम्मत गरेमा जे भएपनि हुन्छ भन्ने भावना विकास गराउँछ ।

बालबालिकाका उमेरजन्य बानी, व्यवहार तथा मन्द सिकाइ वा त्रुटिहरूलाई अज्ञानमा भएको कार्यको रूपमा लिई मानवीय गल्ती (Human Error) को रूपमा बुझ्ने वा बुझाउने गर्नुहोस् र बालबालिकालाई फेरि यस्तो हुँदैन भन्ने पार्नुहोस् । त्यसो भएमा राम्रो बानी व्यहोरा सिकाउने उपायहरूको खोजी गर्न तपाईंलाई सजिलो हुन्छ । "केही छैन, अर्को पटक योभन्दा राम्रो गरौला ।"

प्रोत्साहन तथा हौसला दिनुहोस् ।

प्रोत्साहन तथा हौसलाले बालबालिकालाई राम्रो व्यवहार गर्न, नयाँ कराहरू सिक्न उत्साहित गर्दछ । तसर्थ कुनै पनि बालबालिकाले (प्रगति नगरेका, भनेको नमान्ने भनिएका) राम्रो बानी व्यहोरा देखाएको, राम्रो काम गरेको वा प्रयास गरेको अवसरहरू खोज्नुहोस् र त्यसबेला उसको खुलेर प्रशंसा गर्नुहोस्, स्याबासी दिनुहोस् र फेरि पनि यस्ता कार्य गर्न प्रोत्साहन दिनुहोस् ।

नराम्रो बानी व्यहोरालाई त्यसबाट (अल्प र दीर्घकालमा) निस्कने परिणामसँग गाँसेर बालक वा बालिकालाई बताउनुहोस् ।

यदि कुनै बालक वा बालिकाले कसैको भावनामा चोट पुऱ्याउँछन् भने उनले उक्त व्यक्तिसँग माफ माग्नुपर्दछ, आफ्नो कामका बारे पश्चाताप गर्नुपर्दछ । यदि कुनै बालक वा बालिकाले सरसामान छरपस्ट पार्दछन् भने उनले त्यसलाई उचित ठाउँमा राख्नुपर्दछ वा त्यो ठाउँ सफा गर्नुपर्दछ । नराम्रा बानी व्यहोराका परिणामहरूका बारेमा बालबालिकालाई विवेकसम्मत रूपमा र उसले स्पष्ट रूपमा बुझ्नेगरी देखाइदिनुहोस् ।

धेरै बानी व्यहोरा बदल्नुपर्ने भएमा सबैलाई एकैचोटी बदल्न नखोजी क्रमशः एक/एक गर्दै बदल्ने प्रयास गर्नुहोस् । बालक वा बालिकाको धेरै बानी व्यहोराकाबारे तपाईं चिन्तित हुनुहुन्छ भने ती सबैलाई एकैचोटी बदल्ने प्रयासभन्दा क्रमशः एक बानी व्यहोरालाई बदल्ने प्रयास गर्नुहोस् । बालक वा बालिका खराब हुँदैनन्, उनको कुनै व्यवहार अस्वीकार्य हो भन्ने बुझ्नुपर्छ । तसर्थ सो बालक वा बालिकालाई किन उसको खास बानी व्यहोरा समस्या भएको हो विस्तृत रूपमा व्याख्या गरिदिनुहोस् । नराम्रो व्यवहारबाट हुने परिणामका बारेमा जानकारी गराउनुहोस् र बालक वा बालिकाले कुनै राम्रो बानी व्यहोरा देखाएमा त्यसको खुलेर प्रशंसा गर्नुहोस् ।

साना शिशुहरूले तपाईंलाई मन नपर्ने वा नचाहेको किसिमका व्यवहारहरू प्रदर्शन गरेमा उनको ध्यान त्यसबाट हटाउने वा त्यस अवस्थाबाट उनलाई पर हटाउने काम गर्नुहोस् ।

साथै, त्यस कार्यलाई अन्य कार्यमा रूपान्तरण पनि गर्न सकिन्छ । तर साना शिशुहरूले ठीक वा बेठीक छुट्याउन नसक्ने हुनाले उनीहरूलाई पिट्ने वा भाङ्गलभुङ्गल पार्ने गर्नुहुँदैन ।

सबै बालबालिका समान क्षमताका हुँदैनन्, समान रुचिका हुँदैनन्, सिकाइका तरिका समान हुँदैन, त्यसलाई व्यक्तिगत भिन्नता Individual differences भन्दछौं ।

तसर्थ कुनै बालबालिकाले सिकेका छैनन् वा गलत सिकेका रहेछन् भने कहीं गल्ती हामी बाटै भयो कि भनेर हामीले आफैँलाई पनि हेरौं । यस्तो अवस्थामा, यदि विद्यार्थीले सिकेका रहेनछन् भने शिक्षकले सिकाएका छैनन्, परीक्षामा शिक्षक फेल हुन्छन् विद्यार्थी हैन भन्ने सिद्धान्तलाई पनि आत्मसात गर्नुपर्ने हुन्छ ।

बालबालिका सिकाउने क्रममा सिकाइलाई प्रभाव पार्ने धेरै तत्वहरूलाई मध्यनजर राख्न सकिन्छ तथा आफूले लागु गरेको प्रक्रिया, विधि, समयमा कहाँनेर त्रुटि भएको छ भनेर केलाउन सकिन्छ ।

विभिन्न सिकाई मनोविज्ञानअनुसार सक्रिय सहभागिताका साथ स्तरअनुसार सिकाइ, खेल विधि, घटना अध्यायन विधि, नाटक, निरीक्षण विधि, शिक्षण सामग्रीको सबै ज्ञानेन्द्रियहरूको stimulate हुने गरी प्रचुर मात्रामा शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गरी easy to complex, whole to part, general to specific, practical to theory, समूह विधि, peer learning, each one teach one, निरन्तर अनुगमनजस्ता भिन्न भिन्न विधि लागु गर्नुहोस् ।

बालबालिकाले आफ्ना कुरा राख्दा वयस्क, अभिभावक र विद्यालयस्तरमा शिक्षकवर्गले आवश्यकता अनुसार सुझाव र प्रतिक्रिया दिनुपर्दछ ।

पृष्ठपोषण दिने क्रममा पहिले सकारात्मक पक्षलाई प्राथमिकता दिँदै सुधारात्मक पक्षलाई क्रमशः जोड दिनुपर्दछ । यसो गर्दा बालबालिकाले आफ्ना सबल पक्षहरूको आत्मबोध गर्न पाउँछन् र त्यहीअनुरूप आफ्ना सुधार गर्नुपर्ने कुरालाई कसरी वास्तविक रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउने भन्ने कुरा पनि सिक्न पाउँछन् ।

बालबालिकाहरू स्वभावैले जिद्दी, चञ्चले, जिज्ञासु, नयाँ प्रयोग गर्न खोज्ने हुन्छन् । उनीहरूले गर्ने यस्ता व्यवहार स्वभाविक हुन् । उनीहरूलाई मार्गदर्शनबिना सही र गलतको फरक छुट्याउन गाह्रो पर्दछ । सही र गलतको मार्गदर्शन गर्ने काम अनुशासनले गर्दछ । विद्यालय क्षेत्रमा आफ्ना सहपाठीसँग कसरी बोल्नुपर्दछ, कस्ता व्यवहार गर्नुपर्दछ वा गर्नुहुँदैन, शिक्षकसँग र कक्षाकोठामा कस्तो ढङ्गले प्रस्तुत हुनुपर्दछ, के-कस्ता आनीबानी अपनाउनुपर्दछ भन्ने कुराको ज्ञान अनुशासनका सिद्धान्तले प्रदान गर्दछ ।

विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइ संयन्त्र

तालिम पुस्तिका

२

दोस्रो दिन

गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको
व्यवस्थापन

(तयारी र कार्यान्वयन)

सत्र-६

बालबालिकाको शिक्षाको अधिकार

समय:

१ घण्टा १५ मिनेट

सत्रको परिचय :

शिक्षाको अधिकार बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासका लागि एकदमै महत्त्वपूर्ण अधिकार हो। नेपालको संविधानले शिक्षाको हकलाई मौलिक हकका रूपमा स्थापित गरेको छ। प्रत्येक बालबालिकालाई आधारभूत शिक्षासम्म अनिवार्य तथा निःशुल्क एवम् माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक छ। सो हकलाई कार्यान्वयन गर्न अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ लागु गरिएको छ। यसै सन्दर्भमा सो ऐनका मुख्य-मुख्य प्रावधानका बारेमा छलफल तथा अन्तर्क्रिया गरी सहभागीहरूको बुझाइको स्तर बढाउन यो सत्रको योजना बनाइएको हो।

उद्देश्यहरू :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुराहरू गर्न सक्षम हुनेछन्-

- बालबालिकाको शिक्षाको अधिकारका बारेमा कानुनी स्पष्टता हासिल गरी अरुलाई बताउन,
- नेपालको संविधान, बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि तथा अन्य राष्ट्रिय कानूनमा भएका शिक्षाका अधिकारसम्बन्धी व्यवस्थाबारेमा अरुलाई बताउन,
- अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ बारेमा छलफल चलाई त्यसका मुख्य प्रावधानहरूबारे छलफल तथा अन्तर्क्रिया गर्न।

सामग्री:

एलसिडी प्रोजेक्टर, ल्यापटप, पावरप्वाइन्ट प्रस्तुति, न्यूजप्रिन्ट पेपर, मार्कर, विभिन्न रङका मेटाकार्ड, गम, मास्किङ टेप आदि।

तयारी :

- सम्भव भएमा सहभागीको ज्ञानको स्तर र बालअधिकारबारे उहाँहरूमा भएको अग्रिम बुझाइलाई पूर्व अवलोकन गर्नुहोस् र आवश्यकताअनुसार अध्ययन-सामग्री पढी थप जानकारी सङ्ग्रह गर्नुहोस्।
- बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ मा भएका मुख्य-मुख्य व्यवस्थालाई छुट्टाछुट्टै मेटाकार्डमा उतार्नुहोस्।
- बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ का मुख्य प्रावधानहरूको पावरप्वाइन्ट प्रस्तुति तयार गरेर राख्नुहोस्।

क्रियाकलाप १: बालबालिकाको शिक्षाको अधिकार

१ घण्टा
१५ मिनेट

- बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ मा रहेका बालबालिकाको शिक्षाको अधिकारका बारेमा बताउनुहोस् ।
- नेपालको संविधानमा मौलिक हकका रूपमा शिक्षाको हकका प्रावधानबारे बताउनुहोस् ।
- सोही हकको कार्यान्वयनका लागि लागु भएको अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ का मुख्य-मुख्य व्यवस्थाहरू समेटिएको पावरप्व्वाइन्ट प्रस्तुति गर्नुहोस् ।
- सहभागीबाट आएका प्रश्न तथा जिज्ञासाका बारेमा छलफल गर्नुहोस् र सत्रको समापनतिर लाग्नुहोस् ।

मूल्याङ्कन / प्रतिबिम्बन

“यस सत्रमा हामीले के-के छलफल गर्‍यौं ?” भनी सहभागीसँग प्रश्न गर्दै यस सत्रका क्रियाकलापको मूल्याङ्कन / प्रतिबिम्बन गर्नुहोस् । त्यसका लागि देहायका प्रश्नहरू गर्न सकिन्छ :

- बालबालिकाका के-कस्ता शिक्षाका अधिकार रहेका छन् ?
- अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ मा समेटिएका कुनै तीन प्रावधानहरू के के छन् ?

सहभागीबाट जवाफ आएपछि यस सत्रमा गरिएका छलफलका विषय वा शीर्षकहरू पुनः एकपटक दोहोर्‍याएर सत्रको अन्त्य गर्नुहोस् ।

यस सत्रका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू

- बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९को धारा २८मा शिक्षाको अधिकारको व्यवस्था गरिएको छ। बालबालिकाका सबै अधिकारको प्रत्याभूतिका लागि शिक्षा एक प्रमुख अधिकार हो।
- नेपालको संविधान (२०७२) मा हरेक नागरिकको आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक, आधारभूत तह अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्म निःशुल्क शिक्षा पाउने हकलाई मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरिएको छ।
- त्यस्तै संविधानमै अपाङ्गता भएका, दृष्टिविहीन, महिला, बालबालिका, दलितको, आर्थिक रूपले विपन्न तथा लोपोन्मुख समुदाय वा बालबालिकाको हकका रूपमा शिक्षालाई व्यवस्था गरिएको छ।
- अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन २०७५ को व्यवस्थाअनुसार :
- प्रत्येक स्थानीय तहले पाँच वर्ष पूरा भई बाह्र वर्ष उमेर पूरा नभएको प्रत्येक बालबालिकालाई आधारभूत तहसम्म अनिवार्य शिक्षा प्रदान गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्नेछ।
- प्रत्येक बालबालिकालाई निजको अभिभावकको बासस्थानबाट पायक पर्ने विद्यालयबाट आधारभूत तह वा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ।
- आधारभूत तहको शिक्षा प्राप्त गरिरहेको कुनै बालबालिकाको अनुशासन, आचरण, पठनपाठनलगायतका विषयमा कुनै सुधार गर्नुपर्ने भएमा सम्बन्धित विद्यालयका प्रधानाध्यापकले सम्बन्धित अभिभावकसँग छलफल वा परामर्श गरी त्यस्तो बालबालिकाले आधारभूत तहसम्मको शिक्षा प्राप्त गर्ने वातावरण सिर्जना गर्न आवश्यक उपाय अवलम्बन गर्नुपर्नेछ।
- कुनै विद्यालयमा भर्ना भई आधारभूत तहको शिक्षा लिइरहेको कुनै पनि बालबालिकालाई विद्यालयबाट निष्काशन गर्न सकिने छैन।

सत्र-६ का लागि अध्ययन-सामग्री

बालबालिकाको शिक्षाको अधिकार

नेपालको संविधान (२०७२)मा शिक्षासम्बन्धी मौलिक हकमा भएको व्यवस्था

- आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक
- आधारभूत तह अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्म निःशुल्क शिक्षा पाउने हक
- अपाङ्गता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई कानूनबमोजिम निःशुल्क उच्च शिक्षा पाउने हक
- दृष्टिविहीन नागरिकलाई ब्रेललिपि तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई साङ्केतिक भाषामा शिक्षा पाउने हक
- मातृभाषामा शिक्षा पाउने हक आदि ।

नेपालको संविधानमा मौलिक हकसम्बन्धी अन्य व्यवस्था

- महिलाको हक : महिलालाई शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षामा सकारात्मक विभेद
- बालबालिकाको हक : शिक्षा, स्वास्थ्य, पालनपोषण, उचित स्याहार, खेलकुद, मनोरञ्जन तथा व्यक्तित्व विकास
- दलितको हक : प्राथमिकदेखि उच्च शिक्षासम्म छात्रवृत्तिसहित निःशुल्क साथै प्राविधिक र व्यावसायिक उच्च शिक्षामा दलितको विशेष व्यवस्था
- सामाजिक न्यायको हक : आर्थिक रूपले विपन्न तथा लोपोन्मुखलाई शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास, रोजगारी, खाद्यान्न र सामाजिक सुरक्षाको हक ।

अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन, २०७५

अनिवार्य शिक्षा प्रदान गर्नु पर्ने : प्रत्येक स्थानीय तहले पाँच वर्ष पूरा भई बाह्र वर्ष उमेर पूरा नभएको प्रत्येक बालबालिकालाई आधारभूत तहसम्म अनिवार्य शिक्षा प्रदान गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्नेछ । पाँच वर्षको उमेर पूरा हुनु अघि कम्तीमा एक वर्षको प्रारम्भिक बालशिक्षा प्रदान गर्नुपर्नेछ ।

बालबालिका भर्ना गराउनु पर्ने : आधारभूत तहमा प्रत्येक बालबालिकालाई निजको उमेरअनुसारको कक्षामा निजलाई पायक पर्ने विद्यालयमा सम्बन्धित अभिभावकले भर्ना गराउनुपर्नेछ ।

विद्यालयमा भर्ना भएको बालबालिकाले आधारभूत तहसम्मको शिक्षा पूरा नगरी निजलाई पठनपाठनबाट वञ्चित गर्ने उद्देश्यले अभिभावकले विद्यालयबाट छुटाउनु वा विद्यालय जानबाट रोक लगाउनुहुँदैन ।

विद्यालय जाने उमेरका बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना नगराउने वा भर्ना भएपछि पनि आधारभूत तहसम्मको शिक्षा पूरा नगरी बालबालिकालाई विद्यालयबाट छुटाउने अभिभावकलाई स्थानीय तहबाट प्रदान गरिने सुविधा प्राप्त गर्न वञ्चित गर्न सकिनेछ ।

प्रत्येक बालबालिकालाई निजको अभिभावकको बासस्थानबाट पायक पर्ने विद्यालयबाट आधारभूत तह वा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ ।

कुनै विद्यालयमा भर्ना भई आधारभूत तहको शिक्षा लिइरहेको कुनै पनि बालबालिकालाई विद्यालयबाट निष्काशन गर्न सकिने छैन ।

विद्यालय भर्ना भएको बालबालिकाले कुनै अनुशासनहीन काम गरेको वा खराब आचरण भएको कारणले निजलाई आधारभूत शिक्षा प्राप्त गर्न वा परीक्षा दिन रोक लगाउन वा बञ्चित गर्न सकिने छैन । त्यस्ता बालबालिकालाई विद्यालयले परामर्श सेवाको सुविधा उपलब्ध गराउनुपर्नेछ ।

आधारभूत तहको शिक्षा प्राप्त गरिरहेको कुनै बालबालिकाको अनुशासन, आचरण, पठनपाठनलगायतका विषयमा कुनै सुधार गर्नुपर्ने भएमा सम्बन्धित विद्यालयका प्रधानाध्यापकले सम्बन्धित अभिभावकसँग छलफल वा परामर्श गरी त्यस्तो बालबालिकाले आधारभूत तहसम्मको शिक्षा प्राप्त गर्ने वातावरण सिर्जना गर्न आवश्यक उपाय अवलम्बन गर्नुपर्नेछ ।

पाँचवर्ष पूरा भई बाह्रवर्ष उमेर पूरा नगरेको कुनै बालबालिका कुनै कारणले विद्यालयमा भर्ना हुन नसकी आधारभूत तहसम्मको अध्ययन पूरा नगरेको वा आधारभूत तहको शिक्षा पूरा नगरी विद्यालय छोडेको भएमा निजको उमेर वा स्तरानुरूप विद्यालयले निजलाई पुनः भर्ना गर्नुपर्नेछ । कक्षाका अन्य बालबालिकाको समानस्तरमा पुऱ्याउन आवश्यक भएमा सम्बन्धित विद्यालयले वैकल्पिक उपायको व्यवस्था गर्नुपर्नेछ ।

पायक पर्ने विद्यालय उपलब्ध नभएको कारणले विद्यालयमा भर्ना भई पूरा समय अध्ययन गरी आधारभूत तहको शिक्षा प्राप्त गर्न नसक्ने बालबालिकालाई त्यस्तो तहसम्मको वैकल्पिक शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ ।

परम्परादेखि चलि आएका शिक्षासम्बन्धी मूल्य, मान्यता, संस्कृति, रीतिरिवाज र अभ्यासको संरक्षण र जगेर्ना गर्न र त्यसलाई समय सापेक्ष परिमार्जन गरी निरन्तरता दिन गुरुकुल, गुम्बा वा मदरसाजस्ता संस्था सञ्चालन गरी बालबालिकालाई शिक्षा प्रदान गर्न सकिनेछ ।

कुनै स्थानीय तहको भौगोलिक क्षेत्रभित्र अभिभावक पहिचान नभएका वा पत्ता नलागेका बालबालिका भएमा त्यस्ता बालबालिकाको आधारभूत तहसम्मको शिक्षा उपलब्ध गराउने, पठनपाठन तथा त्यससँग सम्बन्धित अन्य कुराको व्यवस्था गर्ने जिम्मेवारी सम्बन्धित स्थानीय तहको हुनेछ ।

प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत तह र माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ ।

नेपाल सरकारले आधारभूत तह वा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा प्राप्त गर्ने प्रत्येक सार्वजनिक विद्यालयका बालबालिकालाई पाठ्यपुस्तकबापतको रकम तोकिएबमोजिम स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउनेछ ।

स्थानीय तहले आधारभूत तहसम्मको शिक्षा प्राप्त गर्न सार्वजनिक विद्यालयमा भर्ना भएका आर्थिक रूपमा विपन्न बालबालिकालाई आवश्यक पर्ने कापी, कलमलगायतका शैक्षिक सामग्री प्रदान गर्न सक्ने छ ।

मानव विकास सूचकाङ्कको दृष्टिकोणले तोकिएको सूचकाङ्कभन्दा पछाडि परेका क्षेत्रका तोकिएका समुदायका वा आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकको परिवारका बालबालिकालाई सम्बन्धित स्थानीय तहले आधारभूत तहसम्मको शिक्षा प्राप्त गर्न तोकिएबमोजिम मासिक छात्रवृत्ति प्रदान गर्न सक्नेछ ।

स्थानीय तहले प्रत्येक सार्वजनिक विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीलाई सरकारी स्वामित्वको स्वास्थ्य संस्थामार्फत् तोकिएबमोजिमको निःशुल्क प्राथमिक स्वास्थ्य उपचारको व्यवस्था उपलब्ध गराउनुपर्नेछ ।

निजी लगानीका विद्यालयमा तोकिएबमोजिमको निःशुल्क प्राथमिक स्वास्थ्य उपचारको व्यवस्था गर्ने दायित्व निजी लगानीका विद्यालयको हुनेछ ।

नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायका नागरिकलाई आफ्नो मातृभाषामा आधारभूत तह वा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ । तर त्यस्तो शिक्षा प्रचलित कानूनबमोजिम निर्धारण भएको पाठ्यक्रमबमोजिम हुनुपर्नेछ ।

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४

समय:

१ घण्टा १५ मिनेट

सत्रको परिचय :

स्थानीय सरकार सञ्चालनऐन, २०७४ को दफा ११ को खण्ड ज(१०)मा विद्यालयको गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि विद्यालय क्षेत्र विकास योजनामा उल्लिखित सुरक्षित विद्यालय बनाई विद्यार्थीमाथि हुने दुर्व्यवहार तथा लैङ्गिक हिंसा न्यूनीकरण गरी शैक्षिक गुणस्तर बढाउने कुरा उल्लेखित छ। यसैको मर्मअनुरूप साविकको शिक्षा विभागले गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ लाई नमुना कार्यविधिको रूपमा पारित गरी लागु गरेको हो। यस कार्यविधिअनुसार विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको प्रभावकारी सञ्चालनको मुख्य जिम्मेवारी गुनासो सुन्ने शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकको रहन्छ, तसर्थ गुनासो सुन्ने शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकले गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ तथा त्यसका प्रावधानबारे विस्तृत रूपमा जान्नु जरुरी हुन्छ। त्यसै सन्दर्भमा यस सत्रमा गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को बारेमा सङ्क्षिप्त जानकारी उपलब्ध गराउने तथा सोको सञ्चालनको लागि आवश्यक तयारीका सम्बन्धमा सङ्क्षिप्त जानकारी दिइएको छ।

उद्देश्यहरू :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुराहरू गर्न सक्षम हुनेछन्-

- गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को कार्यान्वयनका लागि आवश्यक तयारीका कार्यहरू गर्न तथा त्यसबारेमा अरुलाई बताउन,

सामग्री:

प्रत्येक सहभागीलाई एक/एकप्रति पुग्ने गरी गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को प्रति।

तयारी :

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधिको विकासक्रमलाई बुँदागत रूपमा लेखी स्व-अध्ययन गर्नुहोस्।

विद्यालय क्षेत्र विकास योजनामा भएको गुनासो सुन्ने प्रणालीसम्बन्धी केही व्यवस्था :

- विद्यालयमा हुने लैङ्गिक हिंसाको अन्त्य गरी विद्यालयहरूमा छात्रा सहभागिता वृद्धि गर्न लैङ्गिक शिक्षा, लैङ्गिक सम्पर्क बिन्दुको सञ्जालको सुदृढीकरणलगायतका प्रावधानबाट लैङ्गिक संवेदनशील सिकाइ वातावरण र जिल्ला तथा विद्यालयमा आधारित सहयोग संयन्त्र सुनिश्चित गर्ने ।
- सिकाइका लागि विद्यालय सुरक्षित रहेको सुनिश्चित गरिनेछ र बालबालिकालाई विद्यालयमा दुर्व्यवहार गर्ने, जिस्क्याउने वा त्रसित पार्ने गतिविधिको पहिचान गरी सोको सम्बोधन गर्न शिक्षक तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरूलाई जिम्मेवार बनाइनेछ । साथै विद्यालयहरूमा सरोकारवालाहरूको गुनासो सुन्ने प्रणालीको सुदृढीकरण गरिनेछ ।

सत्र सञ्चालन गर्ने प्रक्रिया

क्रियाकलाप-१ : गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि

६० मिनेट

- सबै सहभागीहरूलाई गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ कसरी बनेको हो, तत्सम्बन्धी घटनाक्रम सुनाउनुहोस् ।
- त्यसरी विभिन्न चरण पूरा गरेर आएको यो कार्यविधि आफैमा एक महत्त्वपूर्ण दस्तावेजको रूपमा रहेको कुरा सबैलाई बुझाउँदै एक/एक प्रति गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को प्रति बाँड्नुहोस् ।
- सहभागीहरूमध्येबाट एक जनालाई परिच्छेद-२ को लक्ष्य पढेर सुनाउन लगाउनुहोस् । पढिसकेपछि, त्यसबारेमा केहीबेर छलफल गर्नुहोस् ।
- त्यसपछि अर्को सहभागीलाई कार्यविधिमा उल्लेखित उद्देश्यहरू पढ्न लगाउनुहोस् । पढिसकेपछि, त्यसबारेमा केहीबेर छलफल गर्नुहोस् ।

- अब अर्को सहभागीलाई परिच्छेद-३ को गुनासो पेटिकासम्बन्धी व्यवस्थाअन्तर्गत गुनासो पेटिका राख्नुपर्ने व्यवस्था पढेर सुनाउन लगाउनुहोस् । फेरि केहीबेर छलफलको क्रम अधि बढाउनुहोस् ।
- कार्यविधिअनुसार गुनासो पेटिका स्थापना गर्ने प्रक्रियाको बारेमा छलफल चलाउनुहोस् ।
- अब यस कार्यविधिमा उल्लेख गरिएका शब्द शब्दावलीहरूको परिभाषा एक/एक गर्दै पढ्न लगाउनुहोस् । बुँदा २ तथा सन्दर्भ-१ मा उल्लेख गरिएका सबै शब्दावलीहरूबारे छलफल गर्नुहोस् ।

गुनासो सुनुवाइ व्यवस्थाको प्रयास केका लागि ?

► समता:

पहुँच, सहभागिता तथा सिकाइ उपलब्धिका दृष्टिले शिक्षा प्रणालीमा पछाडि परेका समुदाय विशेष गरी समूह-समूहका बीचमा हुने विभेदलाई न्यूनीकरण गरी सबैका लागि समतामूलक पहुँच, सहभागिता तथा सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गर्नु ।

► गुणस्तर:

सिकाइको वातावरण, पाठ्यक्रम, शिक्षण-सिकाइ सामग्री (पाठ्यपुस्तकलगायत), शिक्षण विधि, मूल्याङ्कन तथा परीक्षाको सान्दर्भिकता तथा गुणस्तरीयतामा अभिवृद्धि गराई विद्यार्थीको सिकाइ सुधारमा सुनिश्चित प्रदान गर्नु ।

► सक्षमता:

समग्रतामा सिकाइ वातावरण तथा शिक्षण सिकाइ पद्धतिका न्यूनतम र सर्वस्वीकार्य मापदण्ड स्थापित गरी सुशासन तथा व्यवस्थापकीय पद्धतिको सुदृढीकरणबाट विद्यालय शिक्षा प्रणालीलाई स्थानीय सरकारप्रति उत्तरदायी बनाउनु ।

क्रियाकलाप-२ : गुनासो सुनुवाइको महत्त्व

१५ मिनेट

त्यसपछि गुनासो पेटिका तथा गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको महत्त्व भल्काउने माथि उल्लेखित 'बाकसले ल्याएको परिवर्तन' शीर्षकको सफलताको कथा सबै सहभागीलाई देखाउनुहोस् ।

बाकसले ल्याएको परिवर्तन

म कक्षा ९ मा अध्ययनरत छात्रा हुँ। मेरो घरमा धेरैजना हुँदा र परिवारको आर्थिक अवस्था पनि राम्रो नहुँदा मलाई घरमा कामको बोझ हुन्छ। घरको काम सकेर विद्यालय जाने र फर्केर फेरि घरको काममा व्यस्त हुनुपर्ने मेरो बाध्यता छ। बुबाआमा पनि मलाई घरको काम सकेर मात्रै विद्यालय जाऊ भन्नुहुन्छ, तर भाइलाई केही भन्नुहुन्न। त्यसैले म धेरैजसो विद्यालय ढिला पुग्छु, पढाएको छुट्टेछ र घरमा पनि कामको बोझले गृहकार्य गर्न भ्याउँदिन। गृहकार्य नगरेको भन्दै शिक्षकले सधैं गाली गर्नुहुन्छ। घरमा पढौं न त भन्दा बुबाआमाले काम गरिन भनेर गाली गर्नुहुन्छ।

‘म अहिले कक्षा आठमा पढ्दै छु। म १६ वर्षकी भएँ। मलाई महिनावारीको समयमा विद्यालयमा सधैं समस्या पर्ने गर्दछ। विद्यालयमा सेनेटरी प्याडको व्यवस्था छैन र प्रयोग गरेको कपडा वा सेनेटरी प्याड फेर्ने र फाल्ने ठाउँ पनि छैन। दिनभर एउटै लगाएर बस्नुपर्छ, जुन असाध्यै अप्ठ्यारो र कष्टकर बन्छ। खै कसलाई भन्ने ? कसैलाई सुनाउने अवस्था पनि छैन। त्यसैले महिनावारीका समयमा मलाई विद्यालय जानै मन लाग्दैन।’

‘मैले छात्रा भएकै कारण धेरै दुर्व्यवहार खप्नुपरेको छ। केटाहरूले जिस्काउने, गिज्याउने, नराम्रो शब्द बोल्ने, कागजको टुकाले हिर्काउने गर्छन्। डरका कारण अभिभावक र शिक्षकलाई भन्न पनि सक्दिन। कसैसँग बोल्ने आँट पनि आउँदैन। मलाई टिफिन ब्रेकमा बाहिर निस्कन पनि मन लाग्दैन। दिनभर डर मात्रै लागिरहन्छ।’

‘म १० कक्षामा पढ्छु। मलाई सानैदेखि खेल र गीत गाउन मन लाग्थ्यो तर विद्यालयमा केटाहरूलाई मात्रै खेलकुद सामग्री दिइने गरिन्छ। अनि अतिरिक्त क्रियाकलापमा पनि केटीहरूलाई भने वास्तै गरिन्न।’

यी त केही उदाहरण मात्रै हुन्। नयाँ नेपाल माध्यमिक विद्यालयका छात्राहरूका पीडा र गुनासा धेरै छन्। उनीहरू विद्यालयमा राम्रो शौचालय, सेनेटरी इन्सुलेटरको व्यवस्था नहुँदा तथा साथीबाट हुने दुर्व्यवहार र घरायसी कामकाजका कारण विद्यालयमा रमाउँदै जान र पढ्न सक्दैनथे। नत उनीहरू अतिरिक्त क्रियाकलापमा भाग लिन नै पाउँथे। घरायसी कामले विद्यालयमा अनियमित हुने र अतिरिक्त कक्षा पनि सञ्चालन नहुँदा सिकाइ राम्रो थिएन। शिक्षकहरूसँग पनि नजानेको सोझ एवम् खुलेर बोल्न सक्दैनथे।

अवस्था फेरिएको छ। आज उनीहरू साथीभाइ एवम् शिक्षकहरूसँग खुलेर कुरा गर्न सक्ने भएका छन्। विद्यालयमा पनि उनीहरूले भेदभावको महसुस गर्नु परेको छैन। महिनावारी र शौचालयको समस्याले पिरोलिन पनि परेको छैन।

यो सुधार त्यत्तिकै आएको भनै पक्कै होइन। तत्कालीन जिल्ला शिक्षा कार्यालय (हालको शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाइ) को अगुवाइमा विद्यालयहरूमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिहरूको व्यवस्था गरी उनीहरूको सक्रियतामा विद्यालयमा राखिएको गुनासो पेटिकाका कारण यस्तो सुधार सम्भव भएका हो। गुनासो पेटिका हेर्दा एउटा काठे बाकस मात्रै देखिए तापनि डोटीका विद्यालयहरूका छात्राहरूलाई यसले ठूलो गुन लगाएको छ। यसले विद्यार्थीका गुनासाहरू सुन्ने र त्यसको समाधानको बाटो खोज्ने काम गर्छ।

नेपाल माध्यमिक विद्यालयका प्रधानाध्यापक हरिनारायण छात्राहरूलाई महिनावारी हुँदा समस्या हुन्छ भन्ने कुरा आफूलाई थाहा भए तापनि विद्यालयमा सेनेटरी प्याडको उचित व्यवस्थापन गर्ने व्यवस्था नहुँदा उनीहरूलाई गाह्रो भएको कुरा भन्ने थाहा नभएको र गुनासो पेटिकामा यससम्बन्धी गुनासो आएपछि यो समस्या सम्बोधन गर्नुपर्ने रहेछ भन्ने कुरा आफूले थाहा भएको बताउनुहुन्छ।

‘शिक्षक भएपछि सबै विद्यार्थीहरूलाई समान रूपले हेर्नुपर्छ भन्ने कुरा थाहा भएपनि छात्रा एवम्

कमजोर विद्यार्थीहरूलाई बढी ध्यान दिनुपर्ने कुरालाई ख्याल नगरिएकोले छात्राहरूलाई समस्या परेको कुरा गुनासो पेटिकामार्फत् आएपछि शिक्षकहरूलाई त्यसले चस्स घोचेको उहाँ बताउनुहुन्छ । ‘छात्राहरूका गुनासा प्राप्त भएपछि शिक्षकहरूले आफूलाई परिवर्तन गर्नुपर्दछ भन्ने कुराको महसुस गर्ने ।’ उहाँ भन्नुहुन्छ ।

विद्यालयमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति तथा गुनासो व्यवस्थापन गर्न तोकियो भएकी शिक्षक राधिका पनि गुनासो पेटिका राखिएपछि विद्यालयमा धेरै सुधार आएको बताउनुहुन्छ । पहिले छात्राहरू आफ्ना कुराहरू बोल्न डराउँथे, लजाउँथे । आफ्ना समस्या खुलस्त राख्नसक्ने अवस्था पनि थिएन । ‘समस्या बाहिर नआई समाधान हुने कुरै आएन’ उहाँ भन्नुहुन्छ । ‘हामीले गुनासो पेटिकामार्फत ती समस्याबारे जान्यौं र समाधानको पहल भयो ।’ पहिले केटी जिस्काउने केटाहरूको पनि व्यवहारमा परिवर्तन आएको र गुनासो पेटिका राखिएपछि हिजोआज छात्राहरू पनि निर्धक्क बोल्नसक्ने भएको आफ्नो अनुभव राधिका सुनाउनुहुन्छ ।

गुनासो पेटिकामा आएका गुनासाहरू अभिभावक भेला गराई छलफल गरिएको बताउँदै राधिकाले विद्यालयले गरेको अनुरोधअनुसार अभिभावकले छात्राहरूलाई नियमित विद्यालय आउन, घरमा पढ्न, गृहकार्य गर्न तथा अभ्यास गर्न समय दिने प्रतिबद्धता गरेको बताउनुभयो । त्यस्तै, विद्यालयले शौचालयको व्यवस्थापनमा ध्यान दिएको, प्रयोग गरिएको सेनिटरी प्याडको व्यवस्थापन गर्ने व्यवस्था गर्ने मात्रै होइन, छात्राहरूलाई खेलकुद, पढ्न तथा अतिरिक्त क्रियाकलापमा समेतमा सक्रिय रूपमा सहभागी हुन प्रोत्साहन गर्न थालेको छ ।

- सहभागीमध्ये एकजनालाई ठूलो स्वरमा सो कथा पढी अन्य सबैलाई सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- त्यसपछि सो कथाको विषयमा सहभागीको प्रतिक्रिया लिनुहोस् र गुनासो पेटिका तथा गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको महत्त्व रहेको कुरा बताउनुहोस् ।
- छलफलको अन्त्यमा सहभागीहरूका कुनै जिज्ञासा वा प्रश्न भए सोको हल गर्नुहोस् ।
- गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको सम्बन्धमा यसपछि विस्तृतमा छलफल गरिने कुराको जानकारी दिँदै सत्रको समापनतिर लाग्नुहोस् ।

‘प्रत्येक विद्यालयले विद्यार्थीको गुनासो सङ्कलन गर्नका लागि विद्यालयको हातामा गुनासो पेटिका राख्नुपर्नेछ र गुनासो गर्न विद्यार्थीलाई सहयोग एवम् प्रोत्साहन गर्नुपर्दछ ।’

-

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४

यस कार्यविधिको प्रमुख उद्देश्यहरू :

- ▶ विद्यालय हाताभित्र, विद्यालय आउँदा जाँदा र समुदायमा बालबालिकामाथि हुने वा हुन सक्ने भेदभाव, शारीरिक, भावनात्मक तथा यौनदुर्व्यवहार, शोषण, लैङ्गिक हिंसा, शारीरिक वा मानसिक दण्डसजाय, बुलिङ्गगायतका जोखिमको निर्धारित संयन्त्र, विधि र प्रक्रियाअनुरूप न्यूनीकरण गर्नु र विद्यालयको शिक्षण-सिकाइ एवम् भौतिक वातावरणलाई लैङ्गिक तथा बालमैत्री बनाई शैक्षिक गुणस्तर बढाउन सघाउनु रहेको छ ।

मूल्याङ्कन/ प्रतिबिम्बन

“यस सत्रमा हामीले के-के छलफल गर्छौं ?” भनी सहभागीसँग प्रश्न गर्दै यस सत्रका क्रियाकलापको मूल्याङ्कन/ प्रतिबिम्बन गर्नुहोस् । त्यसका लागि देहायका प्रश्नहरू गर्न सकिन्छ :

- विद्यालयमा गुनासो भनेको के हो ? गुनासो पेटिका के हो ?
- गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को आवश्यकता किन परेको हो ?
- गुनासो पेटिका स्थापनाको प्रक्रिया कस्तो रहेछ ?
- गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को कार्यान्वयनले तपाईंको विद्यालयमा के-कस्तो फाइदा पुग्ने देख्नुहुन्छ ?

यस सत्रका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू

- विद्यालय हाताभित्र, विद्यालय आउँदा जाँदा, घरपरिवार र समुदायमा बालबालिकामाथि हुन सक्ने सबै प्रकारका भेदभाव, दुर्व्यवहार, शोषण, लैङ्गिक हिंसा, बेवास्ता वा हेलचेक्रयाइँ, शारीरिक वा मानसिक दण्डसजाय, बुलिङ्गगायतको रोकथाम गर्न तथा कुनै घटना भएमा निश्चित प्रक्रिया अपनाइ त्यसलाई सम्बोधन गरी विद्यालयमा सबै बालबालिकाको सहभागिता वृद्धि गर्दै गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्न गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४को व्यवस्था गरिएको हो ।
- ‘बालबालिकालाई विद्यालयमा दुर्व्यवहार गर्ने, जिस्क्याउने वा त्रसित पार्ने गतिविधिको पहिचान गरी सोको सम्बोधन गर्न शिक्षक तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरूलाई जिम्मेवार बनाइने साथै विद्यालयहरूमा सरोकारवालाहरूको गुनासो सुन्ने प्रणालीको सुदृढीकरण गरिनेछ ।’ भन्ने विद्यालय क्षेत्र विकास योजनामा उल्लेखित कुरालाई कार्यान्वयन गर्न गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ मद्दत गर्दछ ।
- हरेक विद्यालयले गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ गुनासो सुनुवाइसम्बन्धी व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्दछ । विद्यालयमा छलफल गरी गुनासो पेटिका राख्नुपर्दछ यसबारे विद्यार्थीहरूमा जनकारी दिनुपर्दछ । यसको आवश्यकता र प्रयोगबारे विद्यालय परिवारलाई सचेत गराउनुपर्दछ ।
- यस कार्यविधिको प्रयोगले धेरै विद्यालयले विभिन्न पक्षमा सुधार ल्याएका छन् । विद्यार्थीले आफ्ना समस्या निर्धक्क राख्न थालेका छन् भने उनीहरूका समस्या विद्यालयहरूले समाधान गरी बालबालिकाको शिक्षामा पहुँच, सहभागिता र सिकाइ उपलब्धिमा समेत सुधार हुन थालेको छ ।

सत्र-७ का लागि अध्ययन-सामग्री

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को प्रावधान

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधिको विकासक्रम

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र (साविकको शिक्षा विभाग)ले सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, महिला तथा बालबालिका विभाग र बालिका शिक्षा तथा लैङ्गिक समविकास सञ्जालका सदस्य संस्थाहरू (युनिसेफ, सेभ द चिल्ड्रेन, एक्सन एड, भिएसओ, प्लान इन्टरनेशनल नेपाल, एजुकेशनल पेजेज, रूम टु रिड, रेस्टलेस डेभलपमेन्ट तथा आसमान नेपाल)को सहभागितामा तयार गरिएको हो ।

यो कार्यविधि तयारीको क्रममा चारवटा प्रदेश (प्रदेश नं. २, प्रदेश नं. ५, कर्णाली प्रदेश र सुदूरपश्चिम प्रदेश)का २१ जिल्लाका तथा सङ्घीयस्तरका गरी दुई सयभन्दा बढी सरोकारवालासँग चरणबद्ध छलफल गरिएको थियो । साथै गुनासो सुनुवाइ संयन्त्र लागु भएका विद्यालयमा गरिएको अध्ययन प्रतिवेदनलाई समेत आधारका रूपमा लिइएको थियो ।

केही विद्यालयहरूले आफ्नै प्रयासमा विद्यालयमा गुनासो पेटिका राख्ने तथा गुनासो सुन्ने कार्य गर्दै आएको भए पनि डोटी, अछाम, बर्दिया, पर्सा तथा सप्तरीका विद्यालयमा संस्थागत रूपमै यसको सुरुवात भएको हो । त्यस क्षेत्रका विद्यालयमा गरिएको सफल अभ्यासका आधारमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले यसलाई देशव्यापी बनाएको हो । छात्रा शिक्षा प्रवर्धन गर्न तथा शिक्षामा समता हासिल गर्न महिला सांसदहरूको सञ्जाल तथा तत्कालीन व्यवस्थापिका संसदको शिक्षा, महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक समितिसमेतको प्रयासमा सुरु गरिएको गुनासो सुनुवाइ प्रक्रियालाई व्यवस्थित गर्दै बालबालिकाका गुनासोको उचित सम्बोधनको लागि शिक्षा विभागले गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७३ जारी गरेको थियो । त्यसैलाई परिमार्जन गर्दै सङ्घीय व्यवस्था अनुरूप यो गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ नमुनाको रूपमा जारी भएको छ ।

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ बारे सङ्क्षिप्त जानकारी

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ ले विद्यालयको गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि तथा विद्यार्थीमाथि हुने दुर्व्यवहार र लैङ्गिक हिंसाको न्यूनीकरणलाई सम्बोधन गर्दछ । कार्यविधिका सातवटा परिच्छेदमा गुनासो पेटिका, गुनासो सुन्ने शिक्षक, नियमावली, गुनासो सुनुवाइ समिति र सदस्यहरूको भूमिका र व्यवस्थापनसम्बन्धी व्याख्या गरिएको छ ।

विद्यालयस्तरमा आएका विभिन्न गुनासोलाई समितिसम्म राख्न शिक्षक, प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापनको कस्ता खाले जिम्मेवारी रहन्छ, भन्ने कुरालाई यस कार्यविधिले समेटेको छ। गुनासो पेटिकामा वा मौखिक रूपमा आएका गुनासो र सुभावालाई के-कस्ता प्रक्रियामार्फत सम्बोधन गरिनुपर्दछ। स्रोतव्यक्तिदेखि स्थानीय प्रहरीसँग कसरी सहकार्य गर्नुपर्दछ, भन्ने जस्ता विवरणलाई उल्लेख गरिएको छ। गुनासोको प्रकृतिको आधारमा पठनपाठन, पूर्वाधार, बालसंरक्षण/लैङ्गिक हिंसासँग सम्बन्धित गुनासोलाई वर्गीकरण गर्दै सम्बन्धित व्यक्ति, संस्था वा निकायमा प्रेषण गर्नाका लागि चाहिने प्रक्रिया, माध्यम, स्रोत र सहयोगको बारेमा पनि उक्त कार्यविधिले चरणबद्ध रूपमा व्याख्या गरेको छ।

गुनासो सङ्कलन गरिसकेपछि भिन्न प्रकृतिका गुनासोलाई अनुमानित समय र प्रक्रियाअनुसार समितिमा आवश्यक छलफल, त्यसको समाधानको योजना बनाउँदा अपनाउनुपर्ने कुराको विश्लेषणलाई पनि यस कार्यविधिले प्राथमिकता दिएको छ। यसका अतिरिक्त उक्त कार्यविधिले गुनासोकर्ताको गोपनीयतालाई कायम गर्नुपर्ने दायित्व तथा बालबालिकाको घटना व्यवस्थापन तथा शिक्षण-सिकाइ प्रक्रियामा ल्याउनुपर्ने आवश्यक सुधारको बारेमा पनि पहल गर्दछ।

विद्यार्थीमाथि गरिने शारीरिक तथा मानसिक दण्डसजाय, लैङ्गिक हिंसा, बालसंरक्षणसम्बन्धी समस्याको किसिम, अवधारणा, असरलगायतका दुर्व्यवहारको न्यूनीकरणका लागि वैकल्पिक उपाय, प्रक्रिया र दायित्वलाई ध्यानाकर्षण गराउँछ। त्यसैगरी, विद्यार्थी आफैले बालसंरक्षण प्रवर्धन तथा लैङ्गिक हिंसा रोकथामका लागि के-कस्ता आचारसंहिता अपनाउनुपर्दछ र विद्यालयस्तरका बालक्लब र विद्यार्थी कार्यदलमार्फत विद्यालयस्तरमा हुने हिंसा र विभेदलाई कसरी अन्त्य गर्न सकिन्छ, भन्ने कुरालाई यस कार्यविधिमा उल्लेख छ।

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७५ ले माथि उल्लेखित विषयको व्याख्या गर्ने क्रममा दुर्व्यवहार, भेदभाव, शोषण, मनोसामाजिक सहयोग, बालविवाह, बुलिङ, सामाजिक कार्यकर्ताजस्ता शब्द तथा अवधारणालाई परिभाषित गरेको छ। यसको साथै, अनुसन्धानकर्ता, स्वयम्सेवकजस्ता विद्यालयसँग आबद्ध भएका व्यक्तिहरूको पनि आचारसंहितालाई सूचीबद्ध रूपमा समेटिएको छ।

गुनासो सुनुवाइमा गुनासो पेटिकाको महत्त्व

आफ्नो समस्याको बारेमा खुलस्त भएर भन्न प्रत्येक मानिसलाई गाह्रो पर्दछ। आफ्नो समस्यालाई हामी आफ्नो कमजोरी ठान्ने गर्दछौं, त्यसैले हामीमध्ये धेरैजना आफ्नो समस्या अरुलाई थाहा भएमा उनीहरूले हामीमाथि नराम्रो भावना राख्छन् भनेर पनि सोच्ने गर्दछौं। समस्या भन्नै परे पनि हामी त्यस्तो व्यक्ति खोज्ने गर्छौं, जसले हाम्रो समस्या ध्यान दिएर सुनोस्, भेदभाव वा नराम्रो दृष्टिले नहेरोस् र हाम्रो समस्या समाधानमा मद्दत गरोस्। त्यस्तो विश्वासिलो व्यक्ति नभएमा वा नभेटुञ्जेल हामी आफ्ना समस्या दबाएर राख्ने गर्दछौं, जसले हामीलाई भित्रैदेखि असर गर्दै ल्याउँछ।

त्यसमाथि भन्नु बालबालिका, विशेषतः किशोरावस्थाका बालबालिका छन् भने त उनीहरू आफ्ना समस्या भन्न भन्नै लजाउँछन्। कथंकदाचित आफ्ना उमेरका मिल्ने साथीहरूलाई उनीहरू आफ्ना समस्या भन्न त सक्दछन्, तर उनीहरूबाट समस्याको समाधान नै निस्कन्छ, भन्ने कुरा पक्का हुँदैन। तसर्थ यो उमेर समूहका बालबालिका अझ बढी जोखिममा रहन्छन्। यस्तो अवस्थामा विद्यालयमा एउटा यस्तो ठाउँ हुँदो हो जहाँ सबै उमेर समूहका बालबालिकाले आफ्नो समस्या आफ्नो नाम नखुलाई गोप्य रूपमा पनि राख्न सकून् र त्यसको समाधान विद्यालयले उनीहरूको गोपनीयतामा असर नगरी गरिदिँदो हो। यस्तो वातावरणको सिर्जनाले बालबालिकाको सबै प्रकारको समस्याको समाधान गर्न मद्दत गर्नुका साथै उनीहरूको शैक्षिक विकास तथा व्यक्तित्व विकासमा पनि प्रभावकारी योगदान दिन सक्दछ।

बालबालिकाका शैक्षिक, संरक्षण एवम् व्यक्तिगत समस्या समाधान गर्ने, त्यस्तो वातावरणको निर्माण गर्ने काम विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइबाट हुन सक्दछ। त्यस्तो गुनासो सुनुवाइको सुरुवात विद्यालयमा गुनासो पेटिकाको स्थापना तथा सञ्चालनबाट हुने गर्दछ। बालबालिका सशक्त भएको तथा गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रप्रति पूर्ण रूपमा विश्वस्त भएको अवस्थामा गुनासो सुनाउनका लागि गुनासो पेटिकाको आवश्यकता पनि कथंकदाचित नपर्ला। तथापि आफ्नो व्यक्तिगत विवरण गोप्य राख्न चाहने बालबालिकाका लागि एवम् गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रले त्यस्तो विश्वास हासिल गरुञ्जेलका लागि भने गुनासो पेटिका अझ बढी जरुरी रहन्छ, तसर्थ विद्यालयमा गुनासो पेटिकाको व्यवस्था तथा त्यसको प्रभावकारी प्रयोग हुनु अपरिहार्य छ।

गुनासो पेटिका किन ?

विद्यालय हाताभित्र, विद्यालय आउंदाजाँदा, घरपरिवार र समुदायमा बालबालिकामाथि हुन सक्ने सबै प्रकारका भेदभाव, दुर्व्यवहार, शोषण, लैङ्गिक हिंसा, बेवास्ता वा हेल्चेक्रयाइँ, शारीरिक वा मानसिक दण्डसजाय, बुलिडलगायतको रोकथाम गर्नतथा कुनै घटना भएमा निश्चित प्रक्रिया अपनाइत्यसलाई सम्बोधन गरी विद्यालयमा सबै बालबालिकाको सहभागिता वृद्धि गर्दै गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्न।

विद्यालयमा बालबालिका कति स्वतन्त्र र भयरहीतरूपमा अध्ययन गर्न सकिरहेका छन् तथा बालमैत्री वातावरणको सिर्जना भए, नभएको विश्लेषण गर्न पनि गुनासो पेटिकाको व्यवस्था अपरिहार्य रहन्छ। त्यसैगरी, शिक्षकवर्ग, विद्यार्थी, प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापनदेखि विद्यालयसँग सम्बन्धित सरोकारवालाले आफ्ना आचरण सुधार्न अपनाउनुपर्ने प्रक्रिया र अभ्यासको विस्तृत जानकारी दिने काम गुनासो पेटिकाको व्यवस्थाले सुनिश्चित गर्दछ। तसर्थ विद्यालयलाई शान्त, सुरक्षित, भयरहित, बालबालिकामैत्री बनाउन गुनासो पेटिकाको व्यवस्था महत्त्वपूर्ण हुन्छ।

गुनासो पेटिकाको स्थापना तथा सञ्चालन प्रक्रिया

विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइ पेटिका राख्नुको मुख्य उद्देश्य भनेको नै विद्यार्थीहरूले धक नमानीकन आफ्ना समस्या राख्न सकून् र उनीहरूको समस्याको समाधान उनीहरूको गोपनीयतामाथि कुनै आँच नल्याई होओस् भन्नका लागि हो। तसर्थ गुनासो पेटिकाको सञ्चालन गर्दा व्यक्तिगत गोपनीयता एवम् समस्याको प्रभावकारी समाधानमा ध्यान दिनु सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण रहन्छ। त्यसो भन्नुको अर्थ विद्यालयमा गुनासो पेटिका राख्दा मात्र पनि सबै कुरा सहज तवरले अधि बढ्छ, नै भन्ने पनि छैन। विद्यालयमा गुनासो पेटिका राख्दा बालबालिकाले त्यसमा गुनासो खसाल्न सुरु गरिहाल्छन्, अनि गुनासोको सुनुवाइ पनि भइहाल्छ, भन्नु पनि छैन। तसर्थ विद्यालयमा गुनासो पेटिका राख्नु अघिदेखि नै विद्यालयले धेरै खालका तयारी गर्नु धेरै जरुरी हुन्छ। संयन्त्रको स्थापनादेखि लिएर ज्ञान तथा सीपको तहमा कामहरू भइसकेपछि मात्रै गुनासो सुनुवाइ संयन्त्र सुचारु हुन्छ।

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधिअन्तर्गत गुनासो पेटिकासम्बन्धी व्यवस्था विद्यालयमा शान्त र सुरक्षित वातावरण कायम गर्न र विद्यार्थीमैत्री बनाउन गरिएको व्यवस्था हो। गुनासो पेटिका सबै विद्यार्थीले देख्ने र पुग्ने ठाउँमा विद्यार्थीको गोपनीयता सुनिश्चित गर्नेगरी राख्नुपर्दछ। गुनासो मात्र नभएर सल्लाह र सुझाव दिने परिपाटीको पनि विकास गर्नेतर्फ विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा गुनासो व्यवस्थापन समिति गम्भीर हुनुपर्दछ। यसको लागि विद्यार्थीहरूसँग नियमित रूपमा अन्तर्क्रिया एवम् छलफल गरिनुपर्दछ।

बालबालिकाको गुनासो सङ्कलन गर्ने माध्यम साथीसँगी, गुनासो सुन्ने शिक्षक, अन्य शिक्षक तथा गुनासो पेटिका हुन सक्दछन्। साथीसँगीमार्फत् आएका गुनासा सही र आधिकारिक नहुन पनि सक्दछन् र यसमा

गोपनीयताको सवालसमेत उठ्न सक्दछ । त्यसकारण बालबालिकालाई औपचारिक रूपमा गुनासो पेटिकामा कस्तो ढाँचाको प्रयोग गरेर वा कस्तो व्यहोरा लेखी खसाल्नुपर्दछ भन्ने कुराको जानकारीसमेत यस कार्यविधिले प्रस्तुत गरेको छ । हरेक बालबालिकाको बोल्ने, पढ्ने र लेख्ने क्षमता फरक-फरक हुन्छ । त्यसैले गुनासो पेटिकामा गुनासो खसाल्ने क्रममा बालक्लबका सदस्य तथा ठूला कक्षाका विद्यार्थीहरूले पनि आफूभन्दा सानालाई मद्दत गर्न सक्दछन् ।

गुनासो सुन्ने शिक्षकलगायत गुनासो व्यवस्थापन समितिले विद्यार्थीहरूसँग छलफल गरेर मात्र गुनासो पेटिका राख्ने ठाउँको (विद्यालय हाता) चयन गर्नुपर्दछ । गुनासो पेटिका सबैले देख्ने वा पुग्ने ठाउँमा राखिनुपर्दछ । गुनासो पेटिका राख्दा प्रधानाध्यापक, शिक्षक वा अन्य कर्मचारीको कोठामा राख्न नहुने आचारसंहितालाई विशेष ध्यान पुऱ्याउनुपर्दछ । विद्यार्थीले कुनै पनि अप्ठ्यारो र असहजता बिना आफ्ना गुनासा तथा सल्लाह दिन पाऊन् भन्नाका लागि नै गुनासो पेटिका पदाधिकारीको कक्षमा राखिनुहुँदैन ।

गुनासो पेटिका राख्ने ठाउँ चयन गर्दा विद्यार्थीको सुझाव लिएर सबैले देख्ने र गुनासो खसाल्न भ्याउने ठाउँमा राख्नुपर्दछ । गुनासो पेटिकालाई प्रधानाध्यापक, शिक्षक तथा अन्य कर्मचारीको कोठामा नराखी विद्यार्थीहरूले अप्ठ्यारो नमानी गुनासो खसाल्न सक्ने ठाउँको चयन गरिनुपर्दछ । यसले आफूमाथि भएको दुर्व्यवहार वा सम्भावित जोखिमलाई उल्लेख गर्न विद्यार्थीका लागि सहज हुन सक्दछ, भन्ने कुरालाई यस कार्यविधिले महत्त्व दिएको छ । कार्यविधिमा स्थानीय तहको भूमिका, बालसंरक्षण प्रवर्धन तथा लैङ्गिक हिंसा रोकथामका लागि विद्यार्थी कार्यदल गठन, बालक्लबको गठन र भूमिका, स्रोतव्यक्तिको काम, कर्तव्य र अधिकार, प्रधानाध्यापक, गुनासो सुन्ने शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा गुनासो व्यवस्थापन समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार एवम् त्यससँग जोडिएका आचारसंहिताबारे पनि व्यवस्था गरिएको छ । विद्यार्थीमा सकारात्मक आचरण, व्यवहार तथा विभेदरहित वातावरणको सिर्जना गर्न विद्यालयमा चेतनामूलक अन्तर्क्रिया कार्यक्रमहरूको आयोजना, आवधिक रूपमा अभिभावकसँग शैक्षिक प्रगतिबारेको छलफल, बालबालिकाको उपलब्धि, व्यक्तिगत वा पढाइसँग सम्बन्धित समस्या एवम् योजनाको निर्माण गर्ने कुरालाई विद्यालय तहमा बनाइने आचारसंहिताको महत्त्वपूर्ण हिस्साको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

गुनासो पेटिकाको प्रचारप्रसार

विद्यार्थीको गुनासो सङ्कलन गर्नका लागि विद्यालय परिसरमा गुनासो पेटिका राख्नुभन्दा पहिले विद्यार्थीलाई गुनासो पेटिकाका बारेमा जानकारी दिनुपर्दछ । सबै विद्यार्थीले देख्नेगरी हरेक कक्षाकोठामा वा विद्यालय हाताभित्र विभिन्न ठाउँमा गुनासो सुनुवाइ कार्यविधिबारे सूचनासहित गुनासो पेटिका राख्नुपर्दछ । विद्यार्थीमात्र नभई अभिभावक, आगन्तुकले समेत देख्नेगरी विद्यालय हातामा गुनासो सुनुवाइ कार्यविधिबारे जानकारीपत्र टाँस्नुपर्दछ ।

- सबै विद्यार्थीले देख्ने गरी सम्भव भएसम्म हरेक कक्षाकोठामा गुनासो सुनुवाइ कार्यविधिबारे सन्देशमूलक सूचना टाँस्ने,
- विद्यालयमा आउने अभिभावक तथा अन्य आगन्तुकसमेतले देख्ने गरी विद्यालय हातामा गुनासो सुनुवाइ कार्यविधिबारे जानकारीपत्र टाँस गरी राख्ने,
- विद्यालय सुरु हुनुभन्दा अगाडिको बिहानी सभा (एसेम्ब्ली)मा हप्तामा एकपटक तथा अभिभावक भेलामा नियमित रूपमा गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि तथा परेका गुनासोको सङ्ख्या र सम्बोधनबारे जानकारी दिने,

- विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक-अभिभावक सङ्घ, शिक्षक तथा कर्मचारी एवम् बालक्लबको बैठकमा गुनासो सुनुवाइ कार्यविधिबारे नियमित रूपमा अभिमुखीकरण एवम् अन्तर्क्रिया गर्ने, गराउने,
- कम्तिमा वर्षको दुईपटक सबै विद्यार्थी, शिक्षक तथा सरोकारवालाको भेला गरी विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइ कार्यविधिको कार्यान्वयन, प्राप्त उपलब्धि, देखा परेका समस्या तथा अन्य व्यावहारिक पक्षबारे अन्तर्क्रिया गर्ने, गराउने,
- प्राप्त उपयुक्त सुझावहरू लागु गर्न विद्यालय व्यवस्थापन समितिबाट पारित गरी विद्यालय सुधार योजनामा समेट्नुपर्नेछ ।

हरेक विद्यार्थीलाई गुनासो पेटिकामा के-कस्ता गुनासो, सल्लाह र सुझाव खसाल्न सकिन्छ भन्ने कुराको जानकारी सबै विद्यार्थीहरूलाई दिनुपर्दछ । गुनासो लेख्ने, मौखिक रूपमा भन्ने, गुनासो पेटिकामा खसाल्ने परिपाटी बसाल्न सकिएमा त्यसले विद्यालयस्तरमा हुने भेदभाव, हिंसा, बुलिङ, अनुशासनका नाममा दिइने दण्ड सजाय एवम् अन्य नकारात्मक व्यवहारलाई धेरै मात्रामा न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ । यही कुरा विद्यार्थीमाभ राख्ने दायित्व शिक्षकवर्ग, गुनासो सुन्ने शिक्षक, प्रधानाध्यापक, गुनासो व्यवस्थापन समितिका सदस्यको हुन्छ ।

विद्यालयमा मात्र नभई घरपरिवारमा घटेका लैङ्गिक हिंसा, दुर्व्यवहारलाई पनि गुनासो पेटिकाको माध्यमबाट समाधान गर्न सकिन्छ । यस सन्दर्भमा बालबालिकालाई कुनै पनि व्यक्तिगत समस्या जसले उनीहरूको पठनपाठन र सक्रियतालाई असर गर्ने खालका कामको पनि गुनासो गर्न सकिन्छ भन्ने कुराको जानकारी दिनु जरुरी हुन्छ । बालबालिकाको व्यक्तिगत गुनासोको समाधान गर्न अभिभावकलाई आवश्यकता अनुसार भेटघाट र छलफल गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।

गुनासो पेटिकामा खसालिएका गुनासोको आधारमा के कस्ता खाले अन्तर्क्रिया वा कार्यशालाको आयोजना गर्ने, कसकसलाई लक्षित गर्ने भन्ने कुराको योजनाविधि तयार गर्न सकिन्छ । शिक्षक, अभिभावक तथा अन्य सरोकारहरूसँग छलफल गर्नुपर्ने विषय र त्यससँग जोडिएका आचारसंहिताको बारेमा जानकारी प्रदान गर्न पनि गुनासो पेटिकाको उचित व्यवस्थापनले मद्दत पुऱ्याउँछ । त्यसैले हरेक विद्यार्थीलाई निर्धक्क भएर सुझाव, सल्लाह र गुनासो खसाल्न प्रेरित गर्न गुनासो व्यवस्थापन समिति अग्रसर हुनुपर्दछ ।

साथै, गुनासो सुनुवाइ समिति र गुनासो सुन्ने शिक्षकले विद्यालयसँगको सहकार्यमा कम्तिमा एक वर्षमा दुईपटक सबै विद्यार्थी, शिक्षक तथा सरोकारवालाको भेला गराई विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइ कार्यविधिको उपलब्धि र कार्यान्वयनबारे अन्तर्क्रियाको आयोजना गर्नुपर्दछ । यसको अलावा, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक, अभिभावक, कर्मचारी र बालक्लबको छलफल वा बैठकमा गुनासो पेटिकासम्बन्धी व्यवस्था र गुनासो सुनुवाइको कार्यविधिबारे अभिमुखीकरण गराइनुपर्दछ ।

कक्षामा ५ वा सोभन्दा सानो कक्षामा अध्ययनरत विद्यार्थीलाई आफ्नो गुनासो राख्नका लागि चाहिने सहयोग बालक्लबका सदस्य तथा माथिल्लो कक्षामा अध्ययनरत विद्यार्थीले प्रदान गर्न सक्दछन् ।

गुनासो व्यवस्थापन गर्ने प्रक्रियामा विद्यार्थीको गोपनीयता सुनिश्चित गर्ने जिम्मेवारी पनि गुनासो सुनुवाइ समितिको रहन्छ । गुनासो पेटिकामा आएका गुनासालाई प्रत्येक हप्तामा एकपटक खोलेर सम्बोधन गरिनुपर्दछ । विद्यार्थीहरूलाई गुनासो पेटिकामा मर्यादित भाषामा मात्रै गुनासोलाई लेखेर खसाल्नुपर्दछ भन्ने

कुराको जानकारी दिनुपर्दछ । अरुलाई होच्याउने, दुःख दिने मनसायले गुनासो राख्न पाइँदैन भन्ने कुरालाई विद्यार्थीसामु तटस्थ राख्ने दायित्व विद्यालय व्यवस्थापन तथा गुनासो सुन्ने शिक्षकले लिएको हुनुपर्दछ । कसैको डर र त्रासबेगर गुनासो पेटिकामा गुनासो खसाल्न सक्ने वातावरण बनाउन विद्यालय प्रशासनदेखि शिक्षक, गुनासो व्यवस्थापन समितिले प्रयास गर्नुपर्दछ र सङ्कलित गुनासोलाई विद्यालयस्तरमा वा बाहिरका निकायमा प्रेषण (वा सिफारिस) गर्ने निर्णय लिनुपर्दछ ।

विद्यालयमा आएका बालबालिका विरुद्धका हिंसा तथा दुर्व्यवहारका घटनाको जानकारी स्थानीय बालसंरक्षण (बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ मा स्थानीय बालअधिकार समिति भनिएको) समितिमा दिनुपर्दछ । गुनासो सम्बोधन र त्यसबारे सूचनासम्बन्धी विद्यालयस्तरको पत्र तयार गरेर विद्यालयका कक्षाकोठादेखि वेवसाइटमा राखेर गुनासोको न्यूनीकरण तथा समाधानका उपायहरूको पहिचान गर्न सकिन्छ ।

गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको व्यवस्था र सहभागिता

समय:

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्रको परिचय :

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको स्थापना गरिनु अत्यावश्यक हुन्छ। गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रमा गुनासो सुन्ने शिक्षक तथा निज शिक्षकसहितको गुनासो सुनुवाइ समिति, विद्यालयको प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, स्थानीय तह तथा बालसंरक्षण प्रवर्धन तथा लैङ्गिक हिंसा रोकथामका लागि विद्यार्थी कार्यदल आदिको मुख्य भूमिका रहन्छ। ती समितिको सक्रियतापूर्ण सहभागिता, तिनका कार्यहरू प्रभावकारी रूपमा सञ्चालनका लागि अभिप्रेरणा, उत्प्रेरणा दिने उद्देश्यले यो सत्रको तयारी गरिएको हो।

उद्देश्यहरू :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुराहरू गर्न सक्षम हुनेछन्-

- विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रहरूको निर्माण ती संयन्त्रको प्रभावकारी तथा सक्रियतापूर्ण कार्य-सञ्चालनमा सहजीकरण गर्न,

सामग्री:

न्यूजप्रिन्ट पेपर, मेटाकार्ड, मार्कर, मास्किङ टेप, गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ का प्रतिहरू (खासगरी बुँदा ९, ११, २३, २४, २५, २६, र २७ का प्रावधानहरू)
(सहभागीहरूलाई पुग्नेगरी)

तयारी :

गुनासो सुन्ने शिक्षक, गुनासो सुनुवाइ समितिका सदस्य, विद्यालयको प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, स्रोत व्यक्ति, स्थानीय तह तथा बालसंरक्षण प्रवर्धन तथा लैङ्गिक हिंसा रोकथामका लागि विद्यार्थी कार्यदल आदि एउटा/एउटा कागजमा लेखेर त्यसलाई पट्याएर राख्नुहोस्। ती सबै समूहको काम, कर्तव्य र अधिकारलाई पढी त्यसको आफ्नो टिप्पणी समेत बनाएर राख्नुहोस्।

सत्र सञ्चालन गर्ने प्रक्रिया

६० मिनेट

- सहभागीलाई छवटा समूहमा विभाजन गर्नुहोस् ।
- प्रत्येक समूहलाई गुनासो सुन्ने शिक्षक, गुनासो सुनुवाइ समिति, विद्यालयको प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, स्थानीय तह र बालसंरक्षण तथा लैङ्गिक हिंसा रोकथामका लागि विद्यार्थी कार्यदल आदि लेखिएको एउटा/एउटा बन्द कागजको चिट्ठा भिक्न लगाउनुहोस् ।
- आफ्नो समूहमा जुन पदाधिकारी वा समितिको नाम परेको छ, सोको बारेमा गुनासो सुनुवाइ कार्यविधिको सन्दर्भमा भूमिकाबारे समूहमा छलफल गर्न लगाउनुहोस् । समूह-कार्य सकिएपछि प्रस्तुतीकरणका लागि तयार हुनको लागि आग्रह गर्नुहोस् ।
- प्रस्तुतीकरणमा देहायका कुराहरू समेटिनुपर्ने जानकारी दिँदै समूहमा तयारी गर्न लगाउनुहोस् :

- सो व्यक्ति वा समितिको सङ्क्षिप्त परिचय,
- गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ मा उल्लेख गरिएको सो पदाधिकारी वा समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार,
- सो व्यक्ति वा समितिको प्रभावकारी कार्य सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने कुराहरू,
- सो व्यक्ति वा समितिलाई गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रप्रति अभिप्रेरित गर्न एवम् जवाफदेही बनाउन अपनाउन सकिने उपायहरू आदि ।

- समूहलाई तयारीका लागि २० मिनेटको समय दिनुहोस् र प्रस्तुतीकरण सिर्जनात्मक विधिबाट गर्न सकिने कुराको जानकारीसमेत दिनुहोस् ।
- अब सबै समूहको तयारी पूरा भइसकेपछि एक/एक गर्दै प्रस्तुतीकरण गर्न लगाउनुहोस् । प्रस्तुति ५ देखि ७ मिनेटसम्ममा सक्नुपर्ने बारे जानकारी गराउनुहोस् । प्रत्येक समूहको प्रस्तुतिपछि दुई मिनेटको समय छलफलका लागि छुट्याउनुहोस् ।
- सबै समूहको प्रस्तुति भइसकेपछि सहभागीहरूका केही प्रश्न वा जिज्ञासा भए सोको बारेमा छलफल गर्दै सत्रको समापन गर्नतिर लाग्नुहोस् ।

गुनासो सुनुवाइ समिति

विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष वा निजले तोकेको महिला सदस्य/संस्थागत तथा वैकल्पिक विद्यालयको हकमा संस्थापक, गुठियार वा निजले तोकेको प्रतिनिधि - संयोजक

विद्यालयको प्रधानाध्यापक - सह-संयोजक

शिक्षक अभिभावक सङ्घको अध्यक्ष वा निजले तोकेको प्रतिनिधि एकजना - सदस्य

विद्यालयको बालक्लब वा सो नभए विद्यार्थीले आफूहरूमध्येबाट छनोट गरिएका विद्यार्थी प्रतिनिधि दुईजना (१ जना छात्रा र १ जना छात्र) - सदस्य

सम्बन्धित गाउँपालिका वा नगरपालिकाको न्यायिक समितिले तोकेको सम्बन्धित वडाको महिला सदस्य/संस्थागत विद्यालयको हकमा अभिभावकको प्रतिनिधि एकजना - सदस्य

गुनासो सुन्ने शिक्षक - सदस्य सचिव

गुनासो पेटिका सम्बन्धमा विद्यार्थीहरूमा सूचनाको नमुना

यस विद्यालयका सम्पूर्ण विद्यार्थीहरूले भोगेका, देखेका समस्या तथा गुनासा एवम् सुझाव भएमा त्यसलाई सङ्कलन गर्न गुनासो पेटिकाको व्यवस्था गरिएको छ। उक्त पेटिकामा समस्या तथा सुझावहरू निर्धक्क राख्न निम्नअनुसार जानकारी गराइन्छ :

१. हिंसा तथा दुर्व्यवहार तथा अन्य कुनै पनि समस्या सहेर नबसौं, गुनासो पेटिका वा सम्बन्धित निकायमा गुनासो गरौं।
२. गुनासो तथा सुझाव कागजमा लेखी सुझाव पेटिकामा खसाल्नुपर्नेछ।
३. आफ्नो नाम, कक्षा लेखेर वा नलेखी पनि गुनासो पेटिकामा गुनासो राख्न सकिनेछ।
४. आफ्नो वा अरुको बारेमा समेत गुनासो राखिदिन सकिनेछ।
५. गुनासो वा सुझाव जतिपटक पनि राख्न सकिनेछ।
६. गुनासो पेटिकामा आएका गुनासाहरू गोप्य रूपमा राखी कार्यान्वयन गरिनेछ।
७. गुनासो पेटिकामा निम्न प्रकृतिका गुनासाहरू लेखी खसाल्नुपर्नेछ।
 - क. दण्ड सजाय, पिटाइ, गाली गलोज वा मौखिक/भावनात्मक दुर्व्यवहार, शारीरिक दुर्व्यवहार, यौनदुर्व्यवहार, यौनशोषण, यौनहिंसा, लैङ्गिक विभेद, भेदभाव र बेवास्ता, हिंसा, भेदभाव, हेपाइ,
 - ख. पठनपाठन, गृहकार्य, अतिरिक्त क्रियाकलाप, बसाई व्यवस्थापन,
 - ग. शौचालय, खानेपानी, कक्षाकोठा, सरसफाई, खेलकुद,
 - घ. तथा विद्यालय खाउँदा वा जाँदा भोग्नु परेका समस्या आदि बारेमा।
८. गुनासाहरू मौखिक रूपमा पनि गुनासो सुन्ने शिक्षक वा प्रधानाध्यापक समक्ष राख्न सकिनेछ।
९. गुनासो पेटिकामा आएका गुनासाहरू न्यूनतम हप्तामा एक पटक खोली सम्बोधन गरिनेछ।
१०. गुनासो सम्बोधन गर्न शिक्षक, विद्यार्थी, व्यवस्थापन समिति प्रतिनिधि भएको एक सात सदस्य समिति रहनेछ।
११. गुनासो पेटिका गुनासाहरू गुनासो सुन्ने शिक्षक श्री ले गुनासो सुनुवाइ समितिका एक जना सदस्यको उपस्थितिमा खोल्नुपर्नेछ।
१२. विद्यालयबाट समाधान हुने गुनासाहरू तत्काल सम्बोधन गरिनेछ।
१३. गुनासो पेटिकामा अमर्यादित, गलत तथा अरुलाई दुःख दिने मनसायले गुनासो राख्न पाइने छैन।
१४. विद्यार्थीले गुनासो राखेकै कारण कुनैपनि सजाय तथा विभेद गरिने छैन।

नाम

गुनासो सुन्ने शिक्षक

विद्यालयको नाम

मिति

गुनासो सुन्ने शिक्षकको काम, कर्तव्य र अधिकार

- विद्यालयमा गुनासो पेटिका राख्ने बारे जानकारी गराउने,
- गुनासो पेटिका खोल्ने समयको जानकारी सबैलाई दिने,
- गुनासो पेटिका विद्यार्थीहरूलाई पायक पर्ने ठाउँमा राख्ने,
- सबै गुनासो सातजनाको समितिमा मात्रै छलफल गर्नेगरी व्यक्तिगत विवरणको गोपनीयता कायम गर्ने,
- गुनासोको सम्बोधनको सन्दर्भमा अभिभावकसँग भेटघाट गर्न आवश्यक भएमा विद्यालयमा बोलाई वा घरमा भेट गरी कुराकानी गर्ने गराउने,
- समय समयमा बालसंरक्षण, लैङ्गिक हिंसा तथा गुनासो सुनुवाइसम्बन्धी जानकारी पत्रपत्रिका, सूचनापाटी तथा वेबसाइटमा राख्ने,
- विद्यालय वरपरको क्षेत्रमा हुनसक्ने लैङ्गिक हिंसा रोकन त्यहाँका किशोरकिशोरी वयस्क, सरोकारवाला तथा अभिभावकलाई लक्षित गरी समय-समयमा लैङ्गिक हिंसाको बारेमा अन्तर्क्रिया गर्ने गराउने,
- वार्षिक रूपमा बालसंरक्षण र लैङ्गिक हिंसा रोकथामका लागि कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने,
- कार्ययोजनामार्फत् गुनासो सुनुवाइ समितिको बैठकमा बालसंरक्षण र लैङ्गिक हिंसाका गुनासाहरू सम्बोधन गर्ने,
- विद्यालयको गुनासो सुनुवाइको क्रममा कुनै विद्यार्थीलाई कुनै प्रकारको शैक्षिक, भौतिक, आर्थिक, मनोसामाजिक वा स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित सहयोग आवश्यक भएको जानकारी आएमा निजलाई त्यस्तो सहयोग प्रदान गर्न आवश्यक समन्वय र सम्प्रेषण गर्ने, गराउने,
- वार्षिक रूपमा गुनासो सुनुवाइसम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गरी विद्यार्थी, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक, अभिभावक, जिल्ला तहका निकाय, सम्बन्धित गैरसरकारी संस्था तथा अन्य सरोकारवालासम्म पुर्याउने,

विद्यालय व्यवस्थापन समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार

- गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को कार्यान्वयनको सन्दर्भमा संयोजनकारी भूमिका निभाउने,
- बालसंरक्षण गर्ने,
- लैङ्गिक हिंसाको रोकथाम गर्ने एवम् सुरक्षित वातावरण निर्माण गर्ने,
- बालसंरक्षण वार्षिक कार्ययोजना पारित गर्ने,
- विद्यार्थी, शिक्षक, अभिभावक तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सदस्यहरूले पालना गर्नुपर्ने आचारसंहिता पारित गर्ने,
- गुनासो सुनुवाइसम्बन्धी प्रक्रियामा आवश्यक सहयोग प्रदान गर्ने एवम् निर्देशन गर्ने,
- विद्यालय व्यवस्थापन समितिको तहबाट सम्बोधन गरिनुपर्ने गुनासाहरूको सम्बोधनका लागि कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने,

- विद्यालय तहबाट सम्बोधन हुन नसकेका गुनासाहरू सम्बन्धित निकायसँग समन्वय गरी समाधानका लागि पहल गर्ने,
- गुनासा सम्बोधनका सन्दर्भमा पाएका व्यक्तिगत विवरणहरूमा गोपनीयता कायम गर्ने,

गुनासो सुनुवाइ समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार

- गुनासो पेटिकामा परेका तथा मौखिक रूपमा आएका गुनासाहरूको सम्बोधन भए गरिएको यकिन गर्ने,
- विद्यालय तहबाट सम्बोधन हुन नसकेका गुनासाहरूलाई सम्बन्धित निकायमा सिफारिस गर्ने व्यवस्था मिलाउने,
- विद्यालयमा स्वतन्त्र र भयरहित वातावरणमा अध्ययन-अध्यापन गर्ने वातावरण सिर्जना गर्ने,
- गुनासो पेटिकामा आएका गुनासाहरूको सम्बोधनको क्रममा व्यक्तिगत विवरणमा गोपनीयता कायम गर्ने र त्यसको सुनिश्चितता पनि गर्ने,
- हफतामा कम्तिमा एकपटक गुनासो पेटिका खोल्ने गरिएको यकिन गर्ने,
- महिनाको एकपटक समितिको बैठक बोलाउने र बस्ने र आवश्यक परेको खण्डमा सोभन्दा बढी पनि बस्ने,
- गुनासो पेटिकामा गुनासो नआएको खण्डमा विद्यालयमा अनुगमन एवम् निरीक्षण गर्ने,
- समितिका कुनै पनि सदस्यविरुद्ध त्यसलाई बढी संवेदनशील गुनासोको रूपमा लिने र सोको विषयमा बसेको बैठकमा निजलाई सहभागी नगराउने,
- निर्णय गर्दा बहुमतको परिपालना गर्ने,
- आएका गुनासाहरू के-कसरी समाधान भइरहेका छन्, र कस्ता गुनासा सम्बोधन हुन गाह्रो छ वा भइरहेका छैनन्, त्यसको समीक्षा गर्ने,
- समितिको कुनै पनि सदस्यले गुनासोका सन्दर्भमा गोपनीयताको परिपालना गर्न नसकेमा निजलाई समितिबाट निष्काशन गर्ने,

प्रधानाध्यापकको काम, कर्तव्य र अधिकार

- गुनासो सुनुवाइ समिति गठन गर्ने,
- गुनासो सुन्ने शिक्षक नियुक्त गर्न विद्यालय व्यवस्थापन समितिमा सिफारिस गर्ने,
- गुनासो सुनुवाइ समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार कार्यान्वयन भए, नभएको सुपरिवेक्षण गर्ने,
- विद्यालयमा बालसंरक्षण, लैङ्गिक हिंसाको रोकथाम एवम् सुरक्षित वातावरण निर्माण गर्न बालसंरक्षणसम्बन्धी वार्षिक कार्ययोजना पारित गर्ने,

- बालअधिकार हनन्सम्बन्धी आएका गुनासाहरूलाई सम्बोधन गर्ने गराउने,
- गुनासो सुनुवाइको कार्यान्वयन र अभिलेखीकरणका लागि स्रोतको व्यवस्था गर्ने,
- गुनासो सुन्ने शिक्षकको काम, कर्तव्य र अधिकार परिपालना गर्न सहयोग गर्ने,
- गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ कार्यान्वयन गर्ने, गराउने ।

मूल्याङ्कन/प्रतिबिम्बन

“यस सत्रमा हामीले के-के छलफल गर्छौं ?” भनी सहभागीसँग प्रश्न गर्दै यस सत्रका क्रियाकलापको मूल्याङ्कन/ प्रतिबिम्बन गर्नुहोस् । त्यसका लागि देहायका प्रश्नहरू गर्न सकिन्छ :

- विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइलाई प्रभावकारी बनाउन गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको कस्तो भूमिका रहन्छ ?
- गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रमा भएका पदाधिकारी तथा सदस्यहरूको क्रियाशीलता कसरी बढाउन सकिन्छ होला ?

सहभागीबाट जवाफ आएपछि यस सत्रमा गरिएका छलफलका विषय वा शीर्षक पुनः एकपटक दोहोर्‍याएर सत्रको अन्त्य गर्नुहोस् ।

यस सत्रका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू

- गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ अनुसार लैङ्गिक सम्पर्क शिक्षक, प्रधानाध्यापक, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, जनप्रतिनिधि तथा विद्यार्थीसहितको ७ सदस्य गुनासो सुनुवाइ समितिको व्यवस्था गर्नुपर्दछ तर आवश्यकताअनुसार विभिन्न विज्ञहरूलाई समितिको बैठकमा आमन्त्रित सदस्यको रूपमा सहभागी गराउन सकिनेछ ।
- लैङ्गिक सम्पर्क शिक्षकलाई गुनासो सुन्ने शिक्षक तोक्नुपर्नेछ । माध्यमिक शिक्षा प्रदान गर्ने विद्यालयको हकमा भने गुनासो सुन्ने शिक्षक तोक्दा माध्यमिक तहको महिला शिक्षकलाई तोक्नुपर्नेछ । तर महिला शिक्षक नभएको अवस्थामा भने सोही व्यहोरा खुलाई पुरुष शिक्षकलाई तोक्न सकिनेछ । यसरी तोक्दा मनोविमर्शसम्बन्धी शैक्षिक उपाधि वा तालिम लिएको शिक्षकलाई विशेष प्राथमिकता दिनुपर्नेछ ।
- कार्यविधिमा व्यवस्था भए अनुसार विद्यार्थीको एउटा कार्यदल बनाउनुपर्दछ । बालक्लब भएका उक्त क्लबबाटै गुनासो सुनुवाइ कार्यदल बनाउनुपर्दछ । यस कार्यदललाई गुनासो सुनुवाइबारे विद्यार्थीबीच उत्प्रेरण जगाउने तथा व्यवस्थित गर्ने कार्यमा संलग्न गराउनुपर्दछ ।
- विद्यार्थीका समस्या तथा गुनासो सम्बोधनको प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउनका सम्पूर्ण विद्यार्थीहरूलाई सूचना तथा मौखिक रूपमा गुनासो सुनुवाइबारे जानकारी दिनुका साथै यस प्रक्रिया प्रति अभिप्रेरित, सक्रिय एवम् उत्तरदायी बनाउनुपर्दछ ।

सत्र-८ का लागि अध्ययन-सामग्री

गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको व्यवस्था र सहभागिता

गुनासो सुनुवाइ समितिको व्यवस्था

विद्यालय हाताभित्र गुनासो पेटिकाको व्यवस्थापन सँगसँगै गुनासो सुनुवाइ समितिको पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को बुँदा नं ७ अनुसार विद्यालयस्तरको गुनासो सुनुवाइ समितिमा विद्यालयको प्रधानाध्यापक, शिक्षक, अभिभावक-सङ्घको अध्यक्ष वा निजले तोकेको प्रतिनिधि विद्यालयको बालकलबको सदस्य (एकजना छात्रा र एकजना छात्र), विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष वा निजले तोकेको प्रतिनिधि, सम्बन्धित गाउँपालिका वा नगरपालिकाको न्यायिक समितिले तोकेको सम्बन्धित वडाको महिला सदस्य र गुनासो सुन्ने शिक्षक सदस्यका रूपमा रहन्छन्।

समितिको बैठक, छलफल वा अन्य कार्यक्रममा आवश्यकताअनुसार स्थानीय प्रहरी, स्वास्थ्यकर्मी, लैङ्गिक हिंसाविरुद्धको निगरानी समूहका सदस्य, मनोविमर्शकर्ता, सामाजिक कार्यकर्तालाई समेट्न सकिने व्यवस्था गरेको छ।

यसरी गठन गरिएको समितिले विद्यालय हातामा र विद्यार्थी पठनपाठनमा आइपरेका गुनासोको सम्बोधन गर्ने व्यवस्था कार्यविधिले गरेको छ। गुनासो पेटिकामा गुनासो वा चिन्त नबुझेका कुराहरू मात्र नभई त्यस्ता कुरालाई कसरी न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ, भन्ने खालका सुझाव दिनका लागि विद्यार्थीहरूलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्दछ। गुनासो गर्ने व्यक्तिको गोपनीयता कायम गर्न विशेष ध्यान दिई विद्यार्थीहरूलाई उनीहरूको गुनासो वा सुझाव गोप्य राखिने कुराको विश्वसनीयता दिलाउन सक्नुपर्दछ।

त्यसैगरी, गुनासो पेटिकामा रहेका गुनासोलाई नियमित रूपमा वा तोकिएको समयवधिमा खोल्ने र त्यसको प्रभावकारी सम्बोधनको प्रक्रियामा लैजानुपर्दछ। एउटै किसिमका गुनासो वा विभेदपूर्ण क्रियाकलापहरू बारम्बार दोहोरिएमा समितिले त्यसको निराकरणका लागि विशेष उपाय अपनाउनुपर्दछ। विद्यालयको तहबाट सम्बोधन हुन नसक्ने गुनासो आएमा सम्बन्धित व्यक्ति, समूह वा निकायसम्म सिफारिस गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ। विद्यार्थीको गुनासोको सम्बोधन गर्ने केन्द्रबिन्दु व्यक्ति भनेको गुनासो सुन्ने शिक्षक नै हुन्। त्यसैले गुनासो सुन्ने शिक्षकलाई समितिले आवश्यक मार्गदर्शन तथा सहयोग प्रदान गर्ने वातावरण बनाउनुपर्दछ।

विद्यालय क्षेत्रमा हुने लैङ्गिक हिंसा तथा बालसंरक्षणका सवालका बारेमा शिक्षकवर्गसँग मात्रै नभई अभिभावकसँग अन्तर्क्रिया गर्नुपर्ने जिम्मेवारीसमेत समितिको रहन्छ। एक अर्कालाई जिस्क्याउने, होच्याउने, गोप्य अड्गमा छुन प्रयत्न गर्ने, छात्र र छात्राबीचमा भेदभाव गर्ने जस्ता क्रियाकलापलाई समेटेर लैङ्गिक हिंसाका बारेमा कार्यक्रम, कार्यशाला सञ्चालन गर्ने कार्यभार

पनि सोही समितिले बोकेको हुन्छ। लैङ्गिक हिंसा रोकथाम तथा बालसंरक्षण प्रवर्धनका बारेमा कार्यरत विशेषज्ञहरू बोलाई नियमित रूपमा अन्तर्क्रिया गराउँदा पनि बालबालिकाले आफ्ना कुराहरूलाई व्यक्त गर्ने माध्यम पाउँछन् र त्यस्ता अन्तर्क्रियाबाट आएका सल्लाह, सुझाव र गुनासोलाई समितिका सदस्यहरू मिलेर सम्बोधन गर्नुपर्दछ।

विद्यालयमा मात्र नभई कतिपय विद्यार्थीहरूलाई घरायसी समस्या र भ्रैभ्रगडाले मानसिक तथा शारीरिक आघात परेको हुन्छ। उक्त समितिले यस्तो परिस्थितिमा अभिभावकसँग कुराकानी गरी समस्याको समाधान खोज्नुपर्दछ।

गुनासो सुनुवाइमा संलग्न व्यक्ति तथा समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार

गुनासो सुनुवाइ समिति (बुदा ९)

- (क) गुनासो पेटिकामा परेका उजुरी वा गुनासोको सुनुवाइ गर्नु, सम्बोधन गर्नु तथा तिनको समाधानका लागि सहजीकरण गर्नु,
- (ख) गुनासो पेटिकामा परेका गुनासोलाई सम्बोधन गर्न स्थानीय तहका सम्बन्धित निकाय, सङ्घसंस्था तथा व्यक्तिसँग आवश्यक समन्वय एवम् सहकार्य गर्ने तथा निरन्तर पैरवी गर्ने,
- (ग) विद्यालयमा स्वतन्त्र र भयरहित रूपमा अध्ययन-अध्यापन गर्ने वातावरण सिर्जना गर्न तथा त्यहाँ कुनै पनि किसिमको अवाञ्छित क्रियाकलाप हुन नदिने गरी विद्यालयलाई सुरक्षित बनाउन पहल एवम् पैरवी गर्ने,
- (घ) विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार सबै उमेर समूहका विद्यार्थीमैत्री, बालिकामैत्री तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकामैत्री बनाउन वा त्यसका लागि आवश्यक सुधार गर्न विद्यालय प्रशासन तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सदस्यसँग मिलेर पहल गर्ने एवम् सम्बन्धित निकायसँग पैरवी गर्ने,
- (ङ) विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा शिक्षक अभिभावक-सङ्घका सदस्य तथा विद्यार्थीलाई बालसंरक्षण विषयमा अभिमुखीकरण गर्ने, गराउने,
- च) विद्यालयको तहबाट सम्बोधन हुन नसक्ने गुनासो सम्बन्धित निकायमा सम्प्रेषण गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्ने, गराउने,
- छ) विद्यालयको क्षेत्रमा बालसंरक्षणको जोखिम पहिचान गर्न जोखिम नक्साङ्कन गर्ने, गराउने,
- ज) बालसंरक्षणको क्षेत्रमा काम गर्ने सरकारी निकाय, स्थानीय तहका कर्मचारी तथा गैरसरकारी एवम् सेवा प्रदायक संस्था तथा उपलब्ध सेवाको स्रोत नक्साङ्कन गर्ने, तिनसँग सम्बन्ध विस्तार, समन्वय एवम् सहकार्य गर्ने,
- झ) गुनासो सुनुवाइको सिलसिलामा गुनासो सुन्ने शिक्षकलाई आवश्यक सहयोग पुर्याउने।

लैङ्गिक हिंसाको रोकथाम एवम् सम्बोधनसम्बन्धी कार्य

- (क) विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा शिक्षक-अभिभावक सङ्घको बैठकमा बालसंरक्षण तथा लैङ्गिक हिंसाको बारेमा अन्तर्क्रिया गर्ने, गराउने,

- (ख) विद्यालयमा बालसंरक्षण सुनिश्चित गर्न तथा लैङ्गिक हिंसाको रोकथाम गर्नका लागि विद्यार्थी, शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक-सङ्घ तथा अन्य सरोकारवालासँग सहभागितामूलक ढङ्गले आचारसंहिता बनाई लागु गर्ने र सोको कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन गरी रेकर्ड राख्ने,
- (ग) विद्यालय क्षेत्र वरपर खासगरी बालिका तथा किशोरीलाई जिस्क्याउने, होच्याउने वा हैरानी गर्ने, अनावश्यक प्रतिक्रिया दिने, छुने प्रयत्न गर्ने जस्ता घटना हुनसक्ने हुनाले त्यहाँका किशोरकिशोरी, वयस्क, सरोकारवाला तथा अभिभावकलाई लक्षित गरी समय समयमा बालसंरक्षण तथा लैङ्गिक हिंसाको बारेमा अन्तर्क्रिया गर्ने, गराउने,
- (घ) विद्यालयमा सह-शैक्षिक क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा बालसंरक्षण तथा लैङ्गिक हिंसाको विषयसँग जोडेर हाजिरीजवाफ, वादविवाद, वक्तृत्वकलालगायतका प्रतियोगिता आयोजना गर्ने, गराउने,
- (ङ) बालसंरक्षण प्रवर्धन तथा लैङ्गिक हिंसाविरुद्धका जानकारीपत्र विद्यालयको कक्षाकोठामा तथा सूचनापाटीमा टाँस्ने,
- (च) समयसमयमा बालसंरक्षण प्रवर्धन तथा लैङ्गिक हिंसाविरुद्ध क्रियाशील अभियन्ता, विषयमा जानकार व्यक्तिहरू र विद्यार्थीबीच अन्तर्क्रिया गराउने,
- (छ) समितिले उचित ठानेका एवम् विद्यालयको तहमा सान्दर्भिक हुने खालका अन्य प्रकारका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, गराउने र त्यस्ता कार्यक्रममा सहभागी हुन विद्यार्थीलाई प्रोत्साहित गर्ने,
- ज) विद्यालयमा आएका बालबालिका विरुद्धका हिंसा तथा दुर्व्यवहारका घटनाको स्थानीय तहको बालअधिकार समितिमा जानकारी वा सम्प्रेषण गर्ने ।

गुनासो सुन्ने शिक्षक (बुदा ११)

- (क) संयोजकसँग मिलेर समितिको नियमित बैठकको एजेण्डा तयार गर्ने, समितिको बैठक बोलाउने र बैठकको निर्णयको माइन्ट लेखी अभिलेख प्रमाणित गरी राख्ने,
- ख) विद्यालयमा बालसंरक्षण सुनिश्चित गर्न तथा लैङ्गिक हिंसा रोकथामका लागि वार्षिक कार्ययोजना बनाई गुनासो सुनुवाइ समितिको बैठकमा पेश गर्ने र पारित कार्ययोजनाको कार्यान्वयनमा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्ने,
- ग) बालसंरक्षण, लैङ्गिक हिंसा तथा गुनासो सुनुवाइसम्बन्धी जानकारीपत्र तयार गरी विद्यालयका कक्षाकोठा, सूचनापाटी तथा वेबसाइटमा राख्ने,
- घ) विद्यालयमा समय समयमा बालसंरक्षण प्रवर्धन तथा लैङ्गिक हिंसा रोकथामसम्बन्धी सहशैक्षिक क्रियाकलाप, अन्तर्क्रिया, अभिमुखीकरणआदि आयोजना गर्ने, गराउने,
- ङ) विद्यालय वरपरको क्षेत्रमा हुनसक्ने लैङ्गिक हिंसा रोकन त्यहाँका किशोरकिशोरी, वयस्क, सरोकारवाला तथा अभिभावकलाई लक्षित गरी समय-समयमा लैङ्गिक हिंसाको बारेमा अन्तर्क्रिया गर्ने, गराउने,

- च) गुनासो पेटिकामा परेका गुनासो पढी तिनलाई पूर्वाधार, शिक्षण-सिकाइ, बालसंरक्षण र लैङ्गिक हिंसाको आधारमा विभाजन गरी तिनलाई प्राथमिकताका आधारमा वर्गीकरण गरी अखिलेखीकरण गर्ने,
- छ) विद्यालयको तहमा सम्बोधन गरिनुपर्ने गुनासोको सम्बोधन गर्न कार्ययोजना बनाई समितिसँग छलफल गर्ने र सोको कार्यान्वयनका लागि नेतृत्व लिने,
- ज) गुनासो सुनुवाइका क्रममा कुनै विद्यार्थीलाई कुनै प्रकारको शैक्षिक, भौतिक, आर्थिक, मनोसामाजिक वा स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित सहयोग आवश्यक भएको जानकारी आएमा निजलाई त्यस्तो सहयोग प्रदान गर्न आवश्यक समन्वय र सम्प्रेषण गर्ने, गराउने,
- झ) गुनासोको सम्बोधनको सन्दर्भमा अभिभावकसँग भेटघाट गर्न आवश्यक देखिएमा विद्यालयमै बोलाइ वा घरभेट गरी अभिभावकसँग कुराकानी गर्ने, गराउने,
- ञ) सम्प्रेषण गरिएको गुनासोको सम्बोधनको प्रक्रियाको निरन्तर कार्य (फलो अप) गरी विद्यार्थीको गुनासोसम्बोधन भएको कुरा सुनिश्चित गर्ने,
- ट) गुनासो सुनुवाइ सम्बन्धमा तयार गरिएका अभिलेखको गोपनीयता सुनिश्चित गर्ने,
- ठ) चौमासिकरूपमा गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ अन्तर्गत भएका कार्य, प्रगति एवम् उपलब्धि र आइपरेका समस्यासमेत समेटी अनुसूची-४ मा तोकिएको ढाँचामा चौमासिक प्रतिवेदन तयार गरी समितिबाट पारित गराई विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा स्थानीय तहको शिक्षा अधिकृत समक्ष बुझाउने,
- ड) वार्षिक रूपमा गुनासो सुनुवाइसम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गरी विद्यार्थी, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक-सङ्घ, स्थानीय तथा जिल्ला तहका निकाय, सम्बन्धित गैरसरकारी संस्था तथा अन्य सरोकारवालासम्म पुऱ्याउने ।

विद्यालय व्यवस्थापन समिति (बुदा २४)

- क) विद्यालयको तहमा बालसंरक्षण सुनिश्चित गर्न, लैङ्गिक हिंसाको रोकथाम गर्न एवम् सुरक्षित वातावरण निर्माण गर्न बालसंरक्षणसम्बन्धी वार्षिक कार्ययोजना पारित गर्ने,
- (ख) विद्यालयको तहमा विद्यार्थी, शिक्षक, कर्मचारी, प्रधानाध्यापक तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सदस्यले पालना गर्नुपर्ने आचारसंहिता पारित गरी लागु गर्ने, गराउने,
- ग) गुनासो सुन्ने शिक्षक, प्रधानाध्यापक तथा समितिलाई गुनासो सुनुवाइसम्बन्धी प्रक्रियामा आवश्यक सहयोग प्रदान गर्ने एवम् निर्देशन दिने,
- घ) गुनासो सुनुवाइ कार्यविधिको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि समितिले संयोजनकारी भूमिका निर्वाह गर्ने ।

विद्यालयको प्रधानाध्यापक (बुँदा २३)

- क) यस कार्यविधिमा निर्धारित प्रक्रियाअनुरूप विद्यालयमा समितिको गठन गर्न, गराउने,
- ख) गुनासो सुन्ने शिक्षक नियुक्त गर्न विद्यालय व्यवस्थापन समितिसमक्ष सिफारिस गर्ने,
- ख) गुनासो सुन्ने शिक्षक एवम् समितिको काम, कर्तव्य तथा अधिकार प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्न, गराउन विद्यालय प्रशासनको तर्फबाट आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउने र भए गरेका कामको नियमित रूपमा सुपरीवेक्षण गर्ने,
- ग) विद्यालयको तहमा बालसंरक्षण सुनिश्चित गर्न, लैङ्गिक हिंसाको रोकथाम गर्न एवम् सुरक्षित वातावरण निर्माण गर्न समितिको सुझावसमेत लिई बालसंरक्षणसम्बन्धी वार्षिक कार्ययोजना पारित गर्ने, गराउने,
- घ) विद्यालयमा बालअधिकार हनन्का घटनाको सत्यतथ्य बुझी वा बुझ्न लगाई तथा विद्यार्थी, अभिभावक, शिक्षकलगायतबाट आएका गुनासो समेतलाई कार्यान्वयन गर्न आवश्यक कार्य गर्ने, गराउने,
- (ङ) गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि एवम् प्रक्रियाको कार्यान्वयन, प्रक्रिया र प्रगतिको अभिलेखीकरणलगायतका लागि आवश्यक स्रोत (मानवीय, आर्थिक एवम् भौतिक)को व्यवस्था गर्ने,
- (च) गुनासो सुन्ने शिक्षकको काम, कर्तव्य र अधिकार परिपालनामा सहयोग गर्ने,
- (छ) गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि एवम् प्रक्रियाको कार्यान्वयन गर्ने, गराउने मुख्य दायित्व लिने ।

बालसंरक्षण प्रवर्धन तथा लैङ्गिक हिंसा रोकथामका लागि विद्यार्थी कार्यदल (बुँदा २६)

- (१) विद्यालयमा तथा विद्यालय वरपर बालबालिकामाथि हुनसक्ने दुर्व्यवहार तथा लैङ्गिक हिंसाका घटनाको रोकथाम गर्न एवम् घटना भएमा सकेसम्म छिटो समितिलाई सूचना दिनेलगायतका कार्य गर्नेगरी विद्यालयमा 'बालसंरक्षण प्रवर्धन तथा लैङ्गिक हिंसा रोकथाम विद्यार्थी कार्यदल' गठन गर्न सकिनेछ । विद्यालयमा बालक्लब क्रियाशील भएको खण्डमा सोको मातहत त्यस्तो कार्यदल बनाउन सकिनेछ ।
- (२) कार्यदलमा १२ वर्ष उमेर पूरा गरेका प्रत्येक कक्षालाई प्रतिनिधित्व गर्नेगरी स्वेच्छाले स्वयंसेवी रूपमा काम गर्न इच्छुक बढीमा २५ जना सदस्य रहन सक्नेछन् । सदस्यहरूले सहमतिमा वा मतदान गरी आफूमध्येबाट एक नेता र एक उपनेता छान्न सक्नेछन्, तर नेता र उपनेतामध्ये एकजना बालिका हुनुपर्नेछ ।
- (३) कार्यदलले आफ्नो कक्षाकोठा, विद्यालय वरपरको वातावरणको अवलोकन तथा विद्यालयका विद्यार्थी तथा शिक्षकसँग छलफल गरी विद्यालय वा विद्यालय वरपर हुनसक्ने बालसंरक्षण तथा लैङ्गिक हिंसाको जोखिमको आङ्कलन वा नक्साङ्कन गर्न तथा सोको सूचना नेता वा उपनेतामार्फत् समितिलाई दिन सक्नेछ ।
- (४) कार्यदलले दिएको सूचनाको सन्दर्भमा आवश्यक थप सूचना जानकारी सङ्कलन गर्नु एवम् समस्या समाधानमा पहल गर्नु समितिको कर्तव्य हुनेछ ।

अभिप्रेरण, उत्प्रेरण र सहभागिता

विद्यालयमा अध्ययन गर्ने क्रममा कक्षाकोठा र विद्यालय परिसरमा दैनिक रूपमा सानातिना घटना भइरहन्छन् । त्यस्ता समस्या तथा गुनासो सम्बोधनको प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउनका लागि सो संयन्त्रमा संलग्न हुने प्रत्येक व्यक्तिलाई गुनासो सुनुवाइप्रति अभिप्रेरित, सक्रिय एवम् उत्तरदायी बनाउन सक्नुपर्दछ । गुनासोको सुरुवातमा संलग्न हुने विद्यार्थी, गुनासो सुन्ने शिक्षक, प्रधानाध्यापक एवम् गुनासो सुनुवाइ समितिको अभिप्रेरण जगाउने काम सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।

बालबालिका

सर्वप्रथम त गुनासो सुनुवाइका लागि सबैभन्दा आवश्यक अर्थात् बालबालिकाका गुनासा आउनु जरुरी हुन्छ । त्यसका लागि विद्यार्थीहरूले आफूले भोग्नुपरेका विभिन्न समस्यालाई गुनासो पेटिकामा गुनासोका रूपमा खसाल्न उत्प्रेरित गर्नुपर्दछ ।

गुनासो गर्न विद्यार्थीलाई सहयोग एवम् प्रोत्साहन गर्नुपर्ने :

- (१) मौखिक रूपमा शिक्षक, प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सदस्यलगायतलाई भन्न नसकिएको आफ्नो वा विद्यार्थीका बालसंरक्षणसँग सम्बन्धित गुनासो गुनासो पेटिकामा खसाल्न समितिका सदस्य एवम् गुनासो सुन्ने शिक्षकले विद्यार्थीलाई सहयोग एवम् प्रोत्साहन गर्नुपर्नेछ ।
- (२) बुँदा ६(१)बमोजिम गुनासो गर्दा आफ्नो व्यक्तिगत विवरण खुलाइ वा नखुलाइ गुनासो पेटिकामा खसाल्न सकिने कुरा समितिका सदस्य एवम् गुनासो सुन्ने शिक्षकले विद्यार्थीलाई जानकारी दिनुपर्नेछ ।
- (३) गुनासो पेटिका बाहेक प्रत्यक्षरूपमा गुनासो सुन्ने शिक्षक वा अन्य शिक्षक, प्रधानाध्यापक, बालक्लब, समितिका सदस्य, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सदस्यलाई जानकारी दिई विद्यार्थीका गुनासो समितिसमक्ष पुऱ्याउन सकिने व्यहोरा विद्यार्थीलाई जानकारी गराउनुपर्नेछ ।
- (४) विद्यालयले गुनासो पेटिकामार्फत वा अन्य कुनै पनि माध्यमबाट बालसंरक्षण वा लैङ्गिक हिंसासम्बन्धी गुनासो समितिसम्म पुऱ्याउन विद्यार्थीलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्नेछ ।
- (५) कुनै विद्यार्थीलाई आफूले गरेको गुनासोका सम्बन्धमा थप जानकारी वा सहयोग चाहिएमा विद्यालयका प्रधानाध्यापक, समिति वा गुनासो सुन्ने शिक्षकले निजलाई गोपनीयताको सम्मान गरी त्यस्तो जानकारी वा सहयोग दिने वा समन्वय गर्नुपर्नेछ ।
- (६) कक्षा ५ वा सोभन्दा सानो कक्षामा अध्ययनरत वा १२ वर्षभन्दा कम उमेरका विद्यार्थीलाई आफ्ना गुनासो राख्न सक्ने बनाउन बालक्लबका सदस्य वा माथिल्लो कक्षामा पढिरहेका विद्यार्थीहरूलाई समय-समयमा निजहरूसँग अन्तर्क्रिया गर्न विद्यालयले प्रोत्साहन गर्नुपर्नेछ ।

हरेक विद्यार्थीहरूलाई व्यक्तिगत रूपमा ध्यान दिन शिक्षकका लागि सम्भव नहुने भएकाले नै कक्षाकोठामा कक्षाको प्रतिनिधि बनाइएको हुन्छ । शिक्षकवर्ग वा गुनासो सुन्ने शिक्षकले आफ्नो तर्फबाट र कक्षा प्रतिनिधिबाट कक्षामा रहेका विद्यार्थीहरूमा सम्भावित गुनासा गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रसम्म पुऱ्याउनुपर्ने

कुरामा ध्यानाकर्षण गराउनुपर्दछ। यसो भएमा सुरुमा गुनासो सुनुवाइप्रति सशङ्कित भएर गुनासो नगर्ने बालबालिकाका समेत गुनासोले सम्बोधनको मार्ग देख्न सक्दछ र एकपटक आफ्ना समस्याको समाधान भएको देखेपछि त बालबालिका आफैले आफ्ना गुनासा भन्न थालिहाल्छन्।

तसर्थ बालबालिकालाई गुनासो पेटिकामा गुनासो खसाल्ने तथा गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रसम्म आफ्ना गुनासा पुऱ्याउन अभिप्रेरित गर्ने तरिका भनेको नै बालबालिकाको मनमा गुनासो सुनुवाइप्रति सकारात्मक भावना पैदा गर्ने तथा आफ्ना गुनासाहरू सुनाउनका लागि त्यसलाई विश्वसनीय बनाउनु हो। त्यसका लागि सर्वप्रथम त विद्यालयले आफू बालबालिकाको समस्याप्रति गम्भीर रहेको कुरा बालबालिकालाई पटक-पटक भन्नुपर्दछ र आएका गुनासाको प्रभावकारी ढङ्गले सम्बोधन गरी बालबालिकाको मन जित्न सक्नुपर्दछ। त्यसपछि त बालबालिकाले गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रमा आफ्ना गुनासा राख्ने तथा अन्य साथीहरूलाई समेत गुनासो राख्न र सोको समाधानमा मिलेर काम गर्न सहयोग पुऱ्याउन सक्दछन्।

गुनासो सुन्ने शिक्षक

गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रमा गुनासो सुन्ने शिक्षकले मेरुदण्डको भूमिका निर्वाह गर्दछन्। तर निज शिक्षकले आफ्नो विषयमा कक्षा शिक्षणको तयारी पनि गर्नुका साथै गुनासो सुन्ने शिक्षकको भूमिका पनि पूरा गर्नुपर्दछ। अझ कार्यविधिले विद्यालयमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति तोकिएको शिक्षकलाई नै गुनासो सुन्ने शिक्षक तोक्नुपर्दछ भनेकोले निज शिक्षकले तत्सम्बन्धी काम पनि गर्नुपर्दछ। तथापि अन्य दुई भूमिकाको लागि कुनै पनि प्रकारको प्रोत्साहन वा भत्ताको व्यवस्था हुँदैन। त्यसकारण गुनासो सुन्ने शिक्षकलाई शिक्षण बाहेकका दुई जिम्मेवारी बोझको रूपमा रहेको पनि भान हुन सक्दछ। यस्तो भएमा गुनासो सुनुवाइको संयन्त्र निष्क्रिय र निरर्थक साबित हुन सक्दछ।

गुनासो सुनुवाइ प्रक्रियामा गुनासो सुन्ने शिक्षकको काम एकदमै महत्त्वपूर्ण छ। त्यसैले प्रत्येक गुनासो सुन्ने शिक्षकले आफूले महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी पाएको बोध गर्न, गराउन सक्नुपर्दछ। त्यो महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी वहन गर्नु भनेको निज शिक्षकको सम्मान एवम् गौरवको विषय रहेको कुरा यकीन गर्न, गराउन सक्नुपर्दछ। विद्यालयमा विद्यार्थीले भोगेको समस्याको समाधान गरेर बालबालिकाको हँसिलो मुहार देख्दा यस कार्यमा सहभागी हुने प्रत्येकको मन आनन्दित हुन्छ। त्यसमा सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने व्यक्तिको नाताले गुनासो सुन्ने शिक्षक सबैभन्दा बढी त्यस्तो अनुभूति गर्नुपर्ने हुन्छ नै। तसर्थ गुनासो सुन्ने शिक्षकको भूमिका पाउनु भनेको कार्यबोझ मात्रै थपिने कुरा होइन भन्ने कुरा प्रत्येक गुनासो सुन्ने शिक्षकले बुझ्नुपर्दछ।

गुनासोको सम्बोधन गुनासोको प्रकृति हेरी अत्यन्तै प्राविधिक तथा दक्षतापूर्ण गरिनुपर्ने काम भएकाले उहाँहरूको क्षमता अभिवृद्धि आवश्यक छ। नेपाल सरकार तथा गैरसरकारी संस्थाहरूले गुनासो सुन्ने शिक्षकको ज्ञान, सीप र दक्षता बढाउनका लागि विभिन्न प्रकारका तालिम, शैक्षिक भ्रमण एवम् कार्यशाला गोष्ठीमा सहभागी हुने अवसर दिनुको साथै सूचना-सामग्री प्रकाशन गरी दक्षता बढाउने मौका पाउँछन्। त्यसो भएकाले उहाँहरूको वृत्ति विकासमा पनि योगदान पुऱ्याइराखेको हुन्छ। यो कुरासमेत ती शिक्षकलाई जानकारी गराई उहाँहरूको अभिप्रेरणा जगाउनु आवश्यक छ।

गुनासो सुनुवाइ समिति

प्रधानाध्यापक लगायत गुनासो सुनुवाइ समितिका सदस्यहरूले गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको नेतृत्व गरी गुनासो सम्बोधनको लागि आवश्यक सबै प्रकारका निर्णय लिने जिम्मेवारी हुन्छ। यसर्थ, समितिको भूमिका गुनासो सुनुवाइमा महत्त्वपूर्ण रहन्छ। समिति स्वतःस्फूर्त रूपमा विद्यालयमा आएका गुनासाको सम्बोधनमा सक्रिय

रूपमा संलग्न हुनु आवश्यक हुन्छ । गुनासो सुनुवाइ समितिमा रहने प्रत्येक सदस्य विद्यालय तथा विद्यार्थीप्रति जिम्मेवार हुनुपर्दछ । समितिमा रहने बाल-प्रतिनिधि आफ्ना साथीहरूको समस्या समाधानमा जुट्दछन् भने प्रधानाध्यापक एवम् विद्यालय व्यवस्थापन समितिको प्रतिनिधि विद्यालयको समग्र शैक्षिक विकास तथा प्रगतिका लागि गुनासो सुनुवाइमा अग्रसर हुनुपर्दछ । अभिभावकका प्रतिनिधि आफ्ना बालबालिकाको उज्ज्वल भविष्यको प्राप्तिका लागि जुट्नु र वडाका जनप्रतिनिधि आफ्नो वडाका सबै विद्यालय तथा विद्यार्थीको समस्या सम्बोधनमा क्रियाशील हुने कर्तव्य निर्वाह गर्न जुटिरहेका हुन्छन् । यसरी हेर्दा गुनासो सुनुवाइ समितिमा रहने सबै सदस्यको आ-आफ्ना भूमिका, दायित्व र जिम्मेवारी छन् । यही कुरा समितिका प्रत्येक सदस्यलाई बुझाउन सकिएमा गुनासो सुनुवाइ संयन्त्र बालबालिकाको अधिकार सुनिश्चित गर्न अत्यन्तै प्रभावकारी माध्यम बन्न सक्दछ ।

अभिप्रेरणाका साथै प्रभावकारी ढङ्गले गुनासो सुनुवाइ हुनका लागि संलग्न सबैका लागि आवश्यक तालिमको प्रबन्ध गरिनुपर्दछ । उहाँहरूलाई सवाल तथा विषयगत ज्ञान बढाउने तालिम, गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि तथा सोको कार्यप्रक्रिया (गुनासोको वर्गीकरण, सम्बोधन तथा सिफारिस)सम्बन्धी तालिम, गुनासो सुनुवाइ तथा सम्बोधनसँग सम्बन्धित आवश्यक सीप (मनोविमर्श, प्रभावकारी सञ्चार, समस्याको विश्लेषण गर्ने, अभिलेखीकरण, गोपनीयता कायम गर्ने आदि)सँग सम्बन्धित तालिमहरू प्रदान गरिनुपर्दछ । गुनासो सम्बोधन गर्ने प्रक्रिया वा चरणहरूमा बाह्य स्रोतव्यक्ति, स्वास्थ्यकर्मी, मनोविमर्शकर्ता, सामाजिक कार्यकर्ता, प्रहरी, कानुनी परामर्श तथा अन्य सल्लाह प्रदान गर्ने व्यक्ति, स्थानीय तहको बालकल्याण अधिकारी, स्थानीय तहको महिला तथा बालबालिका शाखासँग आवश्यकताअनुसार समन्वय गरी आवश्यक प्राविधिक तथा आर्थिक एवम् अन्य सहायताको खोजी गरिनुपर्दछ ।

गुनासो पेटिकाको सञ्चालन तथा अभिलेखीकरण

समय:

१ घण्टा १५ मिनेट

सत्रको परिचय :

गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको औपचारिक सुरुवात गुनासो पेटिकाको स्थापनाबाट हुन्छ। विद्यालयमा गुनासो पेटिका राखिसकेपछि उक्त पेटिकामा बालबालिकाले आफ्ना गुनासाहरू राख्दछन् र त्यसको सम्बोधनको प्रक्रिया सुरु हुन्छ। गुनासो पेटिकामा गुनासो राख्दा उक्त घटनाको बारेमा सकेसम्म बढी विवरण आएमा उक्त गुनासोको सम्बोधन प्रक्रिया सहज र प्रभावकारी ढङ्गले गर्न सकिन्छ। साथै गुनासो पेटिकाको सञ्चालन प्रक्रिया स्पष्टरूपमा तोकिएको हुनुपर्दछ। यस सन्दर्भमा आएका गुनासोको वर्गीकरण तथा अभिलेखीकरण तथा फारामहरूको प्रयोगबारे अभ्यास गर्नाका लागि यो सत्रको योजना बनाइएको हो।

उद्देश्यहरू :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुराहरू गर्न सक्षम हुनेछन्-

- गुनासो पेटिकाको प्रभावकारी सञ्चालन गर्न तथा गुनासोको वर्गीकरण तथा अभिलेखीकरण गर्न।

सामग्री:

न्यूजप्रिन्ट पेपर, मेटाकार्ड, मार्कर, मास्किङ टेप, अभिलेखीकरण फारामका प्रतिहरू, गुनासो खसाल्ने गुनासो पेटिका।

तयारी :

गुनासो लेखी खसाल्ने फारामको प्रति सबै सहभागीलाई पुग्नेगरी तथा विद्यालयमा वास्तवमा नै आएका गुनासा/घटना सत्र अगावै तयार गरी राख्नुपर्दछ।

सत्र सञ्चालन गर्ने प्रक्रिया

६० मिनेट

- सहभागीहरू सबैलाई गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को अनुसूची-५ बमोजिमको गुनासो लेखी खसाल्ने फारामको ढाँचा देखाउनुहोस् र सो ढाँचाको बारेमा केहीबेर छलफल गर्नुहोस् ।
- अब सबै सहभागीलाई आफूले अध्यापन गराउने विद्यालयमा आफू विद्यार्थीको रूपमा अध्ययनरत रहेको एक विद्यार्थीको रूपमा कल्पना गर्न लगाउनुहोस् ।
- त्यसपछि सबैलाई गुनासो लेखी खसाल्ने फाराम दिनुहोस् र एक विद्यार्थीको रूपमा आफूले खसाल्ने कुनै एक गुनासोको बारेमा सोची सो गुनासोलाई उक्त फारामको ढाँचाबमोजिम गुनासो लेख्न लगाउनुहोस् ।
- सबै सहभागीलाई आ-आफ्नो गुनासो पेटिकामा खसाल्न लगाउनुहोस् ।
- सो पेटिकामा सहजकर्ताले पहिले नै तयार गरेर राखेका केही गुनासा/घटनासमेत खसाल्नुहोस् (त्यसो गर्नुको अभिप्राय छलफलमा गम्भीर प्रकृतिका गुनासाहरूबारे समेत छलफल हुन सकोस् भन्ने नै हो) ।
- अब गुनासो पेटिका खोली एक/एक गर्दै गुनासो निकाल्नुहोस् र पढेर सुनाउँदै सबैको सहमतिमा आएका गुनासाहरूको वर्गीकरण गर्नुहोस् ।

अनुसूची-५ :
वृंदा ५ अनुसार विद्यार्थीले गुनासो लेखी खसाल्ने फारामको ढाँचा

मिति.....

१. विद्यार्थीको नाम थर..... (आफूलाई नाम थर लेख्न मन नलागेका नलेख्दा हुने)
२. कक्षा..... (आफूलाई कक्षा लेख्न मन नलागेमा नलेख्दा हुने)
३. उमेर.....लिङ्ग.....
४. गुनासो तथा घटना.....
५. घटना घटाउने व्यक्ति
६. घटना वा समस्या नयाँ हो वा दोहोरिएको हो ?
७. घटना वा समस्या समाधानका सम्भावित उपायहरू के हुन सक्दछन्?

गुनासो सुनुवाइको अभिलेख राख्नुपर्ने :

- (१) विद्यालयमा आएका सबै गुनासो तथा गुनासो सुनुवाइ कार्यप्रक्रियाको अभिलेख गुनासो सुन्ने शिक्षकले राख्नुपर्नेछ ।
- (२) गुनासो पेटिका वा अन्य कुनै पनि माध्यमबाट लिखित रूपमा आएका गुनासोको छुट्टै फाइलिङ् गर्नुपर्नेछ भने मौखिक रूपमा आएका गुनासो एक रजिस्टरमा टिपोट गरी अभिलेख राख्नुपर्नेछ ।
- (३) सम्बोधन गरिएका हरेक गुनासोको सम्बोधन कार्यप्रक्रियाको अनुसूची-२ बमोजिम विस्तृत अभिलेख राख्नुपर्नेछ ।
- (४) विद्यालय बाहिरबाट सम्बोधन गरिनुपर्ने गुनासो सम्बन्धित निकायमा सम्प्रेषण गर्दाको पत्राचारको कार्यालय प्रति (ओसी) सुरक्षित राख्नुपर्नेछ ।
- (५) गुनासो सुनुवाइसँग सम्बन्धित व्यक्तिगत विवरण खुल्ने सबै अभिलेख सम्बन्धित व्यक्तिको मात्र पहुँच पुग्नेगरी गोपनीयता कायम गरी राख्नुपर्नेछ ।

- अनुसूची-२ बमोजिम गुनासाहरूलाई वर्गीकरण गरिसकेपछि सहभागीहरूलाई सात/सातजनाको समूहमा बाँड्नुहोस् । प्रत्येक समूहमा कम्तिमा तीनजना महिला हुन आवश्यक भएकाले कुनै सहभागीहरूले पुरुष वा महिलाको भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने कुराको पनि हेक्का राख्नुहोस् ।
- प्रत्येक समूहलाई वर्गीकरण गरिएका एक/एकप्रकारका गुनासाको सेट लिन लगाउनुहोस् ।
- समूहका सातजना सदस्यलाई गुनासो सुनुवाइ समितिका विभिन्न सदस्यको भूमिका लिन लगाउनुहोस् ।
- त्यसपछि सातजना सदस्यहरूलाई गुनासो पेटिकाका बारेमा विद्यार्थीहरूलाई जानकारी दिने किसिमबाट कक्षा सञ्चालन गर्ने, गुनासो पेटिका खोल्ने, त्यसका गुनासो पढ्ने, अभिलेखीकरण गर्ने, सम्बोधनको योजना बनाउने आदि समेटी भूमिका अभिनय गर्न तयारी गर्न १० मिनेट समय दिनुहोस् ।
- सातजनाको समूहमा नपरेका सहभागीहरूले भूमिका अभिनयमा भाग लिन नपाउने भएकाले उनीहरूले भूमिका अभिनयका क्रममा देहायका पक्षहरू अवलोकन गर्नुपर्ने कुरा बताउनुहोस् :
 - गुनासो पेटिकाको बारेमा जानकारी दिने क्रममा,
 - गुनासो पेटिका खोल्ने क्रममा,
 - गुनासोको बारेमा समितिमा छलफल गर्ने क्रममा,
 - गुनासो सम्बोधनको लागि योजना बनाउने क्रममा,
 - गुनासोको सुनुवाइको अभिलेखीकरणको क्रममा,
 - अन्य,
- गुनासो सुनुवाइ समितिको भूमिका अभिनय गर्न लगाउनुहोस् र अन्य सहभागीलाई अवलोकन गर्न लगाउनुहोस् ।
- भूमिका अभिनयपछि निम्न विषयमा छलफल गर्न लगाउनुहोस् :
 - भूमिका अभिनयमा देखाइएको गुनासो सुनुवाइको प्रक्रिया कस्तो रह्यो ?
 - अन्य के-कसरी वा के-कस्ता कुरा थप गरी गुनासोको सुनुवाइ प्रक्रियालाई व्यवस्थित गर्न सकिन्थ्यो होला ?

फाराम र अनुसूचीको प्रयोगबारे अभ्यास

गुनासो पेटिकामा सङ्कलित गुनासोको अभिलेख राख्न विभिन्न ढाँचा र फारामको प्रयोग गरिन्छ ।

अनुसूची-२:

विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइको गोप्य अभिलेख

विद्यालयको नाम र ठेगाना :

स्थानीय तह :

क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम	कक्षा	गुनासो अभिलेखको मिति	गुनासोको सङ्क्षिप्त विवरण	गुनासोको प्रकृति (बालसंरक्षण र लैङ्गिक हिंसा, शिक्षण सिकाइ, पूर्वाधार)	पीडक (भएमा)

अनुसूची-२:

विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइको अभिलेख

विद्यालयको नाम र ठेगाना :

स्थानीय तह :

क्र.सं.	उमेर	लिङ्ग	गुनासो अभिलेखको मिति	गुनासोको प्रकृति (बाल संरक्षण र लैङ्गिक हिंसा, शिक्षण सिकाइ, पूर्वाधार)	गुनासोको सङ्क्षिप्त विवरण	सम्बोधन भएको तह (गुनासो सुन्ने शिक्षक, समिति वा विद्यालय व्यवस्थापन)	भए, गरिएको सम्बोधनको सङ्क्षिप्त विवरण र मिति	सम्प्रेषण भएको निकाय वा संस्था र मिति (विद्यालय तहबाट सम्बोधन नभएको भए)	कैफियत

गुनासो सुन्ने शिक्षक

विद्यालयले समाधान गर्न नसकेका तथा गर्न नमिल्ने प्रकृतिका गुनासोलाई घटनाको प्रकृतिअनुसार, १. नेपाल प्रहरी, २. स्थानीय स्वास्थ्य कार्यालय, ३. स्थानीय निकायको महिला तथा बालबालिका हेर्ने शाखा, ४. स्रोत केन्द्र तथा स्थानीय निकायको शिक्षा हेर्ने शाखा, ५. स्थानीय निकायमा रहेको न्यायिक समिति र ६. अन्य आधिकारिक निकायहरूमा सम्प्रेषण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

नाम उल्लेख नगरिएका वा मौखिक गुनासोलाई नाम उल्लेख नभएको भनी सोही बेहोरा जनाई उल्लेख गर्नुपर्नेछ । गुनासो पेटिका खोल्ने बित्तिकै वा हप्तामा एकपटक अभिलेख गर्नुपर्ने ।

मूल्याङ्कन / प्रतिबिम्बन

“यस सत्रमा हामीले के-के छलफल गर्‍यौं ?” भनी सहभागीसँग प्रश्न गर्दै यस सत्रका क्रियाकलापहरूको मूल्याङ्कन / प्रतिबिम्बन गर्नुहोस् । त्यसका लागि देहायका प्रश्नहरू गर्न सकिन्छ :

- गुनासो सुनुवाइको अभिलेखीकरणका क्रममा के-कस्ता कुराहरूमा ध्यान दिनुपर्दछ ?
- गोप्य राख्नुपर्ने प्रकृतिका गुनासोलाई अभिलेखीकरण गर्दा के कसरी गोपनीयता कायम गर्नुपर्दो रहेछ ?

सहभागीबाट जवाफ आएपछि यस सत्रमा गरिएका छलफलका विषय वा शीर्षकहरू पुनः एकपटक दोहोर्‍याएर सत्रको अन्त्य गर्नुहोस् ।

यस सत्रका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू

- गुनासो सुन्ने शिक्षकले समितिको अर्को एक सदस्यको उपस्थितिमा सामान्यतया: हप्ताको एकपटक गुनासो-पेटिका खोल्नुपर्नेछ तर आवश्यक भएमा हप्ताको बीचमा समेत गुनासो-पेटिका खोल्न सकिनेछ ।
- गुनासो-पेटिकामा परेका गुनासोको प्रकृतिको आधारमा तिनलाई देहायअनुसार वर्गीकरण गर्नुपर्नेछ :
- (क) बालसंरक्षण/लैङ्गिक हिंसासँग सम्बन्धित,
- (ख) शिक्षण-सिकाइसँग सम्बन्धित,
- (ग) विद्यालयको पूर्वाधारसँग सम्बन्धित ।
- गम्भीर प्रकृतिका गुनासोको सम्बोधनको लागि सम्बन्धित निकायमा सम्प्रेषण गर्नुपर्नेछ । विद्यालय बाहिरको व्यक्ति, संस्था वा निकायलाई संलग्न गराउनुपर्ने गुनासो सकेसम्म छिटो समितिको बैठक बोलाई निर्णय गरी सोहीअनुरूप तत्काल सम्प्रेषण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

- विद्यालयले समाधान गर्न नसकेका तथा गर्न नमिल्ने प्रकृतिका गुनासोहरूलाई घटनाको प्रकृतिअनुसार सम्बन्धित निकायहरूमा सम्प्रेषण गर्नुपर्ने हुन्छ। यसका लागि पहिलेनै सेवाप्रदायको नक्साङ्कन गर्नुपर्दछ।
- प्रत्येक प्रकृतिका गुनासोसम्बोधन गर्न लाग्ने अनुमानित समय र सम्भाव्य प्रक्रियाबारे समितिमा छलफल गरी सोहीअनुरूप कार्ययोजना बनाउनुपर्नेछ।
- गुनासोको सम्बोधनको लागि बाह्य निकाय, संस्था तथा विशेषज्ञको संलग्नता आवश्यक पर्ने देखिएमा तत्काल त्यस्तो व्यक्ति, संस्था तथा निकायसँग समन्वय गरी, गराई त्यस्तो सेवा उपलब्ध गराउनुपर्नेछ।
- आएका गुनासो प्रचलित कानूनअनुसार कसूरजन्य कार्य ठहरिने प्रकृतिको भएमा तत्कालै कानुनी प्रक्रियाको लागि प्रहरी कार्यालयसमक्ष सम्प्रेषण गर्नुपर्नेछ।
- सबै गुनासो एवम् गुनासोकर्ताको व्यक्तिगत विवरण गोप्य राख्नुपर्नेछ। गोपनीयता कायम नगर्ने व्यक्तिलाई विद्यालय व्यवस्थापन समितिले तत्काल समितिको सदस्यबाट निलम्बन गर्न सक्नेछ।

सत्र-५ का लागि अध्ययन-सामग्री

गुनासो पेटिकाको सञ्चालन तथा अभिलेखीकरण

गुनासोको सङ्कलन

बालबालिकालाई गुनासो र सुभाब दिन मात्र प्रोत्साहन गरेर पुग्दैन उनीहरूलाई आफूलाई लागेका गुनासोलाई कसरी लेख्ने, के कस्ता फारामको प्रयोग गर्ने भन्ने कुराको जानकारी पनि दिनुपर्दछ। गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को अनुसूची-५ मा बालबालिकाले गुनासो लेखी खसाल्ने फारामको नमुना दिइएको छ। सोअनुरूप कक्षाकोठामा गुनासोको विवरण र ढाँचाको अभ्यास गराउनाले बालबालिकालाई अरुको सहायताबिना आफूलाई लागेका कुरा राख्ने परिपाटीको विकास गराउन सकिन्छ।

गुनासो पेटिका सञ्चालन

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को बुँदा नं. १३ मा गुनासो सुनुवाइको प्रक्रियाको व्यवस्था गरिएको छ। त्यसअनुसार गुनासो सुन्ने शिक्षकले समितिको अर्को एक सदस्यको उपस्थितिमा सामान्यतया हप्ताको एकपटक गुनासो पेटिका खोल्नुपर्दछ। यसो गर्दा गुनासो सुन्ने शिक्षकमाथिको विश्वसनीयता बढ्दछ। साथै गुनासो पेटिका खोली आएका गुनासो पढ्ने क्रममा ती गुनासा समितिबाहेक अन्यसँग गोप्य राख्नुपर्ने कुरा पनि थाहा पाउनु जरुरी हुन्छ। अझ समितिकै कुनै सदस्यविरुद्ध उजुरी आएको छ भने त भन् ती सदस्यलाई थाहा नहुने गरी सो गुनासाको सुनुवाइ तथा सम्बोधनको प्रक्रिया अघि बढाउनुपर्दछ। यसो गर्नाले पीडितलाई पीडकबाट हुनसक्ने हानीको न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ।

साथै आवश्यक भएमा हप्ताको बीचमा समेत गुनासो पेटिका खोल्न सकिन्छ। कहिलेकाहीं तत्काल सम्बोधन गरिनुपर्ने गुनासा पनि हुन सक्दछन्। गुनासो पेटिका खोल्ने दिनको

अनुसूची-५ :
**बुँदा ५ अनुसार विद्यार्थीले गुनासो लेखी खसाल्ने
फारामको ढाँचा**

मिति.....

१. विद्यार्थीको नाम थर..... (आफूलाई नाम थर लेख्न मन नलागेका नलेख्दा हुने)
२. कक्षा..... (आफूलाई कक्षा लेख्न मन नलागेमा नलेख्दा हुने)
३. उमेर.....लिङ्ग.....
४. गुनासो तथा घटना.....
५. घटना घटाउने व्यक्ति
६. घटना वा समस्या नयाँ हो वा दोहोरिएको हो ?
७. घटना वा समस्या समाधानका सम्भावित उपायहरू के हुन सक्दछन्?
.....

तालिकाअनुरूप मात्रै खोल्दा त्यस्ता गुनासाको सम्बोधनमा धेरै ढिलाइ भइसकेको हुन्छ । यसको उदाहरणमा तलको घटनालाई लिन सकिन्छ:

सप्तरी जिल्लाको कुनै एक विद्यालयमा केही वर्षअघि आइतबारको दिनमा गुनासो पेटिका खोल्ने नियम थियो । एक छात्राले आउँदो बिहीबार आफ्नो विवाह हुन लागेको गुनासो विद्यालयको गुनासो पेटिकामा मङ्गलबार खसालेकी थिइन् तर अर्को आइतबार मात्रै गुनासो पेटिका खोल्दा उनको विवाह भइसकेको हुने स्थिति देखियो । गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रले उनको विवाह रोक्न सकेन । यो घटनाबाट पाठ सिक्दै त्यहाँको समितिले जुनसुकै बेला पनि नियम पुऱ्याएर गुनासो पेटिका खोल्न आवश्यक भएको कुरा स्वीकारी सोहीअनुरूप विद्यालयले नियम परिवर्तन गर्‍यो ।

यो कुरा उक्त विद्यालयका शिक्षकले एक अन्तर्क्रिया कार्यक्रममा सुनाएका थिए । तसर्थ गुनासो पेटिका खोल्ने दिन र प्रक्रिया तय गर्दा गुनासो सुनुवाइ समितिले यी र यस्तै पक्षहरूलाई समेत ख्याल राख्नुपर्दछ ।

गुनासो सुनुवाइको प्रक्रिया :

- (१) गुनासो सुन्ने शिक्षकले समितिको अर्को एक सदस्यको उपस्थितिमा सामान्यता हफ्ताको एकपटक गुनासो पेटिका खोल्नुपर्नेछ तर आवश्यक भएमा हफ्ताको बीचमा समेत गुनासो पेटिका खोल्न सकिनेछ ।
- (२) गुनासो पेटिकामा परेका गुनासोको प्रकृतिको आधारमा तिनलाई देहायअनुसार वर्गीकरण गर्नुपर्नेछ :
 - (क) बालसंरक्षण/लैङ्गिक हिंसासँग सम्बन्धित,
 - (ख) शिक्षण सिकाइसँग सम्बन्धित,
 - (ग) पूर्वाधारसँग सम्बन्धित ।
- (३) गम्भीर गुनासोको सम्बोधनको लागि सम्बन्धित निकायमा सम्प्रेषण गर्नुपर्नेछ । विद्यालय बाहिरको व्यक्ति, संस्था वा निकायलाई संलग्न गराउनुपर्ने गुनासो सकेसम्म छिटो समितिको बैठक बोलाइ निर्णय गरी सोहीअनुरूप तत्काल सम्प्रेषण गर्नुपर्नेछ ।
- (४) प्रत्येक प्रकृतिका गुनासो सम्बोधन गर्न लाग्ने अनुमानित समय र सम्भाव्य प्रक्रियाबारे समितिमा छलफल गरी सोहीअनुरूप कार्ययोजना बनाउनुपर्नेछ ।
- (५) गुनासोको सम्बोधनको लागि बाह्य निकाय, संस्था तथा विशेषज्ञको संलग्नता आवश्यक पर्ने देखिएमा तत्काल त्यस्तो व्यक्ति, संस्था तथा निकायसँग समन्वय गरी, गराई त्यस्तो सेवा उपलब्ध गराउनुपर्नेछ ।
- (६) आएका गुनासो प्रचलित कानूनअनुसार कसुरजन्य कार्य ठहरिने प्रकृतिको भएमा तत्कालै कानुनी प्रक्रियाको लागि प्रहरी कार्यालयसमक्ष सम्प्रेषण गर्नुपर्नेछ ।

- (७) विद्यालयले समाधान गर्न नसकेका तथा गर्न नमिल्ने प्रकृतिका गुनासोहरूलाई घटनाको प्रकृतिअनुसार निम्न निकायहरूमा सम्प्रेषण गर्नुपर्ने छ : १. नेपाल प्रहरी, २. स्थानीय स्वास्थ्य कार्यालय, ३. स्थानीय निकायको महिला तथा बालबालिका हेर्ने शाखा, ४. स्रोत केन्द्र तथा स्थानीय निकायको शिक्षा हेर्ने शाखा, ५. स्थानीय निकायमा रहेको न्यायिक समिति र ६ अन्य आधिकारिक निकायहरू ।
- (८) सबै गुनासो एवम् गुनासोकर्ताको व्यक्तिगत विवरण गोप्य राख्नुपर्नेछ । गोपनीयता कायम नगर्ने व्यक्तिलाई विद्यालय व्यवस्थापन समितिले तत्काल समितिको सदस्यबाट निलम्बन गर्न सक्नेछ ।

प्रत्येक पटक गुनासो पेटिका खोलेर गुनासो पढ्ने बित्तिकै प्रत्येक गुनासोलाई कार्यविधिमा दिइएको ढाँचामा रजिस्टरमा अभिलेखीकरण गर्नुपर्दछ र फाइलमा पनि गुनासाको प्रकृतिका आधारमा वर्गीकरण गरी फाइलिङ्ग गरेर राख्नुपर्दछ ।

गुनासोको वर्गीकरण तथा अभिलेखीकरण

विद्यालय हातामा राखिएका गुनासो पेटिकामा दैनिक रूपमा थुप्रै प्रकारका र प्रकृतिका गुनासाहरू जम्मा हुन्छन् । यस्ता गुनासा विद्यार्थी, शिक्षक, विद्यालयका अरु कर्मचारी, आगन्तुक, अभिभावक तथा व्यवस्थापन समिति जो कोहीसँग पनि सम्बन्धित हुन सक्दछ । विद्यालयमा दिइने दण्डसजाय, गृहकार्य, शिक्षण-प्रक्रिया, लैङ्गिक विभेद, संरक्षणका समस्या, विद्यालयमा हुने सहशैक्षिक क्रियाकलाप, विद्यार्थीलाई दिइने प्राथमिकता, ठूला विद्यार्थीले साना विद्यार्थी तथा साथीसंगीबीच हुने बुलिङ, सानातिना भैँ-भगडा गरी थुप्रै खाले गुनासाहरू खसालिएका हुन सक्दछन् ।

गुनासोको वर्गीकरण गर्नाले त्यसको सम्बोधन प्रक्रिया र अभिलेखीकरणलाई सहजता प्रदान गर्दछ । एउटै खाले विषयमा कतिवटा र कस्ता प्रकारका गुनासो आउने रहेछन् भन्ने जानकारी पनि वर्गीकरणद्वारा सजिलै थाहा पाउन सकिन्छ । एउटै प्रकृतिका गुनासोको पनि भिन्नभिन्न पीडक पक्ष हुन्छन् भन्ने बेहोराको जानकारी पनि वर्गीकरणको माध्यमबाट थाहा पाउन सकिन्छ ।

गुनासाका केही नमुना

- मलाई विद्यालय आउनै मन लाग्दैन । म पढाइमा कमजोर छु । मैले अरू विद्यार्थी साथीहरूले जस्तै राम्ररी पढ्न पनि सकिदैन जस्तो लाग्छ । मलाई सर, मिसले कक्षामा प्रश्न सोध्दा जवाफ आउँदैन । त्यसपछि उहाँहरूले गाली गर्नुहुन्छ । साथीहरूले पनि गिज्याउँछन् । त्यसैले म कक्षाको पछाडिको बेञ्चको कुनामा बस्छु । अनि मैले ब्याकबोर्डमा लेखेको कुरा राम्ररी देख्न र पढ्न पनि सकिदैन । मेरो मिल्ने साथी रमाले मलाई सिकाउँछन् ।
- म मुस्लिम समुदायको किशोरी हुँ । मलाई विद्यालय आउन र पढ्न निकै मन लाग्छ तर मेरो परिवार र समुदायले मलाई बालक र बालिकासँगै पढ्ने विद्यालयमा जानै दिँदैनन् ।

मदरसामा गएमात्र पढन दिनुहुन्छ । मलाई पनि धेरै पढेर भविष्यमा शिक्षक बन्ने धोको छ । मदरसामा गएर त पाँच/छ कक्षासम्म मात्र पढ्न पाइने हो नि, अनि मेरो धोको पूरा हुने त कुरै भएन नि ।

- म पढ्ने विद्यालय मेरो घरदेखि धेरै टाढा छ । त्यसैले मलाई विद्यालय आउन जान डर लाग्छ । बाटोमा आउँदा जाँदा करिब करिब बीचतिर पर्ने बाटोमा एक सुनसान ठाउँ छ । त्यहाँ प्रायःजसो गाउँका विद्यालय नजाने केटाहरू बसेर चुरोट, गाँजा तानेर बसिरहेका हुन्छन् । उनीहरूको हेराइ र बोलाइ मलाई पटककै मन पर्दैन । उनीहरू हामीजस्ता किशोरीलाई जिस्क्याउने र अपशब्द बोल्ने गर्दछन् । मलाई सधैं नै उनीहरूले केही गर्लान् कि भन्ने अति नै डर लाग्छ । धेरैजसो त म कोही मानिसको पछिपछि लागेर त्यो ठाउँ काट्न पाइयोस् भनेर कुरेर बस्छु, तर सधैं त्यस्तो कहाँ हुन्छ र ?
- मलाई पढ्न निकै रमाइलो लाग्छ, तर विद्यालयमा आउन भने मनै लाग्दैन । मलाई मेरा साथीहरूले तल्लो जातको भनेर हेप्दछन् र टिफिनको समयमा सधैं अलगगै राख्छन् । साथीहरूको सधैंको अपहेलनाले गर्दा मलाई रून मन लाग्छ । कहिलेकाहीं हिसाब नमिल्दा गणित पढाउने सरले पनि मलाई “तँ दमाइँकी छोरीलाई जति सिकाउँदा नि तेरो दिमागमा घुस्दैन । तेरो दिमागमा गोबर भरिएको छ” भनी गाली गर्नुहुन्छ र कहिलेकाहीं कुखुरा बनाउनुहुन्छ । मेरो गिल्ला हुँदा साथीहरू गलल्ल हाँस्दछन् । मलाई एकदमै हीनताबोध हुन्छ र रून मन लाग्छ । म किन दमाइँको घरमा जन्मेछु जस्तो लाग्छ, अनि मलाई आफूलाई जन्माउने मेरा आमाबाबादेखि पनि असाध्यै रिस उठ्छ । दमाइँले किन छोरी जन्माउनुपर्ने ? त्यसैले मलाई विद्यालय आउन पटककै मन छैन र त्यहाँ कोहीसँग बोल्न पनि मन लाग्दैन ।
- म अहिले कक्षा ९ मा पढिरहेकी छु । हाम्रो कक्षामा विज्ञान सरको क्लास सुरू हुनासाथ मेरो पसिना छुट्छ । सरले खाली मलाई मात्र हेरेर पढाउनुहुन्छ । मलाई उहाँको हेराइ राम्रो लाग्दैन । साथीहरूले पनि ‘सरकी प्यारी’ भनेर जिस्क्याउँछन् । सरले कहिले मेरो खल्लीको पेन लिने बहानामा छातीमा छुनुहुन्छ त कहिले स्याबास भन्दै पिठ्युमा सुमसुम्याएर भित्री लुगाको डोरी तान्नुहुन्छ । उहाँ जस्तो पनि बहाना बनाएर म नजिक हुन र मलाई छुन खोजिरहनुहुन्छ । मैले आमासँग यी सबै कुरा भनेकी थिएँ । तर आमाले मलाई चुप लाग भनी गाली गर्नुभयो, मेरो कुरालाई त्यति मतलब नै गर्नुभएन । यो कुरा अरु कसैसँग भन्न सकेकी पनि छैन । मलाई विज्ञान पढाउने सर देख्दा एकदमै डर लाग्छ र अरु सरहरूलाई आफूले नबुझेको केही सोध्नुपर्दा पनि उहाँहरूको सामुन्ने नै पर्न सक्दैन । सबै सरहरू विज्ञान सर जस्तै हुनुहुन्छ जस्तो लाग्छ ।
- मलाई विद्यालय आउँदा साह्रै रिस उठ्छ । हाम्रो विद्यालयको कक्षाकोठा र शौचालयको भित्ताभरी अश्लील शब्द लेखिएको हुन्छ । किशोरीहरूको नाम ठूलो कक्षाका दाइहरूसँग जोडेर लेखिएको यत्रतत्र पाइन्छ । मेरो नाम पनि १० कक्षाको एकजना दाइसँग जोडेर भित्तामा लेखिएको छ । मलाई केटा साथीहरूले त्यही दाइसँग नाम जोडेर जिस्क्याउने गर्छन् । मलाई आजकल एकलै बस्न अनि रून मन लाग्छ । यो सबै थाहा पाएर पनि हाम्रो विद्यालयका शिक्षकहरूले केही व्यवस्था भने गर्नुभएको छैन ।

- म कक्षा ९ मा अध्ययनरत छु । मलाई धेरै पढेर समाजसेवी बन्न मन छ । तर घरमा आमाबुबा र आफन्तले विवाहका लागि धेरै नै दबाव दिइरहनु भएको छ । “छोरी मान्छेले धेरै पढेर के गर्ने ? आठ पास भइहालिस, अब १७ वर्ष पनि लागिस । राम्रो ठाउँको कुरा आएको छ । अहिले बिहे गरेनौ भने पछि यत्तिको राम्रो परिवार र केटा पाउन गाह्रो हुन्छ” यसै भनेर मेरा आमाबाबा अनि सबैजना कराउनुहुन्छ । मलाई बिहे गर्न मन छैन र आफ्नो उमेर पनि भएको जस्तो लाग्दैन । मलाई धेरै पढ्नु छ र आफ्नो लक्ष्य पूरा गर्नु छ । यस्तो अवस्थामा मैले के गर्ने होला ? कृपया मलाई सहयोग गर्नुहोस् ।

वर्गीकरण गरिसकेपछि हरेक गुनासोको अभिलेख राख्नुपर्दछ । गुनासो मौखिक रूपमा अथवा अन्य माध्यमबाट पनि आउन सक्दछन् । समितिसमक्ष आएका सबै गुनासो र गुनासोकर्ताको व्यक्तिगत विवरणलाई गोप्य राख्दै अभिलेखीकरण गर्नुपर्दछ । गुनासो सम्बोधन गर्नका लागि प्रयोग गरिएको प्रक्रिया सेवा, स्रोतको पनि स्पष्ट अभिलेख राख्नुपर्दछ । यसो गर्नाले आगामी दिनमा वा आवश्यकता परेको बेलामा पूरा गुनासोको सम्बोधन प्रक्रियालाई आधारको रूपमा लिन, त्यसको अध्ययन गर्न, गुनासो सुनुवाइसम्बन्धी विगतमा अपनाइएका विधिहरूलाई संशोधन गर्न नयाँ प्रक्रियालाई लागू गर्न र गुनासो सुनुवाइ कार्यविधिहरूलाई पारदर्शी र जवाफदेही बनाउन मद्दत पुग्दछ ।

गुनासोको वर्गीकरण गर्दा गुनासोको प्रकृति हेरी निम्न तीन प्रकारका छुट्याउन सकिन्छ :

- (क) बालसंरक्षण/लैङ्गिक हिंसासँग सम्बन्धित,
- (ख) शिक्षण-सिकाइसँग सम्बन्धित,
- (ग) पूर्वाधारसँग सम्बन्धित ।

गुनासो सुनुवाइको अभिलेखसम्बन्धी व्यवस्था :

- (१) विद्यालयमा आएका सबै गुनासो तथा गुनासो सुनुवाइ कार्यप्रक्रियाको अभिलेख गुनासो सुन्ने शिक्षकले राख्नुपर्नेछ ।
- (२) गुनासो पेटिका वा अन्य कुनै पनि माध्यमबाट लिखित रूपमा आएका गुनासोको छुट्टै फाइलिङ गर्नुपर्नेछ भने मौखिक रूपमा आएका गुनासालाई एउटा रजिस्टरमा टिपोट गरी अभिलेख राख्नुपर्नेछ ।
- (३) सम्बोधन गरिएका हरेक गुनासोको सम्बोधन कार्यप्रक्रियाको अनुसूची-२ बमोजिम विस्तृत अभिलेख राख्नुपर्नेछ ।
- (४) विद्यालय बाहिरबाट सम्बोधन गरिनुपर्ने गुनासो सम्बन्धित निकायमा सम्प्रेषण गर्दाको पत्राचारको कार्यालयप्रति (अफिस कपी) सुरक्षित राख्नुपर्नेछ ।
- (५) गुनासो सुनुवाइसँग सम्बन्धित व्यक्तिगत विवरण खुल्ने सबै अभिलेख सम्बन्धित व्यक्तिको मात्र पहुँच पुग्नेगरी गोपनीयता कायम गरी राख्नुपर्नेछ ।

कहिलेकाहीं गुनासा अति नै गम्भीर प्रकृतिका हुन सक्दछन् । त्यस्ता गुनासा विद्यालयको वा गुनासो सुनुवाइ समितिको क्षमताले सम्बोधन गर्न नसकिने समेत हुन सक्दछन् । कहिलेकाहीं भने प्रचलित कानुनबमोजिम अपराध ठहरिने प्रकृतिका गुनासा आउन सक्दछन् । त्यस्तो अवस्थामा आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित निकायमा प्रेषण गर्ने, विद्यालय बाहिरको व्यक्ति, संस्था वा निकाय वा विशेषज्ञलाई संलग्न गराउनुपर्ने हुन्छ । त्यसका लागि सकेसम्म छिटो समितिको बैठक बोलाइ निर्णय गरी सोहीअनुरूप तत्काल प्रेषण गर्नुपर्दछ । आएका गुनासो प्रचलित कानुनअनुसार कसूरजन्य कार्य ठहरिने प्रकृतिको भएमा तत्कालै कानुनी प्रक्रियाको लागि प्रहरी कार्यालयसमक्ष प्रेषण गर्नुपर्दछ ।

फाराम र अनुसूचीको प्रयोगबारे अभ्यास

गुनासो पेटिकामा सङ्कलित गुनासोको अभिलेख राख्न विभिन्न ढाँचा र फारामको प्रयोग गरिन्छ । त्यसमा प्रतिवेदन, रजिष्टर, गुनासो सुनुवाइ कार्यविधिसँग सम्बन्धित भएका कार्यक्रमको विवरण, बाल संरक्षण तथा लैङ्गिक हिंसा रोकथामसँग सम्बन्धित कार्यदलको विवरण, गुनासोको प्रगति विवरण, गुनासो गर्ने विद्यार्थीहरूको गोप्य विवरणका लागि विभिन्न ढाँचा र अनुसूचीको प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

विद्यालयले समाधान गर्न नसकेका तथा गर्न नमिल्ने प्रकृतिका गुनासोलाई घटनाको प्रकृतिअनुसार निम्न निकायहरूमा सम्प्रेषण गर्नुपर्ने छ । जस्तै १. नेपाल प्रहरी, २. स्थानीय स्वास्थ्य कार्यालय, ३. स्थानीय निकायको महिला तथा बालबालिका हेर्ने शाखा, ४. स्रोत केन्द्र तथा स्थानीय निकायको शिक्षा हेर्ने शाखा, ५. स्थानीय निकायमा रहेको न्यायिक समिति र ६. अन्य आधिकारिक निकायहरू ।

नाम उल्लेख नगरिएका वा मौखिक गुनासोलाई बेनामी रूपमा उल्लेख गर्नुपर्ने छ । सुनासो पेटिका खोल्ने बित्तिकै वा हप्तामा एकपटक अभिलेख गर्नुपर्ने ।

त्यसैगरी सेवा प्रदायकहरू (स्वास्थ्य सेवा, प्रहरी, मनोसामाजिक सेवा, कानुनी सेवा आदि) नक्साङ्कन सम्बन्धमा पनि छुट्टाछुट्टै ढाँचाको प्रयोग गर्नुपर्दछ । विद्यार्थीहरूले आफ्नो गुनासोलाई गुनासो व्यवस्थापन समितिले तोकेबमोजिम ढाँचा वा फारामअनुरूप अभिलेख तयार गरेमा मात्र गुनासोलाई आधिकारिक रूपले प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । गुनासोको अभिलेखलाई औपचारिक रूपमा व्यवस्थापन गरी आधिकारिकता दिइनुपर्दछ ।

गुनासो सुनुवाइ र व्यवस्थापनको सन्दर्भमा र विद्यालयलाई बालबालिकामैत्री बनाउनका लागि विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा प्रधानाध्यापकको काम, कर्तव्य र अधिकार र विद्यालयसँग आबद्ध व्यक्तिहरूको लागि उपयोगी आचारसंहिताको बारेमा पनि सम्बन्धित व्यक्ति, संस्था तथा निकायमा जानकारी दिनु आवश्यक हुन्छ ।

विद्यालयमा गुणासो सुनुवाइ संयन्त्र
तालिम पुस्तिका

सिफारिस, रिपोर्टिङ,
गोपनीयता, मूल्याङ्कन
तथा योजना निर्माण

(समन्वय, सहकार्य तथा उत्तरदायित्व र
योजना निर्माण)

गुनासोको सम्बोधन

समय:

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्रको परिचय :

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को मुख्य उद्देश्य भन्नु नै विद्यालयमा आउनसक्ने गुनासोको न्यूनीकरण गर्नु तथा आएका गुनासाको सम्बोधन गरी विद्यालयमा बालसंरक्षण सुनिश्चित गरी बालमैत्री वातावरणको सिर्जना गर्नु हो । यसै सन्दर्भमा गुनासो सम्बोधनको प्रक्रियाको रूपमा घटना व्यवस्थापन, परामर्श एवम् अन्य सेवा, ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू विशेषतः गोपनीयताको संरक्षण एवम् आचारसंहितालगायताका गुनासो न्यूनीकरणका उपायको खोजी र सोको प्रयोग गर्न सघाउन यस सत्रको तयारी गरिएको हो ।

उद्देश्यहरू :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुराहरू गर्न सक्षम हुनेछन् :

- प्राप्त गुनासोको प्रभावकारी रूपमा सम्बोधन, व्यवस्थापन तथा न्यूनीकरणका उपाय तथा तरिकाहरू अपनाउन ।

सामग्री:

न्यूजप्रिन्ट पेपर, मेटाकार्ड, मार्कर, मास्किङ टेप, (उपलब्ध भएमा एल.सी.डी. प्रोजेक्टर, ल्यापटप) गुनासो सुनुवाइ संयन्त्र सम्बन्धमा बनेको घटना अध्ययनको प्रति ।

तयारी :

घटना अध्ययनको प्रति सबै सहभागीले पढ्न सक्नेगरी पावरप्वाइन्टमा वा न्यूजप्रिन्ट पेपरमा सत्रअगावै लेखेर राख्नुपर्दछ ।

क्रियाकलाप १: गुनासोको सम्बोधन

घटना अध्ययन

३० मिनेट

क्र.सं.	गुनासो	अपनाइएको समाधान
१.	नेपाल आदर्श माध्यमिक विद्यालयका विद्यार्थीले विद्यालयको शौचालय असाध्यै फोहोर भएको तथा विद्यालयमा पानीको व्यवस्था नभएको कारणले शौचालय प्रयोग गर्न तथा सरसफाइ गर्न समेत समस्या भएको गुनासो गरेका थिए । उनीहरूले शौचालय फोहोर हुँदा र पानी नहुँदा विद्यार्थीहरूले थुप्रै समस्या भोग्ने गरेको गुनासो गरेका थिए ।	विद्यालयमा विद्यार्थी तथा शिक्षकहरूसँग छलफल गरी बिहानको प्रार्थना समयमा विद्यालय सरसफाइ थालियो । विद्यार्थीसहित शिक्षकको पनि सरसफाइमा नेतृत्व दिने दिन समेत तोकिएको कक्षागत समूह बनाएर तालिकाअनुसार सरसफाइ गर्ने गरियो । विद्यार्थी र शिक्षकसरसफाइमा जुटेपछि फोहोर हुने समस्यामा कमी आएको छ ।
२.	सरस्वती माध्यमिक विद्यालयका छात्राहरूले महिनावारी हुँदा विद्यालयमा त्यसअनुसारको व्यवस्था नभएको गुनासो गरेका थिए ।	बालकलबमा कोष बनाई त्यसैमार्फत् निःशुल्क प्याड वितरण गरियो । छात्राहरूको बसाइ फराकिलो बनाइयो । हरेक दिन समूह बनाई शौचालयमा पानी र सरसफाइ गर्ने व्यवस्था गरियो । साथै फोकल शिक्षकमार्फत् प्राथमिक उपचारको व्यवस्था गरियो ।
३.	नयाँ नेपाल आधारभूत विद्यालयका छात्राहरूले उनीहरूका लागि छुट्टै शौचालय तथा प्याड फाल्ने ठाउँ नभएको गुनासो गुनासो पेटिकामा गरेका थिए ।	विद्यालयले अस्थायी रूपमा छात्रा शौचालय बनाएको छ र छात्रा शौचालय निर्माणको लागि गाँउपालिकामा लेखी पठाएको छ ।

<p>४.</p>	<p>नेपाल राष्ट्रिय माध्यमिक विद्यालयका छात्राहरूले घरको कामले गर्दा पढ्न नपाएको तथा कहिलेकाहीं अभिभावकले विद्यालय नपठाउने गरेको गुनासो राखेका थिए ।</p>	<p>विद्यालयले कक्षागत रूपमा अभिभावकसँग छलफल गरी घरमा पढ्ने समय उपलब्ध गराउन, छोराछोरीमा बिभेद नगर्न र नियमित विद्यालय पठाउन छलफल एवम् परामर्श कार्यक्रमको आयोजना गर्‍यो । प्रधानाध्यापक तथा शिक्षकले खास खास परिवारलाई घरमै गएर भेरेर सम्झाउने र विद्यालयको कार्यक्रममा बोलाएर सहभागी गराई परामर्श कार्य सुरु गर्‍यो । बिभेद न्यून गर्न विद्यालयमै सहभागिता तथा समतामूलक तरिकाले शैक्षिक तथा अतिरिक्त गतिविधि सञ्चालन गरी कमजोर छात्राछात्रहरूको लागि विद्यालय समय पछाडि अतिरिक्त कक्षा सञ्चालन गरेको छ ।</p>
<p>५.</p>	<p>मध्य तराई आधारभूत विद्यालयमा कक्षा ६ मा पढ्ने चन्द्रकलालाई विद्यालय तथा घर आउँदा जाँदा बाटोमा केही केटाहरूले जिस्काउने गर्न थाले । त्यस्तो घटना दोहोरिन थालेपछि परिवारले पनि उनलाई विद्यालय जान रोके । यो कुरा उनको साथीले विद्यालयको गुनासो पेटिकामा राखे ।</p>	<p>फोकल शिक्षकले प्रधानाध्यापकसँगको छलफलपछि चन्द्रकलाको घर गएर उनको आमाबाबुलाई उनको पढाइ नरोक्न सम्झाए । उनलाई जिस्काउने केटाहरू तथा तिनका अभिभावकलाई समेत भेरेर त्यस्तो कार्य नगर्न सम्झाइयो । साथै स्थानीय प्रहरीलाई समेत त्यस्तो घटना हुनसक्ने स्थानमा विद्यालय आउने जाने समयमा निगरानी गरिदिन अनुरोध गरी छात्रालाई विद्यालयमा नियमित गराइयो ।</p>
<p>६.</p>	<p>विद्या संस्कार माध्यमिक विद्यालयका छात्राहरूले छात्राका लागि खेलकुद सामग्री नभएको तथा अतिरिक्त गतिविधिमा सहभागी नगराइएको गुनासो गरेका थिए ।</p>	<p>विद्यालयले छात्राहरूका लागि खेलकुद सामग्री व्यवस्था गर्नुका साथै उनीहरूबीच खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गरायो । पछि त्यस विद्यालयमा छात्रा फुटबल टिम नै बनाइयो । हाल विद्यालयले छात्राछात्रको संयुक्त रूपमा अतिरिक्त क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दै आएको छ ।</p>
<p>७.</p>	<p>मातृभूमि आधारभूत विद्यालयमा कक्षा ८ मा पढ्ने छात्रा अस्मिताको १६ वर्षको उमेरमा विवाह हुन लागेको गुनासो फोकल शिक्षकको कानसम्म आइपुग्यो ।</p>	<p>उक्त गुनासो आएपछि फोकल शिक्षकले प्रधानाध्यापकसँगको छलफल गरी गुनासो सुनुवाइ समितिको बैठक बोलाइयो । उक्त बालविवाहको घटनालाई गोप्य राख्दै अभिभावकसँग भेटी जन प्रतिनिधिसहित राखेर सम्झाइयो र हाललाई उनको विवाह नगर्नेमा सहमत गराइयो । साथै विवाह हुनसक्ने सम्भावनालाई मध्यनजर गर्दै प्रहरीको महिला तथा बालबालिका सेवा केन्द्रमा समेत सो अवस्थाको जानकारी दिइयो । प्रहरी समेतको सक्रियता गराई अस्मिताको सानै उमेरमा हुनसक्ने विवाह भएन । हाल उनी माध्यमिकस्तरको विद्यालयमा कक्षा १० मा पढ्दैछिन् ।</p>

८.	सगरमाथा माध्यमिक विद्यालयका बालबालिकाले विद्यालयमा खानेपानी तथा शौचालयमा पानी नभएर ज्यादै समस्या भएको गुनासो गरेका थिए ।	सगरमाथा माध्यमिक विद्यालयले आर्थिक स्रोतको अभावका कारणले विद्यार्थीका गुनासोको समाधान गर्न सकेको थिएन । विद्यार्थीको गुनासोसहित विद्यालयले रेडक्रस तथा खानेपानी कार्यालयमा सहयोगका लागि अनुरोध गर्‍यो । स्थानीय वन कार्यालयसँगको सहकार्यमा रेडक्रस र खानेपानी कार्यालयले विद्यालयमा पानीको व्यवस्था गरिदिए ।
९.	नेपाल राष्ट्रिय माध्यमिक विद्यालयका छात्राहरूले विद्यालयमा छात्रले जिस्काउने, अरु छात्रसँग नाम जोडेर भित्तामा लेख्ने गरेको गुनासो राखे । त्यस्तै, ठूला विद्यार्थीले सानालाई हेप्ने, शिक्षकहरूले पिट्ने, गाली गर्ने तथा पढाउन छाडेर कक्षामा मोबाइलमा कुरा गर्ने गरेको समस्या राखे ।	समस्याहरू गुनासोको रूपमा प्राप्त भएपछि विद्यार्थीहरूलाई विद्यालयले सामूहिक रूपमा कसैको नाम नलिई त्यस्ता गुनासा प्राप्त भएको र त्यस्तो कार्य गर्ने विद्यार्थीलाई कारवाही हुने सुचना सुनायो । साथै त्यस्तो कार्य गर्ने विद्यार्थीहरूलाई सकारात्मक अनुशासनको माध्यम अपनाइयो र व्यक्तिगत रूपमा परामर्श समेत दिइयो । त्यस्तै, शिक्षकहरूको गुनासो सम्बन्धमा शिक्षक बैठकमा छलफल गरी त्यस्ता गतिविधि नगर्न अनुरोध गरियो । साथै विद्यार्थी तथा शिक्षकको आचारसंहिता बनाइ लागु गरियो ।
१०	सूर्योदय माध्यमिक विद्यालयमा विद्यार्थीका लागि विद्यालयले एक वर्षअघि गुनासो पेटिकाको व्यवस्था गर्‍यो तर हालसम्म पनि विद्यालयको गुनासो पेटिकामा विद्यार्थीहरूले खासै गुनासो खसाल्दैनन् । विद्यार्थी गुनासो गर्न पनि उत्साहित छैनन् ।	गुनासो पेटिकामा आएका सानोभन्दा सानो गुनासोको पनि विद्यालयले प्रतिक्रिया दिन थाल्यो । गर्न सकिने गुनासा तत्काल समाधान गर्न थाल्यो । समाधान गर्न नसकिएका समस्याबारे उनीहरूलाई कारणसहित जानकारी दिनुका साथै समाधानका लागि भइरहेको प्रयासबारे समय-समयमा बताउने गर्न थाल्यो । विद्यार्थीहरूको कार्यदल बनाइ गुनासो सुनुवाइ प्रक्रियाबारे विद्यार्थीलाई जानकारी दिन थाल्यो ।

- सत्रको सुरुवातमा सबै सहभागीहरूलाई दुई वा तीनजनाको समूहमा विभाजन गर्नुहोस् ।
- प्रत्येक समूहलाई केही गुनासा तथा अपनाइएका समाधान उल्लेख गरिएका एक/एकवटा घटना अध्ययन दिनुहोस् ।
- प्रत्येक समूहमा छलफलको लागि निम्न प्रश्नहरू दिनुहोस् :

- घटना अध्ययनमा के-कस्ता समस्याहरू वा गुनासोहरू बारेमा उल्लेख गरिएको पाइयो ?
- ती गुनासाहरूको सम्बोधन कसरी गरियो ? त्यसमा के कुराहरू अझ गर्न सकिन्थ्यो ?

- के हाम्रो समुदाय अनि विद्यालयहरूको परिप्रेक्ष्यमा पनि त्यस्ता गुनासाहरू पाइन्छन् ? हो भने तिनको सम्बोधन के कसरी गर्न सकिन्छ ?
- हाम्रो विद्यालयहरूमा के-कस्ता गुनासाहरू आउने गर्दछन् ? अधि छलफल भएका गुनासाभन्दा कतिको फरक छ ?
- गुनासो सम्बोधनका क्रममा के-कस्ता कुराहरूमा ध्यान दिनुपर्दछ ?
- विद्यालयमा आउने गुनासोहरूको न्यूनीकरणका लागि के-के गर्नुपर्दछ ?
- गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ का प्रावधानअनुसार गुनासोको सम्बोधनको प्रक्रिया, ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू, आचारसंहिता (अनुसूची-७) आदिको बारेमा प्रस्तुतीकरण गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप २:

गुनासो सम्बोधनमा आवश्यक सीप तथा मार्गदर्शक सिद्धान्तहरू

६० मिनेट

- गुनासो सुनुवाइका क्रममा समस्या कसरी पहिचान गर्ने भन्ने विषयमा छलफल गर्नुहोस् ।
- गुनासो सुनुवाइ प्रक्रियामा मनोविमर्शको सीपको आवश्यकताका बारेमा छलफल गर्नुहोस् ।
- घटना व्यवस्थापनको सीप तथा व्यवस्थापनका चरणहरू बारेमा जानकारी गराउनुहोस् ।
- गुनासो सुनुवाइको मार्गदर्शक सिद्धान्तका रूपमा रहेका सर्वोत्तम हित, सहभागिता तथा गोपनीयताको सिद्धान्तहरूको बारेमा प्रस्तुतीकरण गर्नुहोस् ।
- कानूनतः दण्डनीय ठहरिने गुनासाहरूको सम्बोधन विद्यालय आफैले नगरी सम्बन्धित निकाय (प्रहरी प्रशासन) मा नै उजुरी गर्नुपर्दछ भन्ने कुरामा जोड दिनुहोस् ।
- सहभागीहरूको स्पष्टताका लागि केही जिज्ञासा तथा प्रश्नहरू भए ती कुराहरूको बारेमा छलफल गरी सत्रको समापनतिर लाग्नुहोस् ।

मूल्याङ्कन/प्रतिबिम्बन

“यस सत्रमा हामीले के-के छलफल गर्यौं ?” भनी सहभागीसँग प्रश्न गर्दै यस सत्रका क्रियाकलापहरूको मूल्याङ्कन/प्रतिबिम्बन गर्नुहोस् । त्यसका लागि देहायका प्रश्नहरू गर्न सकिन्छ :

- गुनासोको सम्बोधनका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू के के हुन् ?
- गुनासो सम्बोधनका क्रममा के-कस्ता कुराहरूमा ध्यान दिनुपर्दछ ?
- गुनासोको सम्बोधनमा गुनासो सुन्ने शिक्षकको के कस्तो भूमिका रहन्छ ?

सहभागीबाट जवाफ आएपछि, यस सत्रमा गरिएका छलफलका विषय वा शीर्षकहरू पुनः एकपटक दोहोर्‍याई सत्रको अन्त्य गर्नुहोस् ।

यस सत्रका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू

- घटना व्यवस्थापनअन्तर्गत सर्वप्रथमतः घटनाको पहिचान गर्नुपर्दछ । त्यसको विश्लेषण गरी समाधानको योजना बनाउनुपर्दछ । योजनालाई कार्यान्वयन गर्न सरोकारवालासँग सहकार्य गर्नुपर्ने पनि हुनसक्दछ ।
- गुनासोकर्ताको गोपनीयता कायम गर्नुपर्ने हुन्छ । सबै गुनासो एवम् गुनासोकर्ताको व्यक्तिगत विवरण गोप्य राख्नुपर्नेछ । गोपनीयता कायम नगर्ने व्यक्तिलाई विद्यालय व्यवस्थापन समितिले तत्काल समितिको सदस्यबाट निलम्बन गर्न सक्नेछ ।
- गुनासो गरेकै कारण विद्यार्थीलाई भेदभाव गर्न, शारीरिक तथा मानसिक दण्डसजाय दिन र विद्यालयबाट निष्काशन गर्न नहुने: गुनासो दिएको आधारमा निजमाथि कुनै पनि किसिमबाट भेदभाव गर्न, लाञ्छना लगाउन, शारीरिक तथा मानसिक दण्डसजाय दिन र विद्यालयबाट निष्काशन गर्न पाइने छैन ।
- गुनासाहरूलाई दोहोरिन नदिन घटना वा समस्यालाई नै न्यूनीकरण गर्नुपर्दछ । तसर्थ सम्बन्धित सबैले गुनासो न्यूनीकरणका उपायको खोजी गरी सोको प्रयोग गर्नुपर्दछ ।
- विद्यालयले प्राप्त गुनासो र त्यसको सम्बोधनको बारेका विद्यार्थीलाई जानकारी दिनुपर्दछ । साथै सम्बोधन हुन नसकेका गुनासोहरूको अवस्थाबारे प्रष्ट पार्नुपर्दछ । व्यक्तिगत रूपमा इङ्कित गरी गुनासोको बारेमा भन्नु भने हुँदैन । साथै गुनासो समाधानका प्रक्रियामा सहभागीहरूको लागि आचारसंहिता बनाई लागु समेत गर्नुपर्दछ ।
- सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण कुरा भनेको कानूनतः अपराध ठहरिने कुनै पनि प्रकारको गुनासो आएको खण्डमा त्यस्तो गुनासो सम्बन्धित कार्यालय (प्रहरी) मा उजुरी गर्नेपर्दछ । त्यस्ता गुनासाको विद्यालय आफैले कहिले पनि सम्बोधन गर्ने प्रयास गर्नुहुन्न ।

सत्र-१० का लागि अध्ययन-सामग्री

गुनासोको सम्बोधन

गुनासो व्यवस्थापन समितिले गुनासो सुनुवाइको प्रक्रिया अपनाउनुपर्दछ। विद्यार्थीहरूबाट आएका गुनासा सङ्कलन भइसकेपछि, गुनासो सुन्ने शिक्षकले समितिको अर्को एक सदस्यको उपस्थितिमा गुनासो पेटिका खोल्नुपर्दछ। त्यसपछि, तिनको वर्गीकरण गर्नुपर्दछ। प्रत्येक गुनासोको सम्बोधनका लागि लाग्ने अनुमानित समय र प्रक्रियाबारे समितिमा छलफल गरी योजना बनाउनुपर्दछ।

हरेक गुनासोको उपयुक्त अभिलेख राखी चौमासिक तथा वार्षिक प्रतिवेदन तयार गर्ने जिम्मा पनि गुनासो व्यवस्थापन समितिको रहन्छ। उक्त प्रतिवेदनको सारांश तयार गरी विद्यार्थीलगायत अभिभावकको जानकारीका लागि विद्यालयको सूचनापाटीमा टाँस्नुपर्दछ। सार्वजनिक गरिएको प्रतिवेदनमा घटनाबाट पीडित, गुनासोकर्ता तथा पीडक भनी आरोप लागेका व्यक्तिको नामथर र पारिवारिक पृष्ठभूमिलगायतका अन्य व्यक्तिगत पहिचान खुल्ने विवरण गोप्य राख्नुपर्दछ। कुनै पीडित बालबालिकाको घटना व्यवस्थापन गर्ने आवश्यकता देखिएमा समितिले स्थानीय तहका घटना व्यवस्थापनको जिम्मेवारी पाएका संस्था वा निकायसम्म सिफारिस गर्नुपर्दछ। विद्यालयको भौतिक तथा सामाजिक वातावरणलाई कसरी बालमैत्री बनाउने, शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया कसरी सुधार्ने, के-कस्ता नयाँनयाँ शिक्षणका विधि तथा प्रविधि अपनाउने भन्ने जस्ता महत्वपूर्ण योजनामा गुनासो व्यवस्थापन समितिको भूमिका अपरिहार्य रहन्छ।

त्यसैगरी, गुनासो सम्बोधन गर्ने प्रक्रियाका चरण र विधिहरू समितिका हरेक सदस्य सामु पारदर्शी र विश्वसनीय हुनुपर्दछ। बालसंरक्षण वा लैङ्गिक हिंसाको आरोप लागेका तथा पीडित विद्यार्थीलाई आवश्यकता अनुसार मनोसामाजिक विमर्श सेवा उपलब्ध गराउनेतर्फ पनि ध्यान दिनुपर्दछ। कानूनतः अपराध ठहरिने कुनै पनि कार्य र गुनासो आएको खण्डमा उक्त गुनासो प्रहरी तथा स्थानीय तहको न्यायिक समितिमा सिफारिस गर्नुपर्दछ।

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को कार्यान्वयनका क्रममा गोपनीयता कायम गरिनुपर्दछ। गुनासोको सम्बोधनले पक्कै पनि गुनासो गर्ने व्यक्तिको जीवनमा सकारात्मक परिवर्तन आउँछ, तर त्यो प्रक्रियामा उनीहरूको गोपनीयता केही कारणवश भङ्ग हुन गयो भने उनीहरूले आफूलाई पुनःपीडित भएको महसुस गर्दछन् र सो संयन्त्रको विश्वसनीयता नै खतरामा पुग्ने सम्भावना रहन्छ। आफ्नो गोपनीयता भङ्ग भएको कुरा वयस्क होस् वा बालबालिका कसैलाई पनि मन पर्दैन। तसर्थ गोपनीयताको संरक्षण गर्नु अत्यावश्यक हुन्छ। तथापि गोपनीयता कायम गर्नु भनेको घटनाको बारेमा सबैसँग लुकाउनु भने अवश्य होइन। घटनाको सम्बोधनका लागि आवश्यक पर्ने व्यक्ति, संस्था वा निकायमा घटनाको बारेमा जानकारी पुग्नु नै पर्दछ तर अनावश्यक व्यक्ति, संस्था वा निकायलाई भने कुनै पनि पीडितको व्यक्तिगत विवरण दिनुहुँदैन। घटनाको रिपोर्टिङका सन्दर्भमा पनि व्यक्तिगत विवरण गोप्य राखी घटनाको मात्रै विवरण दिनुपर्दछ। यसका लागि गरिनुपर्ने चरणबारे देहायमा सङ्क्षिप्त छलफल गरिएको छ :

घटना व्यवस्थापन

घटना व्यवस्थापन भनेको कुनै पनि घटनाको सम्बोधनका लागि पीडित वा प्रभावित बालक वा बालिकालाई आवश्यक सहयोग, सिफारिसजस्ता सामाजिक कार्यको माध्यमबाट सघाउ पुऱ्याउने प्रक्रिया हो । घटना व्यवस्थापन प्रक्रियाले बालबालिकामा मात्रै सीमित नभई उनीहरूको परिवारलाई समेत समेटनुपर्दछ । घटना व्यवस्थापनअन्तर्गत सर्वप्रथमतः घटनाको पहिचान गरिन्छ । त्यसको लेखाजोखा तथा विश्लेषण गरी सहयोग योजना बनाइन्छ र त्यस्ता योजनालाई कार्यान्वयन गर्दै समीक्षा गरिन्छ । सहयोग योजनाको तर्जुमाका लागि घरपरिवार, छरछिमेक, साथीसँगी, प्रहरी, महिला तथा बालबालिका शाखा तथा अन्य सरोकारवालासँग सहकार्य गर्ने जिम्मा गुनासो व्यवस्थापन समितिको हुन्छ । विद्यालयस्तरका घटना व्यवस्थापन गर्ने प्रक्रियामा गुनासो सुन्ने शिक्षकले पीडित बालबालिका तथा निजको परिवारलाई आर्थिक, स्वास्थ्य, मनोविमर्शजस्ता सहयोग चाहिएमा सम्बन्धित संस्था वा निकायमा समन्वय तथा सिफारिस गर्नुपर्दछ ।

मनोसामाजिक विमर्श

बालबालिकामा देखिने नकारात्मक स्वभाव एवम् अरुलाई हप्काउने, धम्क्याउने, होच्याउने जस्ता प्रवृत्ति तिनमा आएका मनोसामाजिक समस्याका कारणले उत्पन्न हुने गर्दछ । घरपरिवारमा नकारात्मक वातावरण छ भने बालबालिका रिसाहा, जिद्दी, भनेको नमान्ने हुन जान्छन् । विद्यालयमा पनि साथीसँगीहरूसँग टाढै रहने, एकलै बस्न चाहने, भेदभाव वा विभेदपूर्ण व्यवहार देखाउने, आफूभन्दा साना वा कमजोर विद्यार्थीहरूलाई हेपाइपूर्ण व्यवहार (बुलिङ्ग) जस्ता नकारात्मक कार्यमा उन्मुख हुन्छन् । बालबालिकामा देखिने यस्ता नकारात्मक ऊर्जाका कारण उनीहरूका व्यक्तिगत, सामाजिक, आर्थिक, मनोसामाजिक पक्षहरू हुन सक्दछन् । त्यस्ता मनोसामाजिक समस्यालाई उचित व्यवस्थापन गरिनुपर्दछ । आफ्नो विद्यालयका कुनै बालबालिकामा मनोसामाजिक समस्या देखिएमा गुनासो सुन्ने शिक्षक तथा गुनासो व्यवस्थापन समितिले निजलाई उपयुक्त मनोसामाजिक सेवाको संयोजन गर्ने उत्तरदायित्व रहन्छ । त्यस्ता विद्यार्थीलाई मनोसामाजिक सेवासम्म पहुँच पुऱ्याउन सघाउनुपर्दछ ।

घरपरिवार र साथीसँगी मात्र नभई शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन एवम् प्रशासनका सदस्यहरूबाट समेत उनीहरू लैङ्गिक हिंसा तथा बालसंरक्षणको जोखिममा पर्न सक्दछन् । यस्ताखाले समस्यालाई सम्बोधन र न्यूनीकरण गर्न गुनासो सुन्ने शिक्षक तथा गुनासो व्यवस्थापन समितिले बालबालिकाले त्यस्ता गुनासा निर्धक्क रूपमा राख्ने वातावरणको सिर्जना गर्नुपर्दछ । पीडित पुनः विद्यालयलाई निरन्तरता दिने वातावरणको सिर्जना गर्नाका लागि समेत मनोविमर्श सेवा अत्यावश्यक रहन्छ ।

गोपनीयता कायम गर्ने

विद्यार्थीले भोगेका र देखेका समस्यालाई गुनासो पेटिकामा खसाल्नुपर्दछ भन्ने कुराको जानकारी दिइए पनि कतिपय परिस्थितिमा बालबालिका आ-आफ्ना साथीसँगीका गुनासो खसाल्न असहज मान्दछन् । यस्तो असहजताका कारण भने पीडित वा उजुरीकर्ताको रूपमा आफ्नो नाम कतै खुल्छ कि वा आफू गोप्य रहन पाइँदैन कि भन्ने डर पनि हुन सक्दछ । हिंसा तथा दुर्व्यवहारलाई सहेर बस्नुहुँदैन भन्ने कुरामा बालबालिका विश्वस्त भए पनि आफ्नो नाम र पहिचान खुल्ने डरले गुनासो लुकाइराख्न बाध्य हुन सक्दछन् । त्यसकारण मौखिक रूपमा आएका गुनासो होस् वा गुनासो पेटिकामा खसालिएका गुनासो होस्, गुनासो गर्ने उजुरीकर्ताको गोपनीयतालाई सुनिश्चित गर्न एकदमै सावधानी अपनाउनुपर्दछ । यस प्रकारका गुनासोहरूको अनुसूची-२ को गोप्य अभिलेखमा छुट्टै राख्नुपर्दछ ।

व्यक्तिगत विवरण गोप्य नहुँदा अरु विद्यार्थी तथा साथीसँगीहरूले गुनासोकर्तालाई दोष लगाउने, समूहबाट छुट्याउने, उपेक्षा र अवहेलना गर्ने जस्ता समस्याहरू आइपर्न सक्दछ । गुनासो व्यवस्थापन समितिले नै गोपनीयताको परिपालना नगरेको खण्डमा सो सदस्यलाई समितिबाट निलम्बन गर्न सकिने व्यवस्था कार्यविधिमा उल्लेख गरिएको छ ।

विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइ : चुनौती तथा समाधानका उपाय

विद्यालय भनेको सबै बालबालिकाको पहिलो औपचारिक संस्था हो, जहाँ ज्ञान आर्जन गरिन्छ। शिक्षाको अधिकार सबै बालबालिका (वयस्कसमेत)को मौलिक अधिकार हो। यसै सन्दर्भमा शिक्षाको अधिकारलाई बालअधिकारको एक महत्त्वपूर्ण पक्ष हो। शिक्षालाई सक्षमता बढाउने अधिकारको रूपमा लिइन्छ। आफ्नो घरपछिको सबैभन्दा बढी समय विद्यार्थीहरूले विद्यालयमा व्यतित गर्दछन्। त्यसकारण घरपरिवार र विद्यालयलाई शान्त, सुरक्षित, भेदभावरहित बनाउन अभिभावक तथा शिक्षकवर्ग दुवैले प्रयास गर्नुपर्दछ। बालबालिकाको हकहितको लागि विद्यालयको वातावरण सकारात्मक हुन एकदमै महत्त्वपूर्ण हुन्छ।

बालबालिका प्राकृतिक रूपमा नै चञ्चले स्वभावका हुन्छन्। नयाँ कुरा सिक्ने, जान्ने, नयाँ प्रविधिको प्रयोग गर्न खोज्ने, हरेक नौलो कुराप्रति जिज्ञासा राख्ने भएका कारण विद्यार्थीहरूबाट सानातिना गल्ती पनि हुन जान्छन्। बालबालिका शारीरिक वा मानसिक रूपमा परिपक्व भैसकेका हुँदैनन्। एक निश्चित उमेरसम्म सही तथा गलत कार्य छुट्याउन सक्ने क्षमता उनीहरूमा विकास भैसकेको हुँदैन। त्यसैले पनि उनीहरूले आफूभन्दा कमजोर र साना उमेरका विद्यार्थीहरूलाई हेप्ने, होच्याउने, जिस्क्याउने, बुलिङ गर्ने जस्ता कार्यहरू गर्न सक्दछन्। यसका अतिरिक्त विद्यालयमा हुने भेदभावले पनि बालबालिकाको मष्तिष्कमा गहिरो असर पार्दछ। पढाइमा अब्बल विद्यार्थीलाई शिक्षकले बढी प्राथमिकता दिने र कमजोर विद्यार्थीलाई बेवास्ता गर्ने चलन अझै पनि विद्यालयमा विद्यमान छ। यसका अलावा लैङ्गिक हिंसा र विभेदपूर्ण व्यवहारले पनि बालबालिकालाई शारीरिक तथा मानसिक रूपमा सताउँछ।

विद्यालयमा घटनसक्ने लैङ्गिक हिंसा, बालसंरक्षणसम्बन्धी सरोकार, दण्डसजाय तथा भेदभावपूर्ण शैक्षिक वातावरण र शिक्षण प्रक्रियाले सिङ्गो विद्यालयकै आचारसंहिताको अवहेलना गरेको हुन्छ। यस्ता चुनौती न्यूनीकरण गर्नका लागि विद्यार्थी, प्रधानाध्यापक, गुनासो व्यवस्थापन समिति, गुनासो सुन्ने शिक्षक एवम् विद्यालय व्यवस्थापन समितिले तोकिएको आचारसंहिताको पालना गर्दै व्यावहारिक कार्ययोजनाको निर्माण र कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ।

सर्वप्रथम त बालबालिकालाई आचारसंहिता वा नियम बनाउन र त्यसलाई लागु गर्न अभिप्रेरित गर्नुपर्दछ।^{१७} बालबालिकालाई आफ्नो गुनासो निर्धक्कसँग राख्नसक्ने बालमैत्री वातावरण बनाउने दायित्वको निर्वाह गर्न विद्यालयसँग सम्बन्धित सबै एकजुट हुनुपर्दछ। गुनासो सुन्ने शिक्षकको व्यवस्था बालबालिकाको हकहितको लागि हो र आफूलाई मात्र नभई आफ्ना साथीसँगैलाई भइरहेको समस्यालाई मौखिक वा गुनासो पेटिकाको माध्यमबाट खसाल्नुपर्दछ भन्ने कुराको अभिप्रेरणा बालबालिकालाई दिइनुपर्दछ।

गुनासो सम्बोधन तथा न्यूनीकरण गर्नका लागि अपनाउनु पर्ने तरिकाहरू

१. बालबालिका तथा उनीहरूको विचारको सम्मान

बालबालिका वयस्क जति परिपक्व नभए तापनि उनीहरूलाई धेरै कुराको बारेमा ज्ञान हुन्छ। उनीहरू सानै छन्, उनीहरूले भनेको कुरा विश्वसनीय हुँदैन भन्ने जस्ता व्यवहार गर्नाले उनीहरूमा हीनताबोधको भावना जागृत हुन जान्छ। त्यसकारण विद्यालयमा उनीहरूको उमेर र परिपक्वताअनुरूप कार्यविभाजन गरिनुपर्दछ र त्यहीअनुसार उनीहरूलाई सहभागी गराइनुपर्दछ। संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ ले बालबालिकाले विचार अभिव्यक्त गर्न पाउने अधिकार तथा त्यस्ता विचारको उचित मान्यता पाउनुपर्ने अधिकारको व्यवस्था गरेको छ।

२. पाठ्यक्रममा आवश्यकता अनुसार सुधार तथा परिवर्तन

लैङ्गिक विभेद अपराध हो भन्ने कुराको जानकारी दिएको भए पनि पाठ्यपुस्तकमा नै अप्रत्यक्ष रूपमा बालबालिकाबीचको सामाजिक भिन्नतालाई देखाइएको पाइन्छ। जस्तै: कथा, कविताहरूमा पुरुषलाई

१७ विद्यालयको तहमा बालसंरक्षण, भाग-४, पृ ५९

घरबाहिरको कार्यमा सक्रिय भएको चित्रण गर्ने र महिला तथा किशोरीलाई घरभित्रको कामकाज र कार्यभारसँग जोड्ने (खाना पकाउने, भाँडा माभने, लुगा धुने, बालबालिकाको स्याहारसुसार गर्ने) खालका विवरण तथा चित्रहरू समेटिएको हुन्छ। त्यसैगरी, बालबालिकाले खेल्ने खेलौना तथा खेलकुदमा पनि लैङ्गिक विभेदको सुक्ष्मरूप देख्न पाइन्छ। पुरुष पात्रलाई देशभक्त तथा प्रभावकारी व्यक्तित्वको रूपमा चित्रण गरिएको हुन्छ भने महिलालाई पुरुषको सहायक अनि समर्थकका रूपमा दर्शाइएको हुन्छ। यस्ता उदाहरण र व्याख्याहरूले पनि बालबालिका विभेद उत्पन्न गराउँछ।

३. गुनासोकर्ताको गोपनीयताको संरक्षण

बालबालिकालाई आफ्ना गुनासो व्यक्त गर्नुपर्दछ भन्ने सन्देश दिएर मात्र विद्यालयस्तरमा समस्याहरूको न्यूनीकरण गर्न सकिँदैन। त्यसका लागि उनीहरूले दिएको उजुरी वा गुनासो गोप्य रहन्छन् र तिनलाई सम्बोधन गरिन्छ भन्ने कुरामा आश्वस्त पारिनुपर्दछ। साथै गुनासो सम्बोधन गरिने प्रक्रियामा कुनै पनि बाधा अड्चन गरिँदैन भन्ने कुराको विश्वसनीयता दिन सक्नुपर्दछ। गुनासो सुन्ने शिक्षकप्रति कुनै पनि अविश्वासको भावना वा शङ्का उत्पन्न भएमा विद्यार्थीहरू खुलेर कहिल्यै पनि आफ्ना कुरा राख्न सक्दैनन्।

४. विद्यालयको पत्रिका, वार्षिक प्रतिवेदन तथा पुस्तकालयमा बालसंरक्षणको प्रवर्धन

हरेक विद्यालयले मासिक, चौमासिक वा वार्षिक रूपमा पत्रपत्रिका, प्रतिवेदनहरू प्रकाशित गर्दछ। यस्ता किताब तथा पत्रिकामा बालसंरक्षणको महत्त्व र प्रवर्धनका विषयसम्बन्धी लेखरचनालाई ठाउँ दिनुपर्दछ। पुस्तकालयमा लैङ्गिक समानता र समताको महत्त्व, लैङ्गिक हिंसाको रोकथामसम्बन्धी पुस्तकको चयन गरेर बालबालकाको उमेर र परिपक्वताको आधारमा पढ्न दिने व्यवस्था गरिनुपर्दछ।

५. नैतिक शिक्षामा जोड

बालबालिकालाई छुट्टै नैतिक शिक्षाका लागि विषय र कक्षा अवधि छुट्याउनुपर्दैन। पठनपाठनको प्रक्रियामा नैतिक शिक्षा, मूल्य र मान्यता, राम्रा आचरण र व्यवहारको महत्त्वबारे ज्ञान दिँदा पनि उनीहरूको सोचमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ।

६. नियमित अन्तर्क्रिया कार्यक्रमको आयोजना

बालबालिकालाई बालसंरक्षण र लैङ्गिक हिंसारुद्धका कार्यक्रम एवम् अन्तर्क्रियामा सहभागी हुने अवसर दिनु अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण हुन्छ। विद्यालयस्तरमा हुने यस्ता कार्यक्रममा बालअधिकार तथा बालसंरक्षणका विषयसँग सम्बन्धित विज्ञ, स्रोत व्यक्ति वा जानकारलाई बोलाएर कार्यक्रम गर्न सकिँएमा बालबालिकाले नयाँ कुरा थाहा पाउनुको साथै उनीहरूको मनोबल बढ्दछ। आफूलाई समस्या पर्दा के गर्नेदेखि कोसँग सहयोगको अपेक्षा राख्ने भन्नेसम्मका कुराको जानकारी पनि यस्ता अन्तर्क्रियाको माध्यमबाट बालबालिकाले प्राप्त गर्न सक्दछन्। विद्यालयमा भन्न नसकिँएका कुरा कतिपय स्थितिमा बालबालिकाले बाहिरका स्रोतव्यक्तिसँग भन्न पनि सक्दछन्।

७. बाह्य निकाय र व्यक्तिसँगको समन्वय

आवश्यकता अनुसार विद्यालयले मनोसामाजिक विमर्शकर्ता, स्वास्थ्यकर्मी, प्रहरी, महिला तथा बालबालिकाका विषयसँग सम्बन्धित अधिकारी, महिला तथा बालबालिका सेवा केन्द्र, कानून व्यवसायी, सामाजिक कार्यकर्तासँग गुनासो व्यवस्थापन तथा न्यूनीकरणका लागि समन्वय गर्नुपर्दछ। बालबालिकामा देखापर्ने मनोसामाजिक समस्याहरूलाई मनोविमर्शकर्ताको परामर्शद्वारा सम्बोधन गर्ने जिम्मेवारी पनि गुनासो व्यवस्थापन समितिको हो।

८. गुनासो सुन्ने शिक्षकको क्षमता विकास गर्ने तालिम तथा कार्यशाला

गुनासो सुन्ने शिक्षक विद्यार्थीको समस्या सम्बोधन गर्ने पहिलो केन्द्रबिन्दु भएकाले उनीहरूको क्षमता विकास गर्ने खालका तालिम (जस्तै: बालअधिकार तथा बालसंरक्षण, घटना व्यवस्थापन, सकारात्मक अनुशासन आदि) को व्यवस्था र सञ्चालन विद्यालय तहबाटै हुनुपर्दछ। गुनासो सुन्ने शिक्षकले गुनासो सुनुवाइ समितिमा रहेर

काम गर्नुपरे पनि उनीहरूलाई स्वतन्त्र हिसाबले (समितिबाट कुनै दबाव वा प्रलोभनबिना) काम गर्न पाउने, निर्णय लिन पाउने, आफ्नो दृष्टिकोण राख्न पाउने र अपनत्वको अधिकार पाउने परिपाटीको विकास गर्नुपर्दछ। समितिका कुनै पनि सदस्यको व्यक्तिगत स्वार्थ र लालचका लागि कुनै पनि गुनासोको अभिलेख र उजुरी प्रक्रियालाई रोक्ने जस्ता कार्यलाई निरुत्साहित गरिनुपर्दछ।

९. दण्डसजायको निरोध तथा वैकल्पिक उपायको व्यवस्था

विद्यालयले अनुशासनका नाममा दिइने दण्डसजायको वैकल्पिक उपायहरूलाई प्राथमिकता दिनुपर्दछ। वास्तविकता चित्रण गर्ने (Reality Orientation), उचित प्रशंसा, पृष्ठपोषण संस्कारको विकास, रूचिअनुसार जिम्मेवारीको विभाजन, रोल मोडेल प्रस्तुतिलगायतका विधि प्रयोग गर्नाले बालबालिकालाई सकारात्मक आचरण र व्यवहारतर्फ डोर्न्याउन सकिन्छ।

१०. बालसहभागिताको प्रवर्धन (बालक्लब, कार्यक्रम, छलफल समेत)

बालसहभागिता बालअधिकारको एकदमै महत्त्वपूर्ण पक्ष हो तर यो अर्थपूर्ण र दिगो प्रकृतिको हुनुपर्दछ।^{१८} बालबालिकालाई उनीहरूसँग सम्बन्धित निर्णय प्रक्रियामा आफ्ना धारणाहरू प्रस्तुत गर्न दिने, विद्यालयस्तरमा हुने वक्तृत्वकला तथा वादविवाद प्रतियोगितामा पनि बालसंरक्षण र लैङ्गिक समानतासम्बन्धी विषयलाई छनोट गरी उनीहरूका व्यक्तिगत विचारलाई ठाउँ दिने जस्ता कार्यहरूले पनि बालबालिकालाई सशक्त गराउँछ। उनीहरूको पठनपाठनसँग, नेतृत्व र व्यक्तित्व विकाससँग सम्बन्धित कार्यक्रम तथा निर्णयमा अर्थपूर्ण सहभागिताले आत्मसम्मान बढ्नुका साथै समस्या समाधान गर्ने सीप तथा क्षमता बढ्दछ।

यसरी गुनासो न्यूनीकरण गर्दा गुनासो व्यवस्थापन समिति र गुनासो सुन्ने शिक्षकमात्र नभई विद्यार्थी, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सदस्य, प्रशासनका कर्मचारी तथा अन्य सरोकारवाला समेत विद्यार्थीसँग गर्ने व्यवहारमा संवेदनशील र गम्भीर हुनुपर्दछ। गुनासोको रेकर्ड राख्ने, वर्गीकरण गर्ने, सम्बोधनको प्रक्रिया पूरा गर्ने, शिक्षाका सरोकारवालाहरूसँग समन्वय र सहकार्यको विकास गर्ने, समाधानका उपाय अपनाउने र गुनासो सुनुवाई बारेमा समय समयमा सरोकारवाला पक्षलाई जानकारी दिने तथा यससम्बन्धी प्रतिवेदन तथा सूचनापाटीमा प्रकाशित गर्नुपर्दछ। यसो गर्नाले समस्याको समाधान हुने मात्र नभई सिङ्गो विद्यालयकै पारदर्शिता र विश्वसनीयता बढ्छ।

गुनासो न्यूनीकरणका उपायको खोजी र सोको प्रयोग

विद्यालयस्तरका बालसंरक्षण, लैङ्गिक हिंसा, शिक्षण सिकाइ, पूर्वाधार, खेलकुद तथा अतिरिक्त गतिविधि सम्बन्धित गुनासोलाई रोकथाम गर्न र न्यूनीकरण गर्न विद्यालयलाई बालबालिकामैत्री बनाउने दायित्वलाई महत्त्व दिनुपर्दछ। भयरहित शिक्षा प्रदान गर्न र कक्षाकोठामा शिक्षक र विद्यार्थीबीचको नियमित अन्तर्क्रियालाई प्राथमिकता दिने खालका क्रियाकलापलाई बढावा दिनुपर्दछ। नैतिक शिक्षालाई अरु विषयजस्तै गरी पाठ्यक्रममा समावेश गर्दा पनि बालबालिकाले सही र गलत व्यवहारको भिन्नतालाई बुझ्न सक्छन्। साथीभाइमा परस्पर मेल, सद्भाव र सकारात्मक दृष्टिकोण राख्नुपर्ने कुराको महत्त्वलाई बुझाउन शिक्षकवर्ग तथा व्यवस्थापन समिति प्रयासरत हुनुपर्दछ।

कक्षाकोठामा बालबालिकाले आफूलाई लागेका कुरा बोल्न पाउने वातावरणको सिर्जना गर्न बालसंरक्षण र लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धित स्रोत व्यक्ति वा त्यस विषयको विशेषज्ञद्वारा कक्षा सञ्चालन गर्न लगाउनुपर्दछ। कक्षाकोठा, खेल मैदान, बिहानी सभा, शौचालयको आचारसंहिता बनाइ विद्यार्थीहरूलाई सोहीअनुरूप व्यवहार गर्न लगाउनुपर्ने जिम्मेवारी विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षकको हुन्छ।

बालबालिकालाई घरपरिवारमा भइरहेका नराम्रा घटना वा नकारात्मक, भेदभावपूर्ण वातावरणले पनि असर गर्दछ र यसले गर्दा उनीहरूको अध्ययनमा गम्भीर समस्या देखिन जान्छ। यस्ता गतिविधिको रोकथामका लागि विद्यालयले अभिभावकसँग नियमित रूपमा र आवश्यकताअनुसार छलफल गर्ने परिपाटीको विकास गर्नुपर्दछ।

^{१८} विद्यालयको तहमा बालसंरक्षण, भाग-४, पृ ६५.

विद्यालयमा पूर्वाधारको विकास सँगसँगै लैङ्गिक समानता र समावेशीकरण शिक्षाको पनि विकास हुनु जरुरी हुन्छ। बालबालिकाले एकअर्कालाई समान रूपमा हेर्न थालेपछि विभेदपूर्ण व्यवहारको न्यूनीकरणमा मद्दत पुग्दछ। कस्ता कस्ता व्यवहार शारीरिक, यौनजन्य लैङ्गिक हिंसाअन्तर्गत पर्दछ भन्ने कुराको ज्ञान र पहिचान हरेक बालबालिकामा हुनुपर्दछ। त्यसैगरी विद्यालयस्थित बालक्लबलाई सशक्तीकरण गर्नाले पनि गुनासो न्यूनीकरणमा सहयोग पुग्दछ।

बालबालिकाको धेरैजसो गुनासो कक्षाकोठामा दिइने दण्डसजायसँग केन्द्रित हुन्छन्। त्यसैले दण्डसजायका वैकल्पिक उपाय अपनाउने, विद्यार्थीलाई स्नेहपूर्वक, सम्झाएर, फकाएर काम कर्तव्य निर्वाह गर्न प्रेरित गर्नु पनि गुनासो न्यूनीकरणको एउटा महत्त्वपूर्ण उपाय हुन सक्दछ।

विद्यालयस्तरको वादविवाद, वक्तृत्वकला तथा अन्य प्रतियोगिताका विषयमा लैङ्गिक हिंसा, लैङ्गिक समानता, दण्ड सजायरहीत शिक्षण पद्धतिलाई समावेश गर्नाले धेरै हदसम्म गुनासो व्यवस्थापन र त्यसको न्यूनीकरणमा सहयोग पुग्दछ।

त्यसैगरी, बालबालिकाको क्षमता र रुचिअनुसार मात्र कार्यविभाजन गरेर अतिरिक्त क्रियाकलापमा भाग लिन प्रोत्साहित गर्नुपर्दछ। हरेक बालबालिकाको सिकने क्षमता बेग्लाबेग्लै हुने गर्दछ। त्यसैले योग्यताको आधारमा विद्यार्थीमाथि कुनै पनि खालका विभेदपूर्ण व्यवहार गर्नुहुँदैन। उनीहरूको सीप विकास गर्न उचित सल्लाह, निर्देशन र तालिमको व्यवस्था गरिनुपर्दछ। यस्ता खाले गतिविधिले विद्यार्थीबीच सकारात्मक सम्बन्ध र स्वस्थ प्रतिस्पर्धाको विस्तार गर्दै गुनासो न्यूनीकरणमा सहयोग पुऱ्याउँछ।

आचारसंहिता लागु

विद्यालय क्षेत्रमा व्यवस्थापन, प्रशासन, कक्षाकोठा, शौचालय, बिहानी सभा तथा कार्यक्रम, विद्यालयका शिक्षक तथा अन्य कर्मचारी, प्रधानाध्यापक/प्राचार्य तथा विद्यार्थीका छुट्टाछुट्टै आचारसंहिता बनाई लागु गरिएका हुन्छन्।

आचारसंहिताको पालना गर्नाले विद्यालयमा संलग्न पदाधिकारीहरू, विद्यार्थी, शिक्षक, अभिभावक तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिमा नैतिक आचरण र व्यक्तित्वलाई उत्कृष्ट बनाउन सहयोग गर्दछ र उनीहरूको कार्य सम्पादन प्रक्रियालाई सरल एवम् पारदर्शी बनाउन मद्दत पुऱ्याउँछ। बालमैत्रीपूर्ण वातावरण सिर्जना गर्नका लागि विद्यालयमा आचारसंहिताको आवश्यकता पर्दछ। विद्यालय तहको पठनपाठन तथा अन्य गतिविधिमा अनुशासन कायम गर्न आचारसंहिताले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ।^{१९}

विद्यालयसँग सम्बन्धित व्यक्ति जस्तै प्रधानाध्यापक/प्राचार्य, शिक्षक, अन्य कर्मचारीले गर्नुपर्ने आचरणमा सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण व्यवहार भनेको बालबालिकासँग सधैं मीठो बोलेर सकारात्मक र आपसी सम्मान र सदभावको वातावरण सिर्जना गर्नु हो। कक्षाकोठा तथा विद्यालयलाई बालमैत्री बनाउन प्रयत्न गर्ने, व्यावहारिक शिक्षाको प्रवर्धन गर्ने, विद्यार्थीसँग छलफल गरी उनीहरूका व्यक्तिगत तथा पढाइसँग सम्बन्धित समस्याको सम्बोधनका लागि गहल गर्ने कुरामा विद्यालय व्यवस्थापन समिति सधैं तयार रहनुपर्दछ।

त्यसैगरी, विद्यार्थीहरूले विद्यालयका नियमको पालना गर्नुपर्दछ। आफूले जानेका, सुनेका बालअधिकारसँग सम्बन्धित कुरा र व्यवस्थाहरूबारे साथीसंगी, आमाबाबु, नाताकुटुम्ब, छरछिमेकलाई जानकारी दिनुपर्दछ। बालक्लबमा सहभागी भएर बालअधिकार र बालसंरक्षणको प्रवर्धन गर्दै त्यसबारे चेतना फैलाउन प्रयासरत भएर कुनै पनि प्रकारका हिंसासँग सम्बन्धित व्यवहारको बारेमा गुनासो सुन्ने शिक्षक वा समितिलाई जानकारी गराउने आचारसंहिता विद्यार्थीहरूले पालना गर्नुपर्दछ। शिक्षकवर्ग तथा आफूभन्दा ठूला विद्यार्थीलाई सम्मान गर्ने, साना विद्यार्थी तथा साथीहरूसँग आत्मीय सम्बन्ध राख्ने प्रयास विद्यार्थीले गर्नुपर्दछ।

१९ शिक्षा सरोकारवालाहरूको आचारसंहिता, २०६६, पृ. १

विद्यालय व्यवस्थापन र विद्यालयका कर्मचारीहरूले लैङ्गिक, जातीय, क्षेत्रीय, भौगोलिक, वर्गीय, धार्मिक, सांस्कृतिक, शारीरिक तथा मानसिक अवस्था, वर्ण, तथा अन्य कुनै पनि आधारमा विद्यार्थीलाई फरक व्यवहार गर्नुहुँदैन र यस आचारसंहिताको पालना भएको छ, कि छैन भन्ने कुराको अनुगमनतर्फ पनि ध्यान पुऱ्याउनुपर्दछ ।

सम्बोधन तथा न्यूनीकरण

विद्यालयले बालबालिकाको संरक्षण तथा सर्वोत्तम हितलाई सुनिश्चित गर्न अहम् भूमिका निर्वाह गर्दछ । विद्यालयमा उनीहरूले विषयगत शिक्षा मात्र नभई जीवनोपयोगी शिक्षा, सीप विकास, व्यक्तित्व विकास र नैतिक शिक्षा पनि प्राप्त गर्दछन् । जसरी आमाबाबुले घरमा सुरक्षित र विभेदरहित वातावरणको विकास गरेर बालबालिकालाई हुर्काउँछन् त्यसरी नै विद्यालयमा बालमैत्री वातावरणको सिर्जना गरिदिनुपर्दछ ।

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को मुख्य उद्देश्य विद्यालयको गुणस्तर अभिवृद्धि, विद्यालय क्षेत्रलाई भयरहित एवम् विद्यार्थीमाथि हुने दुर्व्यवहार तथा लैङ्गिक विभेद एवम् हिंसाको न्यूनीकरण गर्दै विद्यालयलाई बालमैत्री बनाउनु हो । विद्यालय आउँदाजादा तथा घरपरिवार र समुदायमा भएका नकारात्मक घटनाले विद्यार्थीको सिक्ने प्रक्रिया र क्षमतामा असर पुग्दछ । त्यस्ता नकारात्मक असर र तत्वहरूको पहिचान गर्नु तथा त्यसको सम्बोधनलाई यस कार्यविधिले प्राथमिकता दिएको छ । यस कार्यविधिले गुनासोको उचित सम्बोधन गर्न एवम् विद्यालयको तहमा कार्यविधि लागु गर्न विद्यालय एवम् सम्बन्धित निकाय जिम्मेवारीसमेत स्पष्ट रूपमा प्रस्तुत गरेको छ ।

अनुशासनको नाममा विद्यार्थीहरूलाई दिइने दण्डसजाय; जाति, उमेर, लिङ्ग, शारीरिक अवस्था, धर्म, राजनीतिक आस्थाका आधारमा विद्यार्थीमाथि हुने भेदभावपूर्ण व्यवहार र यौनदुर्व्यवहार, मानसिक दुर्व्यवहार र हिंसालाई गुनासो सुन्ने शिक्षक तथा गुनासो व्यवस्थापन समितिले चरणबद्ध रूपमा सम्बोधन गर्नुपर्दछ भन्ने कुरालाई पनि यस कार्यविधिले प्रक्रियागत रूपमा उल्लेख गरेको छ ।

गुनासो सुनुवाइको प्रक्रियामा सङ्कलित गुनासोको वर्गीकरण र सम्बोधनका लागि सम्बन्धित निकाय, संस्था र व्यक्तिसमक्ष प्रेषण गर्नुपर्ने र आवश्यकताअनुसार बाह्य निकाय, संस्था वा विशेषज्ञको संलग्नतामा गुनासोको उचित सम्बोधन तथा सिफारिस गरिनुपर्ने जिम्मेवारीबारे कार्यविधिमा उल्लेख गरिएको छ । गुनासोकर्ताले गुनासोको अपिल गरिसकेपछि चित्त नबुझेमा स्थानीय प्रहरी कार्यालय, सम्बन्धित गाउँपालिका वा नगरपालिकाको न्यायिक समिति, स्थानीय तहको शिक्षा अधिकृत, जिल्ला प्रशासन कार्यालय तथा स्थानीय तहमा रहेको महिला तथा बालबालिका शाखा समक्ष पुनः अपिल गर्न सक्दछन् । समितिकै सदस्य पीडक भएको अवस्थामा वा गुनासो व्यवस्थापन समितिको सदस्यविरुद्ध गुनासो परेको थाहा हुने वित्तिकै निजलाई समितिको बैठकमा भाग लिन वा अध्यक्षता गर्नबाट रोक लगाइने बेहोराको जानकारी पनि यस कार्यविधिले किटान गरेको छ ।

गुनासो सुनुवाइको एक महत्त्वपूर्ण चरण घटना व्यवस्थापन हो । यस सम्बन्धमा बालबालिका तथा उनका परिवारलाई चाहिने आवश्यक सहयोगको पनि योजना बनाउनुपर्दछ र आर्थिक, सामाजिक, मनोविमर्श तथा परामर्शसँग सम्बन्धित सहयोग प्रदान गर्न गुनासो व्यवस्थापन समिति अग्रसर हुनुपर्दछ । यो दायित्वलाई घटना व्यवस्थापन प्रक्रियासँग आबद्ध गरेर निर्वाह गरिनुपर्दछ । त्यस्तैगरी शिक्षण-सिकाइ प्रक्रियामा सुधार ल्याउनका लागि नयाँ प्रविधि, शिक्षक र विद्यार्थीबीचको अन्तर्क्रिया, सिर्जनात्मक एवम् विद्यार्थी केन्द्रित तथा शारीरिक, मानसिक दण्ड सजायरहित शिक्षण विधि, अभिमुखीकरण, तालिम र विद्यार्थीहरूलाई उचित प्रोत्साहन र अभिप्रेरणा अत्यावश्यक हुन्छ । यी सबै कुराको सुनिश्चितता गर्न र बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास गर्न विद्यार्थी आफैँ, अभिभावक तथा शिक्षकवर्ग, गुनासो सुन्ने शिक्षक र गुनासो व्यवस्थापन समिति र संयन्त्रले आफ्नो दायराभित्र रही काम, कर्तव्य र अधिकार निर्वाह गर्नुपर्दछ भन्ने कुरालाई कार्यविधिमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

गुनासो सुनुवाइमा सिफारिस

समय:

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्रको परिचय :

गुनासोको सुनुवाइ तथा सम्बोधनका क्रममा बालबालिकालाई स्वास्थ्य, शैक्षिक, संरक्षण सेवा, आवास, मनोविमर्श, घटना व्यवस्थापनलगायतका विभिन्न प्रकारका सेवाहरू आवश्यक पर्ने गर्दछन्। त्यस्तो सेवामा बालबालिकाको पहुँच बढाउनका लागि विद्यालयले सिफारिस गर्नुपर्दछ। तसर्थ विद्यालयमा सिफारिस प्रणालीको विकास गर्नु पर्दछ। त्यसको लागि गुनासो सुनुवाइ समिति, विशेषतः गुनासो सुन्ने शिक्षकले सेवा प्रदायक निकाय एवम् संस्थाहरूको पहिचान गरी तिनको नक्साङ्कन गरेर राख्नुपर्दछ, ताकि आवश्यकताअनुसार समयमै सेवाको लागि सिफारिस गर्न सकियोस्। यस सन्दर्भमा गुनासोको प्रकृतिअनुसार सम्बन्धित निकाय वा सेवा प्रदायकसँग सहकार्य एवम् आफ्नो विद्यालयको सन्दर्भमा स्रोत नक्साङ्कन गरी (सेवामा) सिफारिस प्रणालीको स्थापना गर्न यस सत्रले सघाउनेछ।

उद्देश्यहरू :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुराहरू गर्न सक्षम हुनेछन्-

- गुनासो सुनुवाइ तथा सम्बोधनसँग सम्बन्धित सेवा प्रदायकहरूको जानकारी अद्यावधिक (नक्साङ्कन) गर्न,
- सिफारिस संयन्त्रको बारेमा जानकारी लिई विद्यालयमा त्यस्तो सिफारिस संयन्त्र निर्माण गर्न,

सामग्री:

न्यूजप्रिन्ट पेपर, मेटाकार्ड, मार्कर, मास्किङ टेप, प्रत्येक सदस्यहरूलाई पर्याप्त हुनेगरी स्रोत नक्साङ्कन फारामको प्रति।

तयारी :

सत्र-७ मा गरिएका गुनासो वर्गीकरणको प्रति, अनुसूची-४ बमोजिमको सेवा प्रदायकको नक्साङ्कन फारामको प्रति

क्रियाकलाप-१: स्रोत नक्साङ्कन

६० मिनेट

- गुनासाको सम्बोधनको क्रममा के-कस्ता व्यक्ति, विशेषज्ञ वा संस्थाहरूको संलग्नता वा सेवा आवश्यक हुन्छ ? भनी सबै सहभागीलाई प्रश्न गर्नुहोस् । प्रश्नको उत्तरका लागि केही समय मष्तिष्क मन्थनका लागि समय दिनुहोस् ।
- प्रत्येक सहभागीबाट आएका उत्तरलाई न्यूजप्रिन्ट पेपरमा लेख्दै सेवाको सूची तयार गर्नुहोस् ।
- सूचीमा आएका सबै व्यक्ति, संस्था तथा निकाय गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको सरोकारवाला रहेको जानकारी दिनुहोस् ।
- सूचीमा आएका व्यक्ति, संस्था तथा निकायमध्ये कुन-कुन सेवा प्रदान गर्दछन् भनी पुनः प्रश्न राख्नुहोस् र सेवा तथा सेवा प्रदायकको छुट्टाछुट्टै सूची बनाउनुहोस् ।
- अब सबै सहभागीलाई सेवा प्रदायकको नक्साङ्कन फाराम वितरण गर्नुहोस् र सेवा प्रदायकको सूचीमा आएका व्यक्ति, संस्था तथा निकायहरू लिई तिनको नक्साङ्कन फाराम भर्न लगाउनुहोस् ।
- फाराम भर्ने क्रममा सहभागीहरूबाट आएका प्रश्नहरूको उत्तर दिँदै सहजीकरण गर्नुहोस् ।

सेवा प्रदायकहरूको नक्साङ्कन

विद्यालयबाट सम्बोधन गर्न नमिल्ने तथा नसकिने गुनासाहरूको सम्बन्धित निकायमा सम्प्रेषण गर्नुपर्दछ । ती निकायहरूमा- १. नेपाल प्रहरी, २. स्थानीय स्वास्थ्य कार्यालय, ३. स्थानीय निकायको महिला तथा बालबालिका हेर्ने शाखा, ४. स्रोत केन्द्र तथा स्थानीय निकायको शिक्षा हेर्ने शाखा, ५. स्थानीय निकायमा रहेको न्यायिक समिति र ६ अन्य आधिकारिक निकायहरू पर्दछन् । यसका लागि पहिले नै सेवा प्रदायको नक्साङ्कन गर्नुपर्दछ ।

आवश्यक सेवाहरू	सेवा प्रदायक/संस्थाको नाम र ठेगाना	सेवा प्रदायक/संस्थाको फोकल प्वाइन्टको नाम र सम्पर्क नम्बर	सेवा प्राप्त गर्नका लागि योग्यता वा आधारभूत कागजात पक्षहरू	सेवा सम्बन्धित अन्य जानकारीहरू
स्वास्थ्य सेवा				
प्रहरी/सुरक्षा सेवा				
मनोसामाजिक र मानसिक स्वास्थ्य सेवा				
कानुनी उपचार सेवा				
पोषण कार्यक्रम				
शिक्षा				
अपाङ्गता सेवा				

क्रियाकलाप-२: सिफारिस संयन्त्र

३० मिनेट

- गुनासो सम्बोधनको क्रममा सबैभन्दा बढी सम्पर्कमा रहनुपर्ने विशेषतः प्रहरी, न्यायिक समिति, स्थानीय तहको महिला तथा बालबालिका हेर्ने इकाइ, स्थानीय बालअधिकार समिति तथा स्थानीय शिक्षा समिति रहने कुरा जानकारी गराउनुहोस् ।
- ती सबै संयन्त्रहरूका विद्यालय, बालसंरक्षण तथा गुनासो सुनुवाइ सन्दर्भमा के-कस्ता काम हुन सक्दछन् भनी प्रश्न गर्नुहोस् ।
- मष्तिष्क मन्थनका लागि दुई मिनेटको समय दिनुहोस् र सबै संयन्त्रको बारेमा एक/एक गरी छलफल गर्दै जानुहोस् ।
- छलफलको क्रममा सहभागीलाई थप जानकारीको आवश्यकता परेमा थप जानकारी समेत दिनुहोस् ।
- अब माथि उल्लेखित सबै संयन्त्रहरूको बारेमा समबुझाइ भएपछि सत्र-७ मा गरिएको गुनासो वर्गीकरणको जानकारीको प्रति लिनुहोस् ।
- प्रत्येक वर्गका गुनासा सम्बोधनको क्रममा माथि उल्लेखित मध्ये कुन-कुन संयन्त्रमा सिफारिस गर्नुपर्दछ भनी प्रश्न गर्नुहोस् ।
- प्रत्येक वर्गका गुनासाहरूको सम्बोधनका क्रममा प्रहरी, न्यायिक समिति, स्थानीय तहको महिला

तथा बालबालिका हेर्ने इकाइ, स्थानीय बालअधिकार समिति तथा स्थानीय शिक्षा समितिका कार्यहरूको सन्दर्भमा छलफल गर्नुहोस् ।

- गुनासो सुनुवाइमा प्रहरी, न्यायिक समिति, स्थानीय तहको महिला तथा बालबालिका हेर्ने इकाइ, स्थानीय बालअधिकार समिति तथा स्थानीय शिक्षा समितिको भूमिकाबारे सबै सहभागीको समबुझाइ भएपछि छलफलको समापनतिर लाग्नुहोस् ।

मूल्याङ्कन / प्रतिबिम्बन

“यस सत्रमा हामीले के-के छलफल गर्छौं ?” भनी सहभागीसँग प्रश्न गर्दै यस सत्रका क्रियाकलापहरूको मूल्याङ्कन / प्रतिबिम्बन गर्नुहोस् । त्यसका लागि देहायका प्रश्नहरू गर्न सकिन्छ :

- गुनासो सम्बोधनमा सेवा प्रदायकहरूको भूमिका के-कस्तो रहन्छ ?
- सेवा प्रदायकहरूको नक्साङ्कन किन गरिनुपर्दछ ?

सहभागीबाट जवाफ आएपछि यस सत्रमा गरिएका छलफलका विषय वा शीर्षकहरू पुनः एकपटक दोहोर्‍याई सत्रको अन्त्य गर्नुहोस् ।

यस सत्रका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू

- विद्यालयले समाधान गर्न नसकेका तथा गर्न नमिल्ने प्रकृतिका गुनासोहरूलाई पहिचान गर्नुपर्दछ ।
- विद्यालयले सम्बोधन गर्न नसके वा नमिल्ने प्रकृतिका गुनासाहरू आएमा त्यस्ता गुनासा वा घटना कुन निकायबाट सम्बोधन हुन सक्दछ त्यसको नक्साङ्कन पहिले नै गर्नुपर्दछ ।
- सामान्यतया त्यस्ता निकायमा- १. नेपाल प्रहरी, २. स्थानीय स्वास्थ्य कार्यालय, ३. स्थानीय निकायको महिला तथा बालबालिका हेर्ने शाखा, ४. स्रोत केन्द्र तथा स्थानीय निकायको शिक्षा हेर्ने शाखा, ५. स्थानीय निकायमा रहेको न्यायिक समिति र ६ अन्य आधिकारिक निकायहरू पर्दछन् र समाधानका लागि सम्बन्धित गुनासोको सिफारिस गर्न सकिन्छ ।
- कानुनले दण्डनीय भनेको (जस्तै : बालबिवाह, जबर्जस्ती करणी वा करणीको प्रयास, यौनदुर्यवहार, यौनहिंसा) जस्ता घटनालाई सम्बन्धित निकायमा सिफारिस गर्नुपर्दछ । घटनाको प्रकृतिअनुसार प्रधानाध्यापकले लिखित पत्राचार गरी सम्बन्धित निकायमा सिफारिस गरी पठाउनुपर्दछ । यदि प्रधानाध्यापक पीडक भएको अवस्थामा भने लैङ्गिक फोकल शिक्षकले सम्बन्धित निकायमा सिफारिस गरी पठाउनुपर्दछ ।
- यस क्रममा विकास निर्माण, पूर्वाधार, शिक्षण-सिकाइ जस्ता विषय बाहेक बालबिवाह, जबर्जस्ती करणी वा करणीको प्रयास, यौनदुर्यवहार, यौनहिंसाजस्ता घटनामा गोप्यनीयता अपनाउनुपर्दछ ।

सत्र-११ का लागि अध्ययन-सामग्री

गुनासो सुनुवाइमा सिफारिस संयन्त्र

विद्यालय वा बालबालिकालाई स्वास्थ्य, शैक्षिक, संरक्षण सेवा, आवास, मनोविमर्श, घटना व्यवस्थापनलगायतका विभिन्न प्रकारका सेवाहरू आवश्यक पर्दछन्। त्यस्तो क्रममा विद्यालयले प्रदान गर्न नसक्ने सेवाहरूमा ती बालबालिकाको पहुँच बढाउनका लागि सेवाको सिफारिस गर्नुपर्दछ। तसर्थ, हरेक गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रले आफ्नो सिफारिस प्रणालीको विकास गर्नुपर्दछ।

गुनासोको सुनुवाइ तथा सम्बोधनका क्रममा कतिपय घटना त्यससम्बन्धी ज्ञान भएको व्यक्ति वा अख्तियारी भएको निकायबाट मात्र सम्बोधन गरिनु पर्ने हुन्छ। विद्यालयको कुनै छात्राले आफूमाथि यौनदुर्व्यवहार भएको गुनासो गरिनु भने उनलाई कानुनी सहयोग, स्वास्थ्य सेवा, सुरक्षा तथा मनोपरामर्शजस्ता क्षेत्रमा सहयोग जरुरी हुन सक्दछ। विद्यालय तथा गुनासो सुनुवाइ समितिले ती सबै सेवा दिन सक्दैनन्। यो घटनालाई गोपनीयता कायम गर्दै सम्बन्धित निकाय जस्तै प्रहरीको बालबालिका तथा महिला सेवा केन्द्र, मनोविमर्शकर्ता तथा स्वास्थ्यकर्मीकहाँ सिफारिस गर्नुपर्दछ। यसरी घटनालाई सेवाको लागि सम्बन्धित निकायसम्म पुऱ्याउने प्रक्रियालाई घटनाको सिफारिस वा सम्प्रेषण भनिन्छ।

अतः गुनासो सुनुवाइ समिति, विशेषतः गुनासो सुन्ने शिक्षकले सेवाप्रदायक निकाय एवम् संस्थाहरूको पहिचान गरी तिनको नक्साङ्कन गरेर राख्नुपर्दछ। त्यसो भएमा आवश्यकता परेका बखत ती निकायमा समयमै सेवाका लागि सिफारिस गर्न सहज हुनेछ।

सेवा प्रदायक निकायको पहिचान तथा नक्साङ्कन

मुख्यतः विद्यालयले सम्बोधन गर्न नसक्ने तथा नमिल्ने विषयमा आफ्नो क्षेत्रको सेवा प्रदायक निकायहरूको सहयोग लिनु जरुरी हुन्छ। यसरी सिफारिस गर्नुपर्ने विषयहरू बालसंरक्षण/लैङ्गिक हिंसासँग सम्बन्धित, शिक्षण-सिकाइसँग सम्बन्धित, तथा पूर्वाधारसँग सम्बन्धित जुनै पनि विषय हुन सक्दछन्।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले स्थानीय तहलाई विद्यालय शिक्षामा विशेष जिम्मेवारी दिएको छ। त्यसैले सेवा प्रदायकको सूचीमा स्थानीय तह महत्त्वपूर्ण हुन्छ। स्थानीय सरकारको शिक्षा शाखा, महिला तथा बालबालिका शाखा, स्वास्थ्य शाखा, सामाजिक विकास समिति, शिक्षा समिति तथा न्यायिक समिति गुनासो सिफारिस गर्न आवश्यक पर्ने निकाय हुन्।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा उल्लेखित स्थानीय सरकारका शिक्षासम्बन्धी अधिकार तथा कार्यक्षेत्र

- १) प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, अभिभावक शिक्षा, खुला तथा वैकल्पिक निरन्तर सिकाइ, सामुदायिक सिकाइ र विशेष शिक्षासम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन
- २) सामुदायिक, संस्थागत, गुठी र सहकारी विद्यालय स्थापना, अनुमति, सञ्चालन, व्यवस्थापन, नियमन
- ३) प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको योजना तर्जुमा, सञ्चालन, अनुमति, अनुमगन, मूल्याङ्कन र नियमन
- ४) मातृभाषामा शिक्षा दिने विद्यालयको अनुमति, अनुमगन तथा नियमन
- ५) गाभिएका वा बन्द गरिएका विद्यालयहरूको सम्पत्ति व्यवस्थापन
- ६) गाँउ तथा नगर शिक्षा समिति गठन तथा व्यवस्थापन
- ७) विद्यालय व्यवस्थापन समिति गठन तथा व्यवस्थापन
- ८) विद्यालयको नामकरण
- ९) सामुदायिक विद्यालयको जग्गाको स्वामित्व, सम्पत्तिको अभिलेख, संरक्षण र व्यवस्थापन
- १०) विद्यालयको गुणस्तर अभिवृद्धि तथा पाठ्यसामग्रीको वितरण
- ११) सामुदायिक विद्यालय शिक्षक एवम् कर्मचारीको दरबन्दी मिलान
- १२) विद्यालयको नक्साङ्कन, अनुमति, स्वीकृति, समायोजन र नियमन
- १३) सामुदायिक विद्यालयको शैक्षिक पूर्वाधार निर्माण, मर्मत सम्भार, सञ्चालन र व्यवस्थापन
- १४) आधारभूत तहको परीक्षा सञ्चालन, अनुगमन तथा व्यवस्थापन
- १५) विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धिको परीक्षण र व्यवस्थापन
- १६) निःशुल्क शिक्षा, विद्यार्थी प्रोत्साहन तथा छात्रवृत्तिको व्यवस्थापन
- १७) ट्युसन, कोचिङजस्ता विद्यालयबाहिर हुने अध्यापन सेवाको अनुमति तथा नियमन
- १८) स्थानीयस्तरको शैक्षिक ज्ञान, सीप र प्रविधिको संरक्षण, प्रवर्धन र स्तरीकरण
- १९) स्थानीय पुस्तकालय र वाचनालयको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन
- २०) माध्यमिक तहसम्मको शैक्षिक कार्यक्रमको समन्वय र नियमन
- २१) सामुदायिक विद्यालयलाई दिने अनुदान तथा सोको बजेट व्यवस्थापन, विद्यालयको आयव्ययको लेखा अनुशासन कायम, अनुमगन, क्षमता विकास
- २२) शिक्षण सिकाइ, शिक्षक र कर्मचारीको तालिम, क्षमता विकास
- २३) अतिरिक्त शैक्षिक क्रियाकलापको सञ्चालन

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७५ अनुसार स्थानीय तहको भूमिका देहायअनुसार रहनेछ :

- क) विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइ समितिको लागि आवश्यक प्रतिनिधिको व्यवस्था गर्ने,
- ख) गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रबाट सिफारिस भई आएका गुनासो तथा समस्याहरूको सम्बोधनको लागि पहल गर्ने,
- ग) विद्यालयले यस कार्यविधिअनुसारका गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याए नल्याएको अनुगमन गरी आवश्यक निर्देशन दिने ।

त्यस्तै आफ्नो विद्यालय क्षेत्रभित्रका वा नजिकको नेपाल प्रहरी, स्थानीय स्वास्थ्य चौकी तथा अस्पताल, स्थानीय बालअधिकार समिति, गैरसरकारी निकायहरू, रेडक्रस, दमकल, एम्बुलेस सेवा, बालहेल्प लाइन, मनोविमर्शकर्ता, कानुनी सेवा सहयोग केन्द्रहरू, आमा-समूह, वन तथा अन्य उपभोक्ता समूह, अस्थायी आवास गृह (बालबालिकाका लागि) आदि आफ्नो विद्यालयका लागि सम्भावित निकायहरूको पहिचान गर्नुपर्दछ । साथै त्यस्ता निकायबाट उपलब्ध सेवा तथा सम्पर्क व्यक्ति र नम्वर तयार पारी सबैले देख्ने गरी राख्नुपर्दछ । आवश्यक सेवा प्रदायक निकायहरूको नक्साङ्कनबाट विभिन्न निकायबाट प्राप्त हुने विशेष सेवाको बारेमा जानकारी हुन्छ ।

सिफारिस गर्नुपर्ने :

- (१) समितिले देहायबमोजिमका विषयमा आएको गुनासो स्थानीय प्रहरी, गाउँपालिका वा नगरपालिकाको न्यायिक समिति, स्थानीय तहको महिला तथा बालबालिका विषय हेर्ने शाखा वा सम्बन्धित अन्य निकाय समक्ष सम्प्रेषण गर्नुपर्नेछ :
 - (क) प्रचलित कानूनअनुसार कसूरजन्य कार्य ठहरिने खालको गुनासो,
 - (ख) समितिकै कुनै सदस्यविरुद्ध परेको गुनासो,
- (२) बुँदा १३ (१) बमोजिमको गुनासो परेमा समितिले तत्कालै घटना व्यवस्थापनको लागि स्थानीय तहमा रहेको महिला तथा बालबालिका विषय हेर्ने शाखा तथा स्थानीय प्रहरी कार्यालयमा सम्प्रेषण गर्नुपर्नेछ ।
- (३) बुँदा १३(२) अनुसार कुनै निकायमा सम्प्रेषण गर्दा समितिले आवश्यक परेमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको सहयोग लिन सक्नेछ ।
- (४) विद्यालयले समाधान गर्न नसकेका तथा गर्न नमिल्ने प्रकृतिका गुनासोहरूलाई घटनाको प्रकृतिअनुसार निम्न सम्बन्धित निकायहरूमा सम्प्रेषण गर्नुपर्नेछ ।
- (५) स्थानीय निकाय वा जिल्लामा उपलब्ध विभिन्न विशेष सेवा प्रदायक संस्थाहरूको नक्साङ्कन तयार गरी उनीहरूले दिने सेवाहरूको विस्तृत विवरण अनुसूची ४ अनुसार राख्नुपर्नेछ । यस्तो सेवा प्रदायकहरूको विवरण हरेक ६ महिनामा अध्यावधिक गरी सोको जानकारी विद्यार्थी, शिक्षक तथा विद्यालयका सरोकारवालाहरूलाई दिनुपर्दछ ।

सिफारिस प्रक्रिया

सेवा प्रदायक निकायहरूको नक्साङ्कनसँगै के कस्ता समस्या तथा गुनासाहरू कुन निकायमा पुऱ्याउने भन्ने बारे प्रष्ट हुनुपर्दछ । साथै, सिफारिसको प्रक्रिया पनि तय गरिएको हुनुपर्दछ । विशेषत कानुनले दण्डनिय भनेको (जस्तै : बालबिवाह, जबर्जस्ती करणी वा करणीको प्रयास, यौनदुर्व्यवहार, यौनहिंसा) जस्ता घटनालाई सम्बन्धित निकायमा गोपनीयता कायम गरी सिफारिस गर्नुपर्दछ । घटनाको प्रकृतिअनुसार प्रधानाध्यापकले सम्बन्धित निकायमा पत्राचार गरी सिफारिस गरी पठाउनुपर्दछ । यदि प्रधानाध्यापक पीडक भएको अवस्थामा भने लैङ्गिक पोकल शिक्षकले सम्बन्धित निकायमा सिफारिस गरी पठाउनुपर्दछ । यस क्रममा विकास निर्माण, पूर्वाधार, शिक्षण-सिकाइजस्ता विषय बाहेक बालबिवाह, जबर्जस्ती करणी वा करणीको प्रयास, यौनदुर्व्यवहार, यौनहिंसाजस्ता घटनामा गोपनीयता अपनाउनुपर्दछ ।

फलोअप

सम्बन्धित निकायमा सिफारिस गरी पठाइएका समस्याहरूको समाधानको लागि विद्यालयले बेलाबेलामा फलोअप गर्नुपर्दछ । कार्यान्वयनमा आवश्यक सहयोग गर्नुपर्दछ । विद्यालयले समाधान गर्न नसकेका तथा नमिलेका गुनासाहरूको कार्यान्वयनको अवस्थाको बारे गोपनीयता समेत ध्यानमा राख्दै विद्यार्थीलाई समय समयमा जानकारी दिनुपर्दछ ।

अनुसूची-८ : सेवा प्रदायकहरूको नक्साङ्कन

प्रदान गरिने सेवाहरू	सेवा प्रदायक/ संस्थाको नाम र ठेगाना	सेवा प्रदायक/ संस्थाको फोकल प्वान्टको नाम र सम्पर्क नम्बर	सेवा प्राप्तगर्नका लागि योग्यता वा आधारभूत कागजात पक्षहरू	सेवा सम्बन्धित अन्य जानकारीहरू
स्वास्थ्य सेवा				
प्रहरी/सुरक्षा सेवा				
मनोसामाजिक र मानसिक स्वास्थ्य सेवा				
कानुनी उपचार सेवा				
पोषण कार्यक्रम				
शिक्षा				
अपाङ्गता सेवा				
.....				
.....				

गुनासो सुनुवाइको रिपोर्टिङ तथा प्रतिवेदन

समय:

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्रको परिचय :

गुनासो सुनुवाइको प्रक्रियामा गुनासोको स्थानीय निकाय (न्यायिक समिति र स्थानीय बालअधिकार समितिसमेत), प्रहरीलगायतका अन्य सरोकारवाला निकाय एवम् संस्थाहरूसँगको समन्वय तथा सहकार्य गर्नु एवम् घटनाको रिपोर्टिङ गर्नु आवश्यक हुन्छ। तर गुनासो सुनुवाइको प्रक्रियाकै क्रममा समेत व्यक्तिगत विवरणमा गोपनीयता कायम गर्नु अत्यावश्यक हुन्छ। घटना रिपोर्टिङको विषयवस्तु, निकाय, ढाँचा र प्रक्रियाका साथै प्रतिवेदन सार्वजनिकीकरणका सन्दर्भमा गोपनीयता कसरी कायम गर्ने भन्ने कुराको चर्चा गर्नका लागि यो सत्रको तयारी गरिएको हो।

उद्देश्यहरू :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुराहरू गर्न सक्षम हुनेछन्-

- गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको प्रभावकारी सञ्चालनका लागि सरोकारवाला निकाय तथा संस्थासँग आवश्यक समन्वय, सहकार्य तथा उत्तरदायित्व वृद्धि गर्न एवम् घटनाको गोपनीयता कायम गर्ने प्रक्रियाबारे बताउन,

सामग्री:

न्यूजप्रिन्ट पेपर, मेटाकार्ड, मार्कर, मास्किङ टेप, गोपनीयताका सन्दर्भमा कानुनी व्यवस्थाबारे तयार गरिएको पावरप्वाइन्ट प्रस्तुति, 'विद्यार्थीहरूको गुनासो एक अध्ययन' पत्रका प्रतिहरू आदि।

तयारी :

'विद्यार्थीहरूको गुनासो एक अध्ययन' पत्रका प्रतिहरू सबैलाई पुग्नेगरी तथा गोपनीयतासम्बन्धी पावरप्वाइन्ट प्रस्तुति सत्र अगावै तयार हुनुपर्दछ।

क्रियाकलाप-१: कुरा काट्ने खेल

२० मिनेट

- सबै सहभागीलाई अब हामी 'कुरा काट्ने खेल' खेल्दैछौं भन्ने जानकारी दिनुहोस् ।
 - खेलमा स्वयम्सेवकका लागि दुईजना सहभागीको छनोट गर्नुहोस् । एकजनालाई नेता र अर्कोलाई गार्डको भूमिका लिन लगाउनुहोस् ।
 - दुवैजनालाई हलभित्रको छलफल नसुनिने गरी तालिम हल बाहिर जान भन्नुहोस् । यस क्रममा नेताले हलभित्रको कुरा नसुनोस् भनी नेतालाई पर लैजाने काम गार्डले गर्नुपर्ने हुन्छ ।
 - तालिम हलभित्र सहभागीलाई नेताले भनेका पहिला दुई कुरामा सबैले मिलेर "हो" भन्ने र त्यसपछिका तीन कुरामा सबैले मिलेर "होइन" भन्ने कुरामा सहमत हुनुहोस् ।
 - सबैले खेलको नियम बुझिसकेपछि नेता र गार्ड दुवै थरीलाई तालिम हलभित्र बोलाउनुहोस् ।
 - हलभित्र आइसकेपछि नेतालाई हलभित्र नेताको बारेमा पाँचवटा कुरा काटिएको र अब नेताले ती कुन-कुन कुरा हुन् भन्ने विषयमा अड्कल लगाउनुपर्ने कुराको जानकारी दिनुहोस् ।
 - सहमतिबमोजिम नेताले अन्दाज गरी भनेका पहिला दुई कुरामा सबैले मिलेर "हो" भन्ने र पछिल्ला तीन कुरामा "होइन" भन्नेछन् ।
 - पाँचवटै अन्दाज सकिएपछि नेता र पर्यवेक्षक दुवैलाई तालिम हलभित्र उनीहरूको अनुपस्थितिको क्रममा भएको योजना र सहमति सुनाउनुहोस् ।
 - त्यसपछि नेतालाई खेलको आफ्नो अनुभव सुनाउन लगाउनुहोस् ।
 - खेलको अन्त्यमा निम्न कुरा भनी निष्कर्षमा पुग्नुहोस् :

हामी मानिसहरू स्वभावैले शङ्कालु हुन्छौं । हामी एकातर्फ आफ्नो गोप्य विषय कसैले थाहा नपाउनु भन्ने चाहन्छौं भने अर्कोतर्फ कसैले हाम्रो बारेमा केही कुरा पो गर्दैछन् कि भन्ने विषयमा शङ्का गरिरहन्छौं । अरुले हाम्रो विषयमा विशेषतः हाम्रो कमजोरीको विषयमा हामीलाई औंला सोभ्याइ कुरा गरेको हामी कसैलाई मन पर्दैन । कुनै दुर्व्यवहार वा घटनामा परेका बालबालिकाको सन्दर्भमा कुरा गर्दा उनीहरू त्यसबारे अभूत बढी संवेदनशील हुन्छन् । गुनासो सुनुवाइमा महत्त्वपूर्ण पक्ष भनेको गुनासोको उचित सुनुवाइ गरी तिनको सम्बोधन गर्नु नै हो, न कि गुनासोकर्ता वा पीडितको बारेमा बारम्बार अरुलाई सुनाइरहनु । तसर्थ यस प्रक्रियामा गोपनीयता कायम गर्नु अति नै महत्त्वपूर्ण हुन्छ । यो एकातिर गुनासोकर्ताको मानवअधिकारको कुरा हो भने गुनासो व्यवस्थापनमा जिम्मेवार व्यक्ति वा निकायको व्यवसायिक दायित्व हो ।

- यसपछि सबै सहभागीहरूलाई गोपनीयताको सन्दर्भमा पावरप्व्वाइन्ट प्रस्तुतीकरणमार्फत् छलफल गरी त्यससँग सम्बन्धित कानुनी व्यवस्थाको बारेमा जानकारी दिनुहोस् ।
- गुनासो सुनुवाइका क्रममा पालना गर्नुपर्ने गोपनीयताको बारेमा निम्नपक्षहरू समेटि छलफल गर्नुहोस् :
 - गुनासो पेटिकामा गुनासो खसाल्ने क्रममा गोपनीयता,
 - गुनासोको सन्दर्भमा थप जानकारी चाहिएमा गोपनीयताको सम्मान गर्दै जानकारी लिने,
 - गुनासो सुनुवाइ सम्बन्धमा तयार गरिएका अभिलेखको गोपनीयता,
 - गुनासोकर्ता एवम् पीडितको गोपनीयताको संरक्षण,
 - गोपनीयता कायम गर्नुपर्ने कर्तव्य पालना नगर्ने व्यक्तिलाई त्यसो नगरेमा तत्काल गुनासो सुनुवाइ समितिको सदस्यबाट निलम्बन गर्न सकिने प्रावधान,
 - गुनासो सुनुवाइसँग सम्बन्धित व्यक्तिगत विवरण खुल्ने सबै अभिलेख सम्बन्धित व्यक्तिको मात्र पहुँच पुग्नेगरी गोपनीयता कायम गरी राख्ने आदि ।

क्रियाकलाप-२:

गुनासोको रिपोर्टिङ तथा प्रतिवेदन

७० मिनेट

- गोपनीयताको पालना सँगसँगै गुनासो सुनुवाइको रिपोर्टिङ पनि गनुपर्ने हुँदा त्यस सन्दर्भमा रिपोर्टिङ गर्ने तरिकाको बारेमा जानकारी दिनुहोस् ।
- रिपोर्टिङका क्रममा तयार गरिनुपर्ने चौमासिक तथा वार्षिक प्रतिवेदनको खाका (अनुसूची-३ मा उल्लेखित फाराम) का बारेमा जानकारी दिनुहोस् ।

प्रतिवेदन नं. १:

विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइसम्बन्धी चौमासिक प्रतिवेदनको ढाँचा

विद्यालयको नाम र ठेगाना :

गाउँपालिका/नगरपालिका : जिल्ला :

प्रतिवेदनको अवधि : मिति :

१. चार महिनाको अन्तरालमा आएका गुनासोहरूको प्रगति विवरण

क्र.सं.	गुनासोको प्रकृति	गुनासोको सङ्ख्या	छात्रा	छात्र	गुनासोकर्ताको उमेर समूह			गुनासोको सम्बोधनको अवस्था				
					१० वर्षभन्दा कम	१०-१४ वर्ष	१४ देखि माथि १८ वर्षसम्म	भइसकेको	सम्बोधनको क्रममा	नभएको	सम्प्रेषण गरिएको निकाय	
क.	बालसंरक्षण र लैङ्गिक हिंसासँग सम्बन्धित											
१.	मौखिक/ भावनात्मक दुर्व्यवहार											
२.	शारीरिक दुर्व्यवहार/ शारीरिक हिंसा											
३.	यौनदुर्व्यवहार/ यौनशोषण/ यौनहिंसा											
४.	लैङ्गिक विभेद,											
५.	भेदभाव र बेवास्ता											
६.	बालविवाह											
ख.	पूर्वाधार											
१.	भौतिक पूर्वाधार तथा सेवासुविधा											

ग	शिक्षण-सिकाइ										
१	शिक्षण सिकाइ										
घ	अन्य										
ड	कुल (क+ख +ग +घ)										

कुनै पनि एक पटक घटेको घटना एक वा बढी दुर्व्यवहार भएको भए कुनै एक गम्भीर प्रकृतिमा सङ्केत गर्ने ।

विद्यालयले समाधान गर्न नसकेका तथा गर्न नमिल्ने प्रकृतिका गुनासोहरूलाई घटनाको प्रकृतिअनुसार निम्न निकायहरूमा सम्प्रेषण गर्नुपर्नेछ : १. नेपाल प्रहरी, २. स्थानीय स्वास्थ्य कार्यालय, ३. स्थानीय निकायको महिला तथा बालबालिका हेर्ने शाखा, ४. स्रोत केन्द्र तथा स्थानीय निकायको शिक्षा हेर्ने शाखा, ५. स्थानीय निकायमा रहेको न्यायिक समिति र ६ अन्य आधिकारिक निकायहरू ।

२. पछिल्लो चौमासिकमा आएका तर हालसम्म सम्बोधन भइनसकेका गुनासो भए तिनको विवरण

क्र.सं.	गुनासोको प्रकृति	गुनासो आएको महिना	सम्बोधन नहुनुको कारण
१.			
२.			
३.			
४.			

.....
प्रतिवेदन तयार गर्नेको नाम र हस्ताक्षर

.....
प्रमाणित गर्ने प्रधानाध्यापक नाम र हस्ताक्षर

प्रतिवेदन नं. २:

विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइसम्बन्धी वार्षिक प्रतिवेदनको ढाँचा

विद्यालयको नाम र ठेगाना :

गाउँपालिका/नगरपालिका : जिल्ला :

प्रतिवेदनको अवधि : मिति :

१. गुनासो सुनुवाइ कार्यविधिसँग सम्बन्धित भएका कार्यक्रमको विवरण

क्र.सं.	कार्यक्रमको विवरण	आयोजना गरिएको मिति	लक्षित वर्ग-विद्यार्थी, अभिभावक, शिक्षक, बालक्लब, कार्यदल, अन्य (खुलाउनुहोस्)	जम्मा सहभागी सङ्ख्या
१.	गुनासो सुनुवाइ कार्यविधिसम्बन्धी अभिमुखीकरण			
२.				
३.				
४.				
५.				
६.				
७.				
	जम्मा			

२. बालसंरक्षण प्रवर्धन तथा लैङ्गिक हिंसा रोकथाम विद्यार्थी-कार्यदलको विवरण

क्र.सं.	कार्यदलका सदस्यको विवरण	कार्यदलका सदस्यको सङ्ख्या		
		जम्मा	छात्रा	छात्र
१.	कक्षा ६ मा अध्ययनरत			
२.	कक्षा ७ मा अध्ययनरत			
३.	कक्षा ८ मा अध्ययनरत			
४.	कक्षा ९ मा अध्ययनरत			
५.	कक्षा १० मा अध्ययनरत			
६.	कक्षा ११ मा अध्ययनरत			
७.	कक्षा १२ मा अध्ययनरत			
	जम्मा			

३. वर्षभरि आएका गुनासोहरूको प्रगति विवरण

क्र. सं.	गुनासोको प्रकृति	गुनासोको सङ्ख्या	छात्रा	छात्र	गुनासोकर्ताको उमेर समूह			गुनासोको सम्बोधनको अवस्था			
					१० वर्षभन्दा कम	१०-१४ वर्ष	१४ देखि माथि १८ वर्षसम्म	भइसकेको	सम्बोधनको क्रममा	नभएको	सम्प्रेषण गरिएको निकाय
क.	बालसंरक्षण र लैङ्गिक हिंसासँग सम्बन्धित										
१.	मौखिक / भावनात्मक दुर्व्यवहार										
२.	शारीरिक दुर्व्यवहार / शारीरिक हिंसा										
३.	यौनदुर्व्यवहार / यौनशोषण / यौनहिंसा										
४.	लैङ्गिक विभेद,										
५.	भेदभाव र बेवास्ता										
६.	बालविवाह										
ख.	पूर्वाधार										
१.	भौतिक पूर्वाधार तथा सेवासुविधा										
ग	शिक्षण-सिकाइ										
१	शिक्षण सिकाइ										
घ	अन्य										
ड	कुल (क+ख +ग +घ)										

एकपटक घटेको घटनामा दुई वा धेरै प्रकारको दुर्व्यवहार भएको भए कुनै एक गम्भीर प्रकृतिको दुर्व्यवहारलाई मात्र सङ्केत गर्ने ।

विद्यालयले समाधान गर्न नसकेका तथा गर्न नमिल्ने प्रकृतिका गुनासोहरूलाई घटनाको प्रकृतिअनुसार निम्न निकायहरूमा सम्प्रेषण गर्नुपर्ने छ । जस्तै १. नेपाल प्रहरी, २. स्थानीय स्वास्थ्य कार्यालय, ३. स्थानीय निकायको महिला तथा बालबालिका हेर्ने शाखा, ४. स्रोत केन्द्र तथा स्थानीय निकायको शिक्षा हेर्ने शाखा र ५ अन्य आधिकारिक निकायहरू ।

४. गुनासो सुनुवाइ समितिको समग्र प्रगतिको तथा उपलब्धि/हरू

.....

.....

५. गुनासो सम्बोधनको क्रममा आइपरेका समस्या तथा चुनौती/हरू

.....

.....

६. गुनासो सुनुवाइका सम्बन्धमा अपेक्षित सहयोग/हरू

.....

.....

७. अन्य केही टिप्पणी/हरू

.....

.....

गुनासो सुनुवाइ समितिका सदस्यहरूको नाम र हस्ताक्षर

१.
२.
३.
४.
५.

- चौमासिक प्रतिवेदन विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा स्थानीय तहको शिक्षा अधिकृतलाई तथा वार्षिक प्रतिवेदन माथि उल्लेखित बाहेक शिक्षक, अभिभावक सङ्घ तथा स्थानीय तथा जिल्ला तहका निकायलाई समेत दिनुपर्ने कुराको जानकारी गराउनुहोस् ।
- साथै वार्षिक प्रतिवेदनको सारांश बनाई विद्यालयको सूचनापाटीमा टाँस्ने तथा वेवसाइट भएको खण्डमा विद्यालयको वेवसाइटमा समेत राख्नुपर्ने कुराको जानकारी दिनुहोस् ।
- सो छलफल भइसकेपछि सबै समूहहरूलाई चौमासिक तथा वार्षिक प्रतिवेदनको फारामको एक/एक प्रति उपलब्ध गराउनुहोस् ।
- सबै समूहहरूलाई सो प्रतिवेदनहरू समूहमा छलफल गरी काल्पनिक गुनासाहरूको आधारमा ती फारामहरू भर्न लगाउनुहोस् ।
- फाराम भर्दा नबुझेका कुरा साथै आएका समस्याहरू सहजकर्तालाई सोध्न भन्नुहोस् र सोहीअनुरूप सम्बोधन गर्नुहोस् ।
- गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको रिपोर्टिङका सन्दर्भमा तयार गरिएको 'विद्यार्थीहरूको गुनासो एक अध्ययन' पत्र सबै सहभागीलाई बाँडी त्यसको स्वाध्ययन गर्न लगाउनुहोस् ।

मूल्याङ्कन / प्रतिबिम्बन

“यस सत्रमा हामीले के-के छलफल गर्‍यौं ?” भनी सहभागीसँग प्रश्न गर्दै यस सत्रका क्रियाकलापहरूको प्रतिबिम्बन गर्नुहोस् । त्यसका लागि देहायका प्रश्नहरू गर्न सकिन्छ :

- गुनासो सुनुवाइको क्रममा के-के प्रतिवेदनहरूको तयारी गर्नुपर्दछ ?
- गुनासोको रिपोर्टिङ तथा प्रतिवेदनका सन्दर्भमा गोपनीयता कसरी कायम गर्नुपर्दछ, गुनासो सुनुवाइ संयन्त्र विद्यालयमा हुनु किन जरुरी छ ?

सहभागीबाट जवाफ आएपछि यस सत्रमा गरिएका छलफलका विषय वा शीर्षकहरू पुनः एकपटक दोहोर्‍याई सत्रको अन्त्य गर्नुहोस् ।

यस सत्रका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू

- गुनासो सुनुवाइको अवस्थाको बारे चौमासिक तथा वार्षिक रूपमा प्रतिवेदन तयार गरी सम्बन्धित निकायमा पठाउनुको साथै त्यसको सारांश प्रति सार्वजनिक गर्नुपर्दछ । यसकालागि अनुसूची-३ को प्रतिवेदन फारामको उपयोग गर्नुपर्दछ ।
- चौमासिक तथा वार्षिक प्रतिवेदनहरू सम्बन्धित निकायहरूमा (गाउँपालिका तथा नगरपालिका) पठाउनुपर्दछ ।
- बालसंरक्षण तथा लैङ्गिक हिंसा रोकथाम विद्यार्थी-कार्यदलको विवरण, वर्षभरि परेका गुनासा, समाधान भएका गुनासा, समाधान नभएका गुनासाहरू र समाधान नहुनुको कारण तथा भएका प्रयास आदि बारे प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।
- गुनासोको रिपोर्टिङ तथा प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्दा गोपनीयता कायम गर्नुपर्दछ ।
- वार्षिक प्रतिवेदनको सारांश बनाई विद्यालयको सूचनापाटीमा टाँस्ने तथा वेवसाइटको व्यवस्था भएमा विद्यालयको वेवसाइटमा समेत राख्नुपर्दछ ।

सत्र-१२ का लागि अध्ययन-सामग्री

गुनासो सुनुवाइको रिपोर्टिङ तथा प्रतिवेदन

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को कार्यान्वयनमा गोपनीयता कायम गरिनुपर्दछ । गुनासोको सम्बोधनले पक्कै पनि गुनासो गर्ने व्यक्तिको जीवनमा सकारात्मक परिवर्तन आउँछ तर त्यो प्रक्रियामा उनीहरूको गोपनीयता केही कारणवश भङ्ग हुन गयो भने उनीहरूको गुनासो सम्बोधनको प्रक्रियामा त खलल पुग्छ, नै, अझ उनीहरूले आफूलाई पुनःपीडित भएको महसुस गर्दछन् र सो संयन्त्रको विश्वसनीयता नै खतरामा पुग्ने सम्भावना रहन्छ । कुनै पनि बालबालिकाले आफू दुःख वा पीडामा परोस् भन्ने चाहना राख्दैनन् र त्यस्तो अवस्थामा पुग्नुमा सामान्यतया उनीहरूको गल्ती पनि हुँदैन । आफ्नो गोपनीयता भङ्ग भएको कुरा वयस्क होस् वा बालबालिका कसैलाई पनि मन पर्दैन । तसर्थ गोपनीयताको संरक्षण गरिनुपर्दछ । तथापि गोपनीयता कायम गर्नु भनेको घटनाको सम्बोधनका लागि आवश्यक पर्ने व्यक्ति, संस्था वा निकायमा घटनाको बारेमा जानकारी पुग्नु नै पर्दछ, तर अनावश्यक व्यक्ति, संस्था वा निकायलाई भने कुनै पनि पीडितको व्यक्तिगत विवरण दिनुहुँदैन । घटनाको रिपोर्टिङका सन्दर्भमा पनि व्यक्तिगत विवरण गोप्य राखी घटनाको मात्रै विवरण दिनुपर्दछ ।

गुनासो सुनुवाइ समितिले गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ मा दिइएको खाकामा चौमासिक तथा वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी बुझाउनुपर्दछ । चौमासिक प्रतिवेदन विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा स्थानीय तहको शिक्षा अधिकृतलाई तथा वार्षिक प्रतिवेदनमाथि उल्लेखितबाहेक शिक्षक-अभिभावक संघ तथा स्थानीय तथा जिल्ला तहका निकायलाई समेत बुझाउनुपर्दछ ।

साथै, वार्षिक प्रतिवेदनको सारांश बनाई विद्यालयको सूचनापाटीमा टाँस्ने तथा वेवसाइटको व्यवस्था भएमा विद्यालयको वेवसाइटमा समेत राख्नुपर्दछ ।

प्रतिवेदनका अनुसूची-३ बमोजिमको फारामहरू आधारित भएर तयार गर्नुपर्दछ । यो चौमासिक र वार्षिक रूपमा तयार गरी सार्वजनिक गर्नुपर्दछ ।

गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको मूल्याङ्कन तथा योजना निर्माण

समय:

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्रको परिचय :

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ ले परिकल्पना गरेको लैङ्गिक हिंसा न्यूनीकरण भई बालसंरक्षण सुनिश्चित भएको विद्यालयको निर्माणका लागि सो संयन्त्रको काम तथा प्रगतिको समय-समयमा अनुगमन तथा समीक्षा पनि गरिरहनुपर्दछ। विद्यालयमा सञ्चालनमा रहेको गुनासो सुनुवाइ प्रक्रियाको समयावधिक मूल्याङ्कन, त्यसका सफलता, कमजोरी, अवसर र चुनौतीको लेखाङ्कन, सहकार्य र सेवा प्रदायकको कार्यको पुनरावलोकन एवम् आपसी सहकार्य र सरोकारवाला निकाय एवम् संस्थाहरूको भूमिकाको समीक्षा गरिरहनुपर्दछ। यस सत्रमा गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को मूल्याङ्कन तथा कार्यान्वयनका लागि प्रत्येक सहभागीले योजना तथा कार्यदिशा निर्माण गर्न सघाइनेछ।

उद्देश्यहरू :

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुराहरू गर्न सक्षम हुनेछन्-

- गुनासो सुनुवाइ प्रक्रियाको प्रभावकारिताको मापन गर्न तथा त्यसमा आवश्यक सुधार गर्न प्रक्रियागत रूपमा मूल्याङ्कन तथा समीक्षा गरी त्यसको नतिजाबारे अभिलेखीकरण गर्न,
- मूल्याङ्कन तथा समीक्षाको नतिजालाई उपयोग गरी आगामी दिनको योजनालाई परिमार्जन गर्न,
- गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को कार्यान्वयनका लागि योजना निर्माण गर्ने सीपको विकास गरी आफ्नो विद्यालयमा कार्यान्वयन गर्ने योजनाको खाका तयारी गरी प्रस्तुत गर्न।

सामग्री:

न्यूजप्रिन्ट पेपर, मेटाकार्ड, मार्कर, मास्किङ टेप, योजना निर्माण गर्ने खाका आदि।

तयारी :

कार्ययोजनाको खाकाको तयारी

क्रियाकलाप-१:

गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको अनुगमन

३० मिनेट

- गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ को बुँदा नं. २१ अनुसार विद्यालयमा गुनासो सम्बोधन प्रक्रिया, गुनासो सुनुवाइ समिति र त्यसले गरेका काम तथा सोको प्रभावकारिताबारे सम्बन्धित स्थानीय तहको शिक्षा अधिकृत एवम् प्रधानाध्यापकले नियमित अनुगमन गर्नुपर्ने कुराको जानकारी दिनुहोस् ।

गुनासो सुनुवाइ कार्यको नियमित अनुगमन गर्नुपर्ने :

- गुनासो सम्बोधन प्रक्रिया, गुनासो सुनुवाइ समिति र त्यसले गरेका काम तथा सोको प्रभावकारिताबारे सम्बन्धित स्थानीय तहको शिक्षा अधिकृत, स्रोत व्यक्ति, प्रधानाध्यापक/प्राचार्य आदिले नियमित अनुगमन गर्नुपर्नेछ ।
 - अनुगमनको जिम्मा पाएका व्यक्तिले आफूले गरेको अनुगमनको प्रतिवेदन सम्बन्धित विद्यालयलाई समेत दिनुपर्नेछ ।
 - अनुगमन प्रतिवेदनमा गुनासो सुनुवाइ प्रक्रिया, समिति तथा सोको कामलाई अझै प्रभावकारी बनाउन सुझाव एवम् आवश्यक सहयोगबारे समेत सिफारिस गर्नुपर्नेछ । यसरी प्राप्त भएको सुझाव एवम् सिफारिसको कार्यान्वयन गर्नु, गराउनु प्रधानाध्यापक र समितिको कर्तव्य हुनेछ ।
 - गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, प्रक्रिया एवम् त्यस सम्बन्धमा भए गरिएका कार्य तथा प्रगतिबारे विद्यालयको सामाजिक परीक्षण (सोसियल अडिट) प्रतिवेदनमा समेत समावेश गर्नुपर्नेछ ।
 - गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, प्रक्रिया एवम् त्यस सम्बन्धमा भए गरिएका कार्य तथा प्रगतिलाई विद्यालयको समग्र मूल्याङ्कनमा आधार मानिनेछ । यस प्रयोजनका लागि तय गरिएका सूचकको आधारमा विद्यालयलाई थप स्रोत दिने, पुरस्कृत गर्ने तथा तालिम वा क्षमता विकासको अवसर दिनेलगायतका उपाय अपनाइ प्रोत्साहन गर्न सकिनेछ ।
- त्यसपछि सबै सहभागीहरूलाई चार/चारजनाको समूहमा विभाजन गर्नुहोस् ।
 - प्रत्येक समूहलाई आ-आफ्नो समूहमा छलफल गरी गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको अनुगमनमा गुनासो सुनुवाइ समितिको भूमिकाको बारे छलफल गरी समूहमा सोको प्रस्तुति तयार गर्न लगाउनुहोस् ।
 - समूहकार्यको अन्त्यपछि सबै समूहलाई एक/एक गर्दै प्रस्तुति गर्न लगाउनुहोस् ।

क्रियाकलाप ३: कार्योजना निर्माण

६० मिनेट

- सबै सहभागीलाई तीन मिनेटको लागि आँखा बन्द गर्न लगाउनुहोस् ।
- सबैले आँखा बन्द गरिसकेपछि आफ्नो विद्यालयको दृष्य कल्पना गर्न लगाउनुहोस् । कल्पनामा विद्यालयको हाताबाहिर तथा हाताभित्र भइरहेका गतिविधि, कक्षाकोठाहरू, शिक्षक, विद्यार्थी, उनीहरूबीच भइरहेका कुराकानी आदि सबै कुराहरू सम्भन भन्नुहोस् ।
- तीन मिनेटको समयपछि सबै सहभागीहरूलाई आँखा खोल्न लगाउनुहोस् । दुई वा तीन सहभागीहरूलाई स्वयम्सेवकको रूपमा आफूले कल्पना गरेका कुराहरू सुनाउन लगाउनुहोस् ।

- अब, सहभागीहरूलाई गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४ प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन भइसकेपछिको आफ्नो विद्यालयको अवस्था कल्पना गर्न लगाउनुहोस् । कल्पनामा पुनः विद्यालयको हाताबाहिर तथा हाताभित्र भइरहेका गतिविधि, कक्षाकोठाहरू, शिक्षक, विद्यार्थी, उनीहरूबीच भइरहेका कुराकानी आदि सबैको सपना देख्न लगाउनुहोस् ।

- दुई वा तीन मिनेटपछि सबैलाई पछिल्लोपटक आफ्नो कल्पनामा आएका कुराहरूलाई बुँदागत रूपमा आ-आफ्नो कापीमा टिप्न समय दिई सबैमाभ सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- अब, सबै सहभागीलाई आफूले देखेको सपनालाई वास्तविक बनाउन के के काम गरिनुपर्दछ र त्यसको लागि कति समय लाग्छ होला भन्ने प्रश्न गर्नुहोस् । तिनलाई यथार्थपरक रूपमा सिलसिलेवार नोट बनाउन लगाउनुहोस् ।
- सबै सहभागीले प्रस्ताव गरेका समयवधिलाई आधार मानी सकेसम्म सबैको सहमतिमा एउटा समयवधि (१ वर्ष, २ वर्ष वा अन्य केही) तय गर्न सहजीकरण गर्नुहोस् ।
- अब, सहभागीहरूलाई तल दिएबमोजिमको कार्ययोजनाको खाका देखाउनुहोस् र आफ्नो विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइ कार्यविधिको कार्यान्वयनका लागि सो खाकाबमोजिम योजना तयार गर्न लगाउनुहोस् ।

कार्ययोजनाको खाका

<p>गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४</p> <p>कार्यान्वयन कार्ययोजना</p> <p>विद्यालयको नाम, ठेगाना : योजनाको समयावधि :</p>					
क्र.सं.	के गर्ने	कहाँ गर्ने	कसरी गर्ने	कहिलेसम्म गर्ने	कसले गर्ने
१.					
२.					
३.					
४.					
५.					
<p>तयार गर्ने स्वीकृत गर्ने.....</p>					

- सहभागीको आवश्यकताबमोजिम आवश्यक सामग्रीहरू दिनुहोस् र योजना बनाउनका लागि २० देखि ३० मिनेटको समय दिई आवश्यक सहजीकरण गर्नुहोस् ।
- सहभागीहरूको योजना बनिस्केपछि त्यसलाई प्रदर्शनीका लागि तालिम हलको भित्तामा टाँस्न लगाउनुहोस् ।
- सहभागीहरूलाई तालिम हलको वरिपरि घुमी अरु सहकर्मीहरूले बनाएका कार्ययोजनाको अवलोकन एवम् अध्ययन गर्नका लागि १० मिनेटको समय दिनुहोस् । त्यसो गर्दा सबै सहभागीहरूले त्यसैमा ध्यान केन्द्रित गरेका छन् भन्ने कुरामा सजग हुनुहोस् (सहभागीहरूले यस कार्यमा आफ्नो ध्यान पूरै लगाउन सकून् भन्ने कुरामा हेक्का राख्नुहोस्) ।
- सबै सहभागीहरूलाई आ-आफ्नो कार्ययोजना टाँसिएको ठाउँमा फर्कन लगाउनुहोस् । त्यसपछि अरुको कार्ययोजनाको अवलोकन अध्ययनका आधारमा आफ्नो कार्ययोजनामा केही संशोधन गर्न आवश्यक भएको लागेमा त्यसो गर्नका लागि ५ मिनेट समय दिनुहोस् ।

मूल्याङ्कन/प्रतिबिम्बन

“यस सत्रमा हामीले के-के छलफल गर्‍यौं ?” भनी सहभागीसँग प्रश्न गर्दै यस सत्रका क्रियाकलापहरूको मूल्याङ्कन/प्रतिबिम्बन गर्नुहोस् । त्यसका लागि देहायका प्रश्नहरू गर्न सकिन्छ :

- गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको मूल्याङ्कन तथा समीक्षा गर्न किन जरुरी हुन्छ ?
- मूल्याङ्कन तथा समीक्षामा के-कस्ता कुराहरूमा ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ ?
- गुनासो सुनुवाइ संयन्त्र कार्यान्वयन योजना बनाउनु किन महत्त्वपूर्ण हुन्छ ?
- कार्ययोजना बनिस्केपछि अबको बाटो हाम्रो के हुन्छ त ?

सहभागीबाट जवाफ आएपछि यस सत्रमा गरिएका छलफलका विषय वा शीर्षकहरू पुनः एकपटक दोहोर्‍याई सत्रको अन्त्य गर्नुहोस् ।

यस सत्रका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू

- गुनासो सुनुवाइ प्रक्रियाको अनुगमन मुख्य त स्थानीय तहको शिक्षा अधिकृत र सम्बन्धित विद्यालयको प्रधानाध्यापक रहेको हुन्छ । त्यस्तै गाँउपालिका वा नगरपालिकामा रहेको बालिका शिक्षा सञ्जाल, शिक्षा समिति तथा सामाजिक विकास समितिले पनि यसको अनुगमन गर्न तथा कार्यान्वयनमा आवश्यक सहयोग गर्न सक्दछन् ।
- आवधिक रूपमा विद्यालयको गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रका सम्बन्धमा सरोकारवालाहरूबाट सुझावहरू सङ्कलन गरी त्यसको आधारमा सुधारको योजना बनाउनुपर्दछ ।
- गुनासो पेटिका तथा गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रबाट प्राप्त गुनासा, समस्या तथा सुझावहरूको अध्ययन गर्नुपर्दछ । सो अध्ययनका आधारमा गुनासोहरूको सम्बोधनको प्राथमिकीकरण गरी समाधानको खोजी गर्नुपर्दछ । गुनासोको वारम्बारता तथा विविधता समेतलाई विद्यालयका शिक्षक तथा कर्मचारी, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक, जनप्रतिनिधि आदिसँग समय-समयमा समीक्षा गरी समाधानका लागि योजना तर्जुमा गर्नुपर्दछ ।

सत्र-१३ का लागि अध्ययन-सामग्री

गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा समीक्षा

आफ्नो गाउँपालिका वा नगरपालिकामा गुनासो सुनुवाइ संयन्त्र विकास तथा सुभाब पेटिका सञ्चालनसम्बन्धी व्यवस्था गर्ने गराउने प्रमुख दायित्व स्थानीय तहको हो । स्थानीय तहले आफ्नो भौगोलिक क्षेत्रभित्रका सम्पूर्ण विद्यालयमा गुनासो पेटिका राख्न, लैङ्गिक फोकल शिक्षक तोक्न, गुनासो सुनुवाइ समिति बनाउन लगाउने मात्र हैन त्यससम्बन्धी व्यवस्था गरे-नगरेको अनुगमन समेत गर्नुपर्दछ । स्थानीय तहका शिक्षा अधिकृत, पालिकाको शिक्षा समिति तथा बालिका शिक्षा तथा लैङ्गिक सम-विकास सञ्जाललाई गुनासो सुनुवाइ संयन्त्र तथा सुभाब पेटिका सञ्चालनसम्बन्धी व्यवस्थाको अनुगमन गर्न जिम्मेवार बनाउन सकिन्छ । अनुगमन कार्यमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा प्रधानाध्यापकको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ ।

गुनासो सुनुवाइ कार्यको नियमित अनुगमन गर्नुपर्ने :

- (१) गुनासो सम्बोधन प्रक्रिया, गुनासो सुनुवाइ समिति र त्यसले गरेका काम तथा सोको प्रभावकारिताबारे सम्बन्धित स्थानीय तहको शिक्षा अधिकृत, स्रोत व्यक्ति, प्रधानाध्यापक/प्राचार्य आदिले नियमित अनुगमन गर्नुपर्नेछ ।
- (२) अनुगमनको जिम्मा पाएका व्यक्तिले आफूले गरेको अनुगमनको प्रतिवेदन सम्बन्धित विद्यालयलाई समेत दिनुपर्नेछ ।
- (३) अनुगमन प्रतिवेदनमा गुनासो सुनुवाइ प्रक्रिया, समिति तथा सोको कामलाई अभै प्रभावकारी बनाउन सुभाब एवम् आवश्यक सहयोगबारे समेत सिफारिस गर्नुपर्नेछ । यसरी प्राप्त भएको सुभाब एवम् सिफारिसको कार्यान्वयन गर्नु, गराउनु प्रधानाध्यापक र समितिको कर्तव्य हुनेछ ।
- (४) गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, प्रक्रिया एवम् त्यस सम्बन्धमा भए गरिएका कार्य तथा प्रगतिबारे विद्यालयको सामाजिक परीक्षण (सोसियल अडिट) प्रतिवेदनमा समेत समावेश गर्नुपर्नेछ ।
- (५) गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, प्रक्रिया एवम् त्यस सम्बन्धमा भए गरिएका कार्य तथा प्रगतिलाई विद्यालयको समग्र मूल्याङ्कनमा आधार मानिनेछ । यस प्रयोजनका लागि तय गरिएका सूचकको आधारमा विद्यालयलाई थप स्रोत दिने, पुरस्कृत गर्ने तथा तालिम वा क्षमता विकासको अवसर दिने लगायतका उपाय अपनाइ प्रोत्साहन गर्न सकिनेछ ।

अनुगमनसँगै गुनासो पेटिका तथा गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रबाट प्राप्त गुनासा, समस्या तथा सुझावहरूको अध्ययन गर्नुपर्दछ। अध्ययनका आधारमा गुनासोहरूको सम्बोधनको प्राथमीकीकरण गरी समाधानको खोजी गर्नुपर्दछ। गुनासोको वारम्बारता तथा विभिन्नता समेतलाई विद्यालयका शिक्षक तथा कर्मचारी, व्यवस्थापन समिति, अभिभावक, जनप्रतिनिधि आदिसँग समय-समयमा समीक्षा गरी समाधानका लागि योजना विकास गर्नुपर्दछ।

गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि २०७४ले विद्यालय व्यवस्थापन समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम हुने व्यवस्था गरेको छ।

- क) विद्यालयको तहमा बालसंरक्षण सुनिश्चित गर्न, लैङ्गिक हिंसाको रोकथाम गर्न एवम् सुरक्षित वातावरण निर्माण गर्न बालसंरक्षणसम्बन्धी वार्षिक कार्ययोजना पारित गर्ने,
- ख) विद्यालयको तहमा विद्यार्थी, शिक्षक, कर्मचारी, प्रधानाध्यापक तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सदस्यले पालना गर्नुपर्ने आचारसंहिता पारित गरी लागु गर्ने, गराउने,
- ग) गुनासो सुन्ने शिक्षक, प्रधानाध्यापक तथा समितिलाई गुनासो सुनुवाइसम्बन्धी प्रक्रियामा आवश्यक सहयोग प्रदान गर्ने एवम् निर्देशन दिने, र
- घ) गुनासो सुनुवाइ कार्यविधिको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि समितिले संयोजनकारी भूमिका निर्वाह गर्ने।

मूल्याङ्कन तथा पृष्ठपोषण सत्र

समय:

३० मिनेट

सत्रको परिचय :

तीनदिनको तालिमका सत्रहरू पूर्ण भइसकेपछि सहभागीहरूको ज्ञान, धारणा, सीप तथा अभ्यासमा कस्तो सकारात्मक परिवर्तन आएको छ भन्ने कुराको पनि समीक्षा गर्नुपर्दछ। त्यस्तै सहभागीहरूले तालिमको सुरुवातमा राखेका अपेक्षाहरू कतिको पूरा भए अनि कति अपेक्षाहरू तालिमको सीमाभन्दा बाहिरका कुराहरू थिए भन्ने कुराको मनन गर्न समेत यस सत्रको योजना बनाइएको हो।

उद्देश्यहरू :

- यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुराहरू गर्न सक्षम हुनेछन्-
- गुनासो सुनुवाइका सन्दर्भमा आफूले तालिममा सिकेका कुराहरूको समीक्षा गर्न,
- यस तालिमबाट आफ्नो ज्ञान, धारणा, सीप र अभ्यासमा आएका परिवर्तनहरू केलाउन,
- तालिमको समग्र मूल्याङ्कन तथा पृष्ठपोषण गरी आयोजकलाई सोको बारेमा प्रतिबिम्बन गर्न सघाउ पुऱ्याउन।

सामग्री:

‘दुई सही एक गलत’ खेलको लागि तयार वाक्यांशहरू, मूल्याङ्कन तथा पृष्ठपोषण फाराम

तयारी :

‘दुई सही एक गलत’ खेल कसरी गर्ने हो (पावरप्व्वाइन्ट प्रस्तुति वा मेटाकार्डमा लेखेर वा पढ्दै सुनाएर), त्यसको निक्कौल गरी सोहीअनुसार अग्रीममा तयारी गर्नुपर्दछ। केही नमूना वाक्यांशहरू यस सत्रको अध्ययन सामग्रीमा समेटिएका छन्। साथै मूल्याङ्कन तथा पृष्ठपोषण फारामको नमूना पनि अध्ययन सामग्रीमा समेटिएको छ।

क्रियाकलाप-१: 'दुई सही एक गलत' खेल

१५ मिनेट

- सबै सहभागीहरूलाई अब हामी 'दुई सही एक गलत' खेल खेल्दैछौं भन्ने कुरा बताउनुहोस् ।

- खेलको नामले भनेजस्तै गरी सहजकर्ताले तीन/तीनवटा वाक्यांश लेखिएको देखाउने र पढेर सुनाउने अनि सहभागीहरूले कुन-कुन दुई वाक्यांश सही र कुन एक वाक्यांश गलत हो भन्ने कुरा निक्यौल गरी सबैले एकै स्वरमा ठूलो आवाजमा 'सही' वा 'गलत' भन्नुपर्ने भन्ने कुरा बताउनुहोस् ।

- अब खेलको सुरुवात गर्नुहोस् । सबैको एकै स्वर नआएमा वा सानो आवाज भएमा स्वरमा स्वर मिलाई ठूलो आवाजमा भन्न सहभागीहरूलाई प्रोत्साहित गर्नुहोस् ।
- बीचबीचमा कुनै वाक्यांशमा थप स्पष्टीकरण आवश्यक भएको खण्डमा स्पष्टीकरण दिई सहभागीहरूलाई समबुझाइमा आउन मद्दत गर्नुहोस् ।
- तयारी गरिएका सबै वाक्यांशहरूको बारेमा सही र गलत छुट्याउने काम भइसकेपछि सबै सहभागीहरूलाई सक्रिय सहभागिताको लागि धन्यवाद दिनुहोस् र क्रियाकलापको अन्त्य गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप-२: तालिमको पृष्ठपोषण तथा मूल्याङ्कन

१५ मिनेट

- सबै सहभागीहरूलाई मूल्याङ्कन तथा पृष्ठपोषण फाराम बाँड्नुहोस् ।
- सबैलाई फाराममा दिइएको निर्देशन पढी सो फाराम भर्न लगाउनुहोस् ।
- फाराममा आफ्नो नाम उल्लेख गर्नु नपर्ने कुरा समेत जानकारी गराउनुहोस्, त्यसको बदलामा आफ्नो कुनै साङ्केतिक नाम राख्नुपर्ने कुरा बताउनुहोस् ।

मूल्याङ्कन तथा पृष्ठपोषण सत्रका लागि अध्ययन-सामग्री

तालिमको अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा समीक्षा

दुई सही एक गलत

तल तीन/तीनवटा कथनहरूका १३ सेटहरू रहेका छन्। प्रत्येक सेटमा दुईवटा सही कथन तथा एक गलत कथन रहेका छन्। प्रत्येक तीनवटा कथनको सेटलाई एक/गर्दै पढ्दै सुनाउँदै र 'सही' वा 'गलत' कथन भन्न लगाउँदै र आवश्यक परेमा छोटो स्पष्टीकरण पनि दिदै यो क्रियाकलाप गर्न सकिन्छ।

● बालअधिकार बालबालिकाका विशेष अधिकार हुन्।	✓
● बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धिलाई १९८९ नोभेम्बर २० का दिन संयुक्त राष्ट्र सङ्घको महासभाले पारित गरेको हो।	✓
● बालबालिका आधा नागरिक हुन्।	X
● दुर्व्यवहार, शोषण, हिंसा तथा यातना, भेदभाव, परम्परागत हानिकारक अभ्यास, बेवास्ता, बालबालिका विरुद्ध हुने हानीहरू हुन्।	✓
● बालिकाको लिङ्ग छेदन परम्परागत हानिकारक अभ्यास होइन।	X
● बालबालिकालाई बाल्यकालमा हुनसक्ने नकारात्मक अनुभवबाट संरक्षण गर्नु नै बालसंरक्षण हो।	✓
● हाम्रा विद्यालयहरूमा लैङ्गिक पूर्वाग्रहपूर्ण सोचहरू विद्यमान रहेका छन्।	✓
● अवसर र न्यायबाट वञ्चित महिला वा पुरुषलाई थप अवसर दिएर समतामूलक स्थितिको निर्माण गरिने विशेष प्रयास लैङ्गिक समता हो।	✓
● अपाङ्गता भएका बालबालिकाले अतिरिक्त क्रियाकलापमा भाग लिन सक्दैनन्।	X
● लैङ्गिक हिंसाबाट महिला मात्र नभई पुरुष समेत पीडित/प्रभावित हुन सक्दछन्।	✓

● परिवारले छोरी जन्माउन चाहेको खण्डमा गर्भमा रहेको छोरा गर्भपतन गराउन हुन्छ ।	X
● मानवबेचबिखन पनि लैङ्गिक हिंसाको स्वरूप हो ।	√
● नेपालमा बालबालिकामाथि हुन सक्ने कुनै पनि प्रकारको सजाय तथा यातनालाई प्रतिबन्ध लगाइएको छ ।	√
● बालबालिकाको शैक्षिक प्रगतिका लागि विद्यालयको वातावरण शान्त, सुरक्षित र उत्प्रेरक हुनु अपरिहार्य हुन्छ ।	√
● अनुशासनमा राख्ने नै हो भने बालबालिकालाई जबर्जस्ती नियम पालना गर्न लगाउनुपर्दछ ।	X
● आठ कक्षासम्म विद्यालय पढेपछि नपढ्दा नि हुन्छ ।	X
● विद्यालय क्षेत्र विकास योजना आ.व. २०७३/७४ -२०७९/८० का लागि कार्यान्वयनमा रहेको छ ।	√
● बालबालिकालाई विद्यालयबाट निष्काशन गर्न पाइने छैन ।	√
● विद्यालयको शिक्षण-सिकाइ एवम् भौतिक वातावरणलाई लैङ्गिक तथा बालमैत्री बनाई शैक्षिक गुणस्तर बढाउन सघाउनका लागि गुनासो सुनुवाइ कार्यविधिको महत्त्व रहन्छ ।	√
● नेपालका हरेक विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि लागु भएको छ ।	√
● विद्यालयमा गुनासो पेटिका राखिदिएपछि गुनासो आफैँ आउन थाल्दछन् ।	X
● गुनासो सुनुवाइ समितिमा प्रधानाध्यापक सह-संयोजक रहन्छन् ।	√
● प्रायः विद्यालयहरूमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिले गुनासो सुन्ने शिक्षकको भूमिका निर्वाह गर्दछन् ।	√
● गुनासो सुनुवाइमा बालबालिकाको केही भूमिका रहन्छ ।	X
● लिखित रूपमा नआएका गुनासाहरूलाई अखिलेखीकरण नगर्दा नि हुन्छ ।	X
● गुनासोलाई बालसंरक्षण/लैङ्गिक हिंसा, शिक्षण-सिकाइ तथा पूर्वाधारसँग सम्बन्धित प्रकृतिमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।	√
● गुनासो सुनुवाइको दुईवटा छुट्टाछुट्टै रजिस्टरमा अभिलेख राख्नुपर्छ ।	√

● विद्यालयमा आचारसंहिताको परिपालना गर्नाले बालबालिकाका गुनासाहरू न्यूनीकरण हुँदै जान्छन् ।	√
● गुनासो सुनुवाइमा घटना व्यवस्थापन गर्न खाँचो हुँदैन ।	X
● गुनासोको सम्बोधन गर्दा गोपनीयताको परिपालना गर्नुपर्दछ ।	√
● विद्यालयमा आएका सबै गुनासाहरूको विद्यालय तहमै सम्बोधन गर्न सकिन्छ ।	X
● गुनासो सुनुवाइ समितिले आवश्यक सेवाको नक्साङ्कन गरेर राख्नुपर्दछ ।	√
● गुनासोको सिफारिस गर्दा सेवा प्रदायकले पनि गोपनीयताको कायम/परिपालना गर्नुपर्दछ ।	√
● विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइको सम्बन्धमा चौमासिक र वार्षिक प्रतिवेदन बनाउनुपर्दछ ।	√
● गुनासो सुनुवाइबारे प्रतिवेदन बनाउने जिम्मा गुनासो सुन्ने शिक्षकको मात्रै हो ।	X
● गुनासो सुनुवाइसम्बन्धी प्रतिवेदनमा पीडित बालबालिकाको नाम, थर, वतन खुलाउनुहुँदैन ।	√
● विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइ प्रक्रिया प्रभावकारी बनाउन गुनासो सुनुवाइ समिति सक्रिय हुनुपर्दछ ।	√
● गुनासो सम्बोधन प्रक्रिया, समितिले गरेका काम तथा सोको प्रभावकारिताबारे स्थानीय तहको शिक्षा अधिकृतले नियमित अनुगमन गर्नुपर्छ ।	√
● विद्यालय बाहिरबाट सम्बोधन गरिनुपर्ने गुनासो सम्बन्धित निकायमा सिफारिस गर्दाको पत्राचारको कार्यालय प्रति (ओसी) राख्नुपर्दैन ।	X

मूल्याङ्कन तथा पृष्ठपोषण

तालिम सम्पन्न भइसकेपछि प्रत्येक सहभागीको तालिमको बारेमा व्यक्तिगत मूल्याङ्कन तथा पृष्ठपोषण सङ्कलन गर्नुपर्दछ । यसले तालिमको बारेमा सहभागीका विचार जान्न मद्दत गर्नाका साथै भविष्यमा हुने यस्तै प्रकृतिका तालिममा आवश्यक परिमार्जन ल्याउनका लागि पनि सहयोग पुऱ्याउँछ ।

मूल्याङ्कन तथा पृष्ठपोषण फारामको नमुना तल दिइएको छ ।

विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रका लागि गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि,
२०७४ सम्बन्धी तीनदिने तालिम

..... (तालिम गरिएको ठाउँ/जिल्ला)

..... देखि २०७... (तालिम सुरु र अन्त भएको मिति)

मूल्याङ्कन तथा पृष्ठपोषण फाराम

सहभागीको साङ्केतिक नाम :

१. तपसिलमा लेखिएको विवरणहरूका आधारमा तिनको मूल्याङ्कन गरी उपयुक्त कोष्ठकमा ठीक चिन्ह (√) लगाउनुहोस् ।

विवरण	अति राम्रो	राम्रो	ठीकै	नराम्रो	अति नराम्रो
तालिममा समावेश गरिएका विषयवस्तुहरू					
तालिममा प्रयोग गरिएका पद्धतिहरू (Methods)					
तालिममा प्रयोग गरिएका उदाहरणहरू					
तालिम सत्रको लागि छुट्याइएको समय					
तालिममा तपाईंले राख्नुभएको अपेक्षाको परिपूर्ति					
स्रोतव्यक्तिहरूको सहजीकरण					
समग्रमा तालिमको व्यवस्थापन					

२. तालिमका प्रत्येक सत्रहरूको समग्र मूल्याङ्कन गरी १-५ वटासम्म तारामा रङ भरी रेटिङ गर्नुहोस् । (रेटिङ : १ तारा= एकदमै कम उपयुक्त/प्रभावकारी देखि ५ तारा= एकदमै बढी उपयुक्त/प्रभावकारी)

सत्र १ : बालबालिकाको हकअधिकार	☆☆☆☆☆
सत्र २ : बालबालिकाको संरक्षणको अधिकार	☆☆☆☆☆
सत्र ३ : लिङ्ग, लैङ्गिकता तथा सामाजिक समावेशीकरण	☆☆☆☆☆
सत्र ४ : विद्यालयको तहमा हुन सक्ने लैङ्गिक हिंसा	☆☆☆☆☆
सत्र ५ : बालबालिकाको शिक्षाको अधिकार	☆☆☆☆☆
सत्र ६ : विद्यालयमा दिइने दण्डसजाय एवम् बालसंरक्षणको मापदण्ड	☆☆☆☆☆

सत्र ७ : गुनासो सुनुवाइ कार्यविधि, २०७४	☆☆☆☆☆
सत्र ८ : गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको व्यवस्था र सहभागिता	☆☆☆☆☆
सत्र ९ : गुनासो सुनुवाइ पेटिकाको सञ्चालन	☆☆☆☆☆
सत्र १०: गुनासोको सम्बोधन	☆☆☆☆☆
सत्र ११: गुनासो सुनुवाइमा सिफारिस संयन्त्र	☆☆☆☆☆
सत्र १२: गुनासो सुनुवाइको रिपोर्टिङ तथा प्रतिवेदन	☆☆☆☆☆
सत्र १३: गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको मूल्याङ्कन तथा योजना निर्माण	☆☆☆☆☆

३. यस तालिमबाट भएका मेरा महत्त्वपूर्ण सिकाइहरू

.....

.....

.....

.....

४. तालिमको क्रममा आफ्ना कुनै प्रकारका धारणाहरूमा परिवर्तन भएको पाउनुभयो ? यदि भयो भने, ती के के हुन्, भन्न चाहनुहुन्छ ?

.....

.....

.....

.....

५. तालिममा सिकाइएका कुराहरू तालिमपश्चात् आफ्नो कार्यक्षेत्रमा उपयोगी हुने ठान्नुभएको छ ? यदि छ भने कसरी प्रयोग गर्ने सोच्नुभएको छ ?

.....

.....

.....

.....

६. यस तालिममा थप कुन-कुन विषयवस्तुलाई समेटिएको भए बढी प्रभावकारी हुन्थ्यो ?

.....

.....

.....

.....

७. भविष्यमा यस्तै किसिमको तालिम सञ्चालन गर्दा उपलब्धिमूलक बनाउन केही सुझाव दिन चाहानुहुन्छ ?

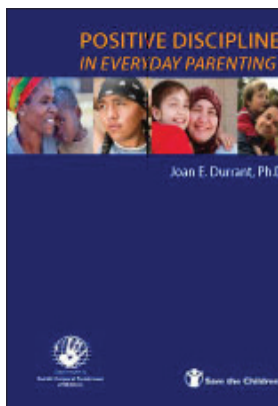
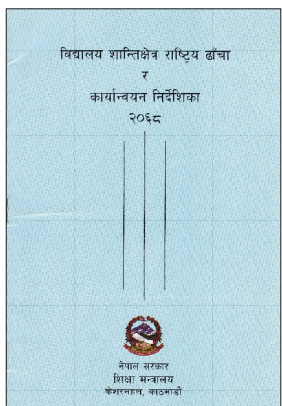
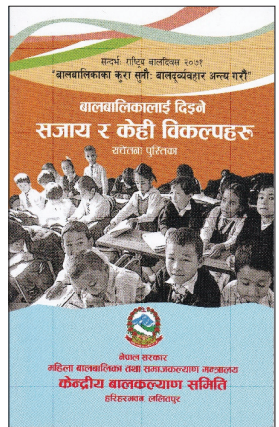
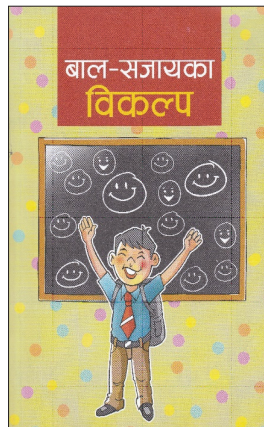
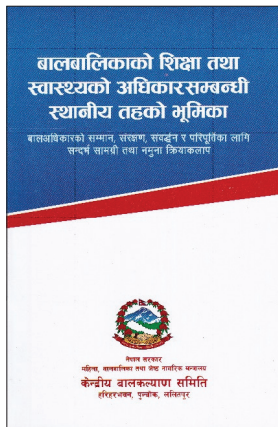
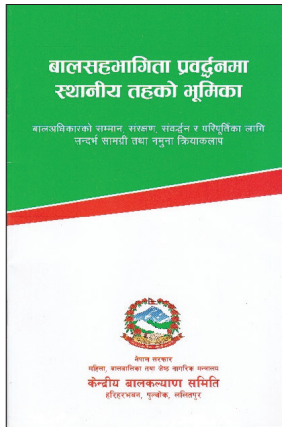
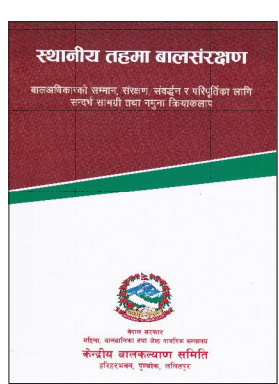
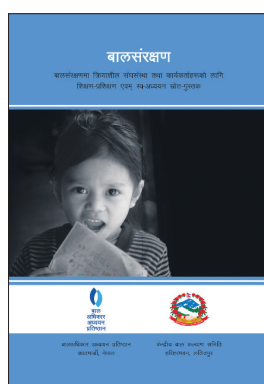
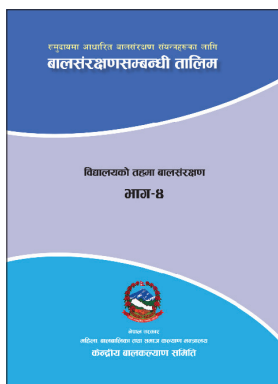
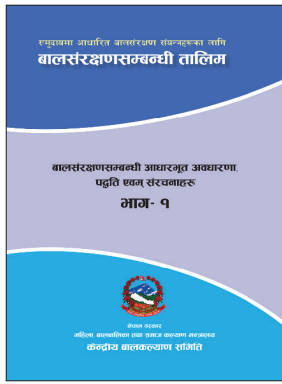
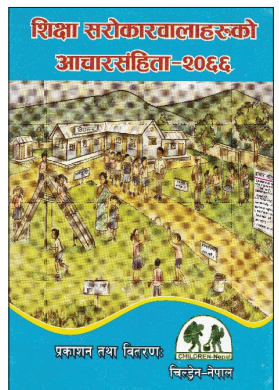
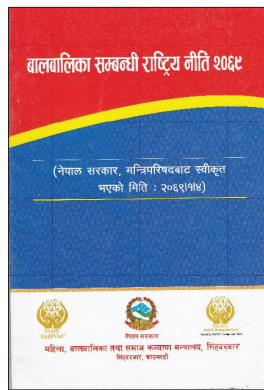
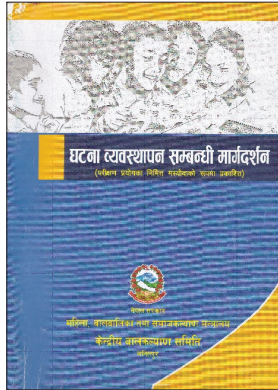
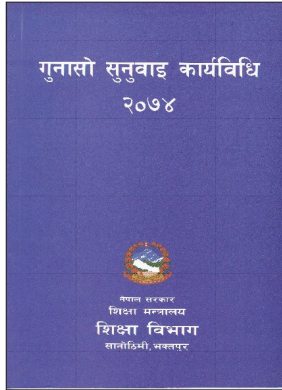
.....

.....

.....

.....

सन्दर्भ सामग्री

सहयोग:

युनिसेफ नेपाल

युएसएआइडी

एजुकेशनल पेजेज

तथा जिइ नेटवर्क सदस्य संस्थाहरु